

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2007/2

ROČNÍK 112

GEOGRAFIE SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

GEOGRAPHY JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

Šéfredaktor (Editor-in-Chief): BOHUMÍR JANSKÝ (Univerzita Karlova, Praha)
Zástupce šéfredaktora (Associate Editor): RUDOLF BRAZDIL (Masarykova univerzita, Brno)
Zástupce šéfredaktora (Associate Editor): DUŠAN DRBOHLAV (Univerzita Karlova, Praha)
Technický redaktor (Technical Editor): VÍT JANČÁK (Univerzita Karlova, Praha)

JIRÍ BLAŽEK (Univerzita Karlova, Praha), MILAN BUČEK (Ekonomická univerzita, Bratislava), ALOIS HYNEK (Masarykova univerzita, Brno), RENĚ MATLOVIČ (Prešovská univerzita, Prešov), PIOTR MIGOŃ (Unwersytet Wrocławski), PETR PAVLÍNEK (University of Omaha), ZBIGNIEW W. KUNDZEWICZ (Polska Akademia Nauk, Poznań), ADRIAN SMITH (University of London), LUDEK SYKORA (Univerzita Karlova, Praha), DAVID UHLÍŘ (Regionální rozvojová agentura jižní Moravy, Brno), VÍT VOŽENÍLEK (Univerzita Palackého, Olomouc), HEINZ WANNER (Universität Bern)

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

Janská Eva, Drbohlav Dušan: Předmluva	121
Drbohlav Dušan, Uherek Zdeněk: Reflexe migračních teorií	125
Reflection on Migration Theories	
Janská Eva: Adaptace/integrace imigrantů do majoritní společnosti: druhá generace cizinců a jejich rodičů v Česku	142
Adaptation/integration of immigrants into majority society: the second generation of foreigners and of their parents in Czechia	
Drbohlav Dušan, Džurová Dagmar, Černík Jan: Integrace cizinců, žáků základních a středních škol, do české společnosti: příklad Prahy	161
Integration of foreigners, pupils of elementary and secondary schools, into the Czech society: example of Pratur	
Papoušková Radka: Migrace za studiem: cizinci na Vysoké škole ekonomické v Praze	185
Migration for studies: foreign students at the University of Economics, Prague	
Novotný Josef, Janská Eva, Čermáková Dita: Rozmístění cizinců v Česku a jeho podmiňující faktory: pokus o kvantitativní analýzu	204
Spatial distribution of immigrants in Czechia and its influencing factors: an attempt at quantitative analysis	

Předmluva

Tematika mezinárodní migrace a cizinců žijících mimo zemi svého původu je vnitřně velmi pestrá, heterogenní. Kromě tradičních přístupů studia migračního procesu často zaměřených na mechanismy příchodu imigrantů v závislosti na jejich typu a původu a testování různých migračních teorií se nyní stále více klade důraz na studium integračních procesů, kterými imigrant prochází v jiné zemi, než se narodil. I díky tomu, že od hlubokých, radikálních politických a ekonomických změn v nejšířším slova smyslu uběhlo již více než jeden a půl dekády a že změny vyústily v posun Česka mezi demokratické a skutečně vyspělé evropské země, setkáváme se dnes v české společnosti se stoupajícím počtem cizinců. Ti u nás především hledají jak svobodné, tolerantní prostředí, tak také prostor pro naplnění jejich dalšího hlavního cíle – nalezení ekonomických příležitostí, celkové zvýšení jejich životní úrovně. Jejich příchod tedy doprovází různorodé aktivity i někde více jinde méně intenzivní začleňování do majoritní české společnosti. Objevují se jevy, procesy, faktory, podmíněnosti, jež jsou pro Česko díky minulé odtrženosti od „normálně migračně fungujícího světa“ nové a vyžadují zkoumání v mnoha směrech i úrovních. S nebo za dospělými migranty mnohdy přicházejí jejich děti stejně, jako se jim rodí nové již v Česku – v jejich nové vlasti. Pomalu, ale jistě, se tak rozrůstá tzv. 1,5. i druhá generace cizinců na území Česka. (K 31. 12. 2005 pobývalo na území země legálně 37 186 cizinců mladších 20 let).

Zkoumání integračního procesu cizinců je u nás novum. Pokud vůbec existuje, pak se výzkum integrace imigrantů v Česku často dotýká dospělých migrantů a ve velké většině zkoumá buď ekonomické migranty a jejich specifika zařazení na český trh práce nebo naopak žadatele o azyl či azylanty s jejich problémy pobytu, případného začleňování do české společnosti. Dospělí byli a jsou v centru zájmu a zkoumání dětí a mládeže se doposud ignorovalo, resp. spíše omezovalo na velmi specifické a málo četné kategorie migrantů – např. nezletilí a samostatně operující žadatelé o azyl apod. Přitom děti tvoří významný cizinecký prvek a to nejenom z hlediska kvantitativního (zde se přirozeně cizinecké migrační skupiny v Česku podle jednotlivých zemí původu významně odlišují – např. Ukrajinci imigrují s dětmi podstatně méně než např. Vietnamci), ale zejména kvalitativního. Děti cizinců si s sebou přinášejí určitý endogenní („genový“) i potenciálně exogenní (nabytý v novém prostředí) kapitál, který dnes i do budoucna rozličně zúročují a dále zúročí ku svému prospěchu, i ku prospěchu zdrojové a cílové země. Současné otázky jejich péče v raném dětství, všeobecného i pokračujícího odborného, specializovaného vzdělávání i učení se češtině postupně přerostou v jejich účast na trhu práce, v jejich participaci a současně čerpání ze sociálního a zdravotního systému a následně v ukončení jejich ekonomické aktivity a vstup do důchodového věku. Současně s tímto vývojem prolíná nutnost a naplnění potřeby bydlení a akulturace do mikroprostředí jejich působišť i české „makrokultury“. Budování sociálních sítí a mezilidská komunikace jak s majoritou, tak s ostatními mino-

ritami i komunikace v rámci dané imigrační skupiny vytváří tolik důležitou kostru, jejíž charakter pak předurčuje mnohé následné modely chování. Ač při hodnocení vlivu legálně pobývajících imigrantů na imigrační zemi v odborné literatuře spíše převládají pozitiva nad negativy, není možné zamlčet potenciální a někde reálně existující problémy. „Komplexně neúspěšná integrace“ cizinců, vedoucí k jejich ekonomické a sociální marginalizaci, často doprovázená prostorovou segregací a separací, je vedle úspěšných imigrantů také realitou bohatých imigračních zemí. Bohužel, velmi zřetelně se ukazuje, že dnes žádný z dříve ve světě jasně profilovaných integračních modelů (multikulturální versus asimilační versus diskriminační) uspokojivě nefunguje, a tak se Česko, jako rychle etablovaná nová imigrační (ale stále současně tranzitní) země nemá z čeho jednoznačně poučit. Druhé bohužel zaznívá ve spojitosti s (ne)existující migrační, resp. integrační statistikou. Česká statistika zatím vůbec neposkytuje vhodná data, která by umožňovala smysluplně analyzovat zkoumané procesy.

Poznání charakteru integrace dětí a mládeže cizinců je bezpochyby velmi důležité. Nehledě na možné obohacení poznání z hlediska základního výzkumu, mohou být na základě formulovaných závěrů doporučeny praktické kroky, jak léčit nalezené problémy a tak přispět k tomu, aby budoucí zařazení cizince do české společnosti bylo oboustranně přínosné, ekonomicky efektivní a současně pokud možno „co nejpříjemnější“. V celkovém poznání charakteru integrace dané skupiny do hry konkrétně vstupuje množství důležitých aspektů: např. regionální diferenciacie imigrace včetně její dětské/mládežnické složky a její podmíněnosti; kulturní specifika jednotlivých imigračních skupin a formy a intenzity jejich projevů; vazby na zdrojovou, mateřskou zemi; stabilita pobytu v cílové zemi (Česku) a formy a motivy zvyšování vlastního lidského kapitálu; možnosti uplatnění existujících migračních/integračních teorií, resp. konceptů, stejně jako existujících integračních „makromodelů“.

A právě toto jsou otázky, které mimo jiné řeší autoři v příspěvcích tohoto speciálního čísla. Díky tříleté finanční dotaci agentury GAČR na postdoktorický projekt č. 403/04/P097 s názvem „Druhá generace cizinců v Česku“ („Adaptace dětí předškolního věku a jejich rodin do majoritní společnosti“) a výzkumného záměru č. MŠM 0021620831 bylo možné sestavit toto monometadické číslo časopisu Geografie – Sborník ČGS s názvem: Integrace cizinců v Česku. Jedná se v podstatě o jeden z prvních pokusů sumarizovat výsledky bádání o integraci imigrantů a jejich 1,5. a druhé generace do majoritní společnosti Česka. Aplikován je „problémový přístup“ a tak se k řešení problematice vyjadřují kromě geografů též ekonomka a etnograf. Není divu, že pestrost přístupů, dána nejenom reflexí zástupců různých vědních disciplin, se projevuje v používání i poměrně různorodého terminologického aparátu. Dva jádrové příspěvky na téma integrace dětí a mládeže cizinců jsou doplněny o další čtyři, které řeší jiná, byť důležitě související, migrační a integrační témata.

Teoretickým zářmováním celé problematiky je příspěvek D. Drbohlava a Z. Uherka „Reflexe migračních teorií“. Autoři představují určité problematické aspekty, které konstrukci a aplikaci migračních teorií doprovázejí. Poté popisují a částečně vysvětlují v chronologickém sledu vybrané koncepty/teorie, přičemž se v závěru soustřeďují na diskusi dichotomie mezi mikro- a makropřístupy a určitá doporučení pro efektivnější konceptualizaci teorií.

Stěžejní články čísla přímo věnované problematice integrace cizinců/imigrantů popisují druhou a 1,5. generaci cizinců v Česku (Janská a Drbohlav, Dzúrová, Černík). Důraz je přitom v daných příspěvcích kladen na analýzu diferenciacie chování vybraných imigračních komunit.

E. Janská ve svém příspěvku popisuje a hodnotí vznikající „novou“ druhou generaci cizinců v Česku. Opírá se o výsledky empirického šetření z prostředí mateřských školek, kdy analyzovala odpovědi 978 respondentů z celého Česka. Jednalo se o děti ve školkách, jejich rodiče a učitelky. Mezi hlavní výsledky studie patří mimo jiné toto:

1. Byla zjištěna relativně bezproblémová integrace (mnohdy asimilace) dětí cizinců předškolního věku do české společnosti, rychlé osvojení si českého jazyka, snadné zapojení do kolektivu dětí, které jsou zatím bez rasových předsudků. Nebyly nalezeny výrazné rozdíly mezi dětmi podle země původu. Ověřila se důležitost předškolního vzdělávání, které je v Česku dostupné všem legálně přítomným cizincům. Včasná socializace dětí cizinců v předškolních zařízeních pomáhá ke snadnější adaptaci na okolní prostředí, které je odlišné od toho, které důvěrně znají ve svém rodinném kruhu. To jim pak usnadňuje i zapojení v dalším vzdělávacím procesu.
2. Pro další integraci dětí jsou však důležité i vztahy uvnitř rodiny. Mezi charakteristiky, které důležitým způsobem ovlivňují další působení cizinců/imigrantů a jejich dětí v cílové zemi patří např. kvalita života, rodinné příjmy, vzdělání, znalost jazyka majority u rodičů, těsnost vztahů v rámci jednotlivých komunit či naopak otevřenost komunity vůči majoritní společnosti.

V příspěvku D. Drbohlava, D. Džurové a J. Černíka se autoři zabývají výzkumem integrace dětí a mládeže cizinců do českých škol a následně do české majoritní společnosti. Autoři využívají kvantitativního přístupu a zpracovávají data dotazníkového šetření, které proběhlo na 13 vybraných pražských školách u 46 respondentů z postsovětských zemí a 35 asijských respondentů ve věku 10 až 18 let, kteří imigrovali do Česka mezi lety 1991 až 2001. Jde tedy o tzv. „1,5. generaci imigrantů“. (Studie se také účastnila kontrolní skupina 47 českých žáků).

Výzkum integračního procesu daných respondentů přináší řadu různorodých poznatků. Zdůrazníme zde např. to, že mezi oběma cizineckými skupinami a kontrolní českou skupinou nejsou významnější rozdíly, a to jak v prokazovaných školních výsledcích, tak ani ve vnímání a v názoru na vlastní život či na život rodin respondentů. Mezi respondenty převládá obecně spokojenost a studie nezaznamenala žádné závažné sociální problémy imigrantů. Na druhé straně se prokázalo, že spokojenost s životem v Česku i stupeň integrace imigrantů je u obou cizineckých komunit podmíněn různými faktory. Co mají obě skupiny společné je to, že i tito cizinci čelí v Česku všeobecně rozšířené xenofobii a diskriminaci ze strany majoritní společnosti. Jedním z klíčových závěrů je poznání, že ti respondenti, kteří jsou nejvíce spokojeni se svým životem i začleněním do české společnosti volí spíše typickou asimilační strategii (platí více u postsovětů než u Asiátů).

Volně navazujícím příspěvkem na dvě předchozí témata je příspěvek seznamující čtenáře s výzkumem důvodů studia cizinců na vysokých školách. R. Papoušková prováděla takovéto dotazníkové šetření na Vysoké škole ekonomické v Praze a kromě otázek týkajících se hlavních motivů studia si všimla i pravděpodobnosti následné integrace studentů do české společnosti.

J. Novotný, E. Janská a D. Čermáková se ve svém příspěvku snaží najít faktory ovlivňující rozmístění a následnou koncentraci cizinců/imigrantů v Česku podle okresů. Za pomoci kvantitativních metod hledají sociálně-ekonomické parametry vystihující rozmístění cizinců v rámci sídelní hierarchie, všímají si vývoje koncentrací cizinců celkem i jednotlivých vybraných etnik.

L. Lachmanová se ve svém příspěvku věnuje diskusi tradiční typologie integračních modelů na příkladu přístupů Rakouska, Francie a Nizozemska. Autorka upozorňuje na vývojové proměny daných modelů a zdůrazňuje trend konvergence v hledání nového integračního modelu. V druhé části příspěvku byla prověřena možnost mezistátní komparace úspěšnosti jednotlivých integračních modelů na základě použití metody indikátorů míry integrace, a to detailněji v ekonomické sféře. Přes zatím omezené aplikační možnosti (zejména nedostatek příslušných dat) je příspěvek vhodnou ukázkou možného přístupu k této komplexní a náročné problematice.

Daný soubor příspěvků je třeba brát jako úvod do problematiky, která si jistě zaslouhuje další hlubší výzkumné analýzy s důležitým přesahem, aplikací do roviny praktické, tj. řízení migračních a integračních procesů.

Eva Janská, Dušan Drbohlav

DUŠAN DRBOHLAV, ZDENĚK UHEREK

REFLEXE MIGRAČNÍCH TEORIÍ

D. Drbohlav, Z. Uherek: *Reflection on Migration Theories*. – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 125–141 (2007). – This contribution concentrates upon three main tasks, i.e. to introduce some basic and often rather problematic aspects that are tied to creation and application of migration theories, to briefly describe and explain selected important migration theories/concepts as they developed in the course of time and to discuss a dichotomy between micro and macro approaches while pinpointing problems and challenges that follow from only a partial reflection of a “complex migratory reality“. While contributing to improving “conceptualization“ of migratory theory building activities, the authors pinpointed the importance to work on new typologies of migration while structuring migratory reality by following differentiating dimensions: 1. “Spatial-administration scale“ (internal versus international migration movements), 2. “Analytical scale“ – “micro“ (individual) versus “macro“ (structures) approaches and 3. Developmental aspect (industrial versus post-industrial era).

KEY WORDS: migration theories/concepts – integration – description – explanation – critical assessment.

Príspevek je výstupem výzkumného záměru MŠM 0021620831 financovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a výzkumného záměru Z90580513. Téma příspěvku se dotýká rovněž problematiky řešené v projektu MPSV č. 1J 057/05-DP1 a projektu GAČR, Eurocores – ECRP, č. CPR/06/E001.

1. Úvodem

Príspevek se zabývá nadmíru aktuálním a závažným problémem – migračními teoriemi¹, resp. zobecněními, činěnými na poli výzkumu migračních pohybů obyvatelstva. V současné době významné migrační proudy a související rozličné problémy s integrací migrantů do nových majoritních společností především ve vyspělých zemích představují jeden z nejcitlivějších a současně potenciálně nejvýbušnějších globálních problémů lidstva. Tato problematičnost se umocňuje tím, že často nejde o jednosměrný záměr a pohyb (z chudších do bohatších zemí). Ve hře je ale i přítomnost „západního obyvatelstva“ v rozvojevých zemích a poptávka, kdy mnohé vyspělé země, zejména z důvodů nízké fertility a stárnutí vlastních populací, začínají soutěžit o zahraniční pracovní sílu, která má především napomoci chodu ekonomiky, resp. též zacelení mezer na trhu práce daných imigračních zemí. Druhotně takováto imigrace může, avšak pouze dílčím způsobem, vylepšit některé demografické parametry².

¹ Primárně se v tomto příspěvku zaměřujeme na teorie mezinárodní migrace, i když tato specifikace v některých případech ztrácí smysl, neboť některá zobecnění se dotýkají jak migrace zahraniční, tak vnitřní (blíže ke vztahu vnitřní a zahraniční migrace viz např. Drbohlav, Čermák 2002).

² V žádném případě např. sama nemůže vyřešit obecný problém stárnutí populací ve vyspělých společnostech – viz např. Replacement 2001; Bijak et al. 2005; Burcin, Drbohlav, Kučera (v tisku).

V globalizujícím se „smrštěném“ světě se navíc přes některá restriktivní opatření mobilita všeobecně liberalizuje a ve svých formách a typech dále štěpí a komplikuje: ve smyslu zapojení dříve migrací nezasazených regionů, existencí mnoha rozličných migračních tras (směrů) i zvyšující se diferenciací migračních typů. V blízké budoucnosti intenzita mezinárodní migrace rozhodně nebude slábnout. Není pochyb o tom, že již dnes, ale ještě více v budoucnu se migrační a v návaznosti integrační teorie stávají jedním z nejjávanějších témat výzkumu sociálních věd, a to jak z hlediska výstupů základního, tak i aplikovaného výzkumu.

Tento příspěvek má za cíl: 1. upozornit na některé stěžejní a mnohdy problémové aspekty spojené s tvorbou a aplikací migračních teorií; 2. ve zkratce představit v časovém vývoji³ vybrané důležité migrační teorie a koncepty jakož i 3. stručně diskutovat dichotomii „mikro“ a „makro“ přístupů a přitom poukázat na problémy, ale i výzvy, plynoucí z pouze dílčího zachycení komplexní reality, která se váže na mezinárodní pohyb obyvatelstva. Příspěvek si v žádném případě neklade za cíl detailně obsáhnout popis a vysvětlení všech důležitých migračních teorií a konceptů (hlubší rozbor teorií – viz např. Massey et al. 1998; Boyle, Halfacree, Robinson 1998; Brettell, Hollifield 2000; ale např. i Baršová, Barša 2006). Jde spíše o strohé upozornění na celou řadu okruhů, otázek, podmínek a souvislostí, jejichž hlubší rozbor je dosažitelný v jiných zdrojích. Právě v podchycení široké mozaiky aspektů spočívá též jeden z hlavních cílů tohoto příspěvku. I když teorie a koncepty integrace migrantů do majoritní společnosti byly doposud zkoumány relativně autonomně, tvoří rozhodně nedílnou součást široce studované problematiky mezinárodní migrace. Z důvodů omezeného prostoru však těmto otázkám bude věnována pouze dílčí pozornost. Je přirozené, že v návaznosti na odbornou orientaci autorů je důraz kladen na teorie, které vznikly na platformě sociologie, sociální geografie a etnologie. Zároveň ale nemůže být ignorován význam především ekonomických přístupů. Právě sociologické a ekonomické perspektivy dnes v produkci a aplikaci migračních teoriích převažují.

2. Vybrané aspekty tvorby a aplikace teorií

Migrace obyvatelstva je široce podmíněný proces často ovlivněný zejména komplexem vnějších determinujících faktorů. Z této komplexní povahy migrace vyplývají i základní otázky, které si sociální vědci při výzkumu a finální snaze tvořit teorie musejí klást, zejména:

- Jaké jsou příčiny migrace, proč k migraci dochází, z jakých důvodů dané skupiny lidí migrují a případně proč migrace v čase trvá nebo proč existuje reemigrace? Kdo jsou ti, kteří migrují a jaké jsou jejich charakteristiky a jak se liší od obecných charakteristik populace z níž odcházejí?
- Jak lidé migrují, skupinově nebo samostatně; je migrace součástí jejich životního cyklu?
- Jaké je jejich chování v cílových zemích migrace: je jejich migrace trvalá nebo dočasná a jaké adaptační nebo integrační strategie zde volí, nebo volit musí?

³ Kromě zde užitého časového a „problémového“ hlediska se zdá užitečné třídit teorie/koncepty také např. podle studované fáze průběhu migrace zkoumající okolnosti počátku pohybu, jeho trvání/průběh nebo jeho konec, resp. integraci migranta do nového prostředí v imigrační společnosti (viz např. Massey 1993).

- Co daná migrace způsobuje u samotných migrantů v místě přistěhování i v místě, odkud migrovali?
- Jaké jsou migrační politiky a integrační strategie migračních skupin a institucí v cílových zemích?

Z uvedeného vyplývá:

1. Problematika studia migrací je interdisciplinární, přičemž největší zastoupení mají reprezentanti sociologie, ekonomie, sociální antropologie, etnologie, sociální geografie, práva, demografie, historie, psychologie, politologie a urbanismu. Rovněž tak je z daného patrné, že neexistuje, a patrně ani existovat nebude, jediná „všeobjímající“ teorie migrace prostě z důvodů nemožnosti sjednocujícího pokrytí dané komplexity, resp. výrazné typové i měřítkové diferenciacce migračních procesů.
2. Podle uchopení problematiky (filozofie i metodického přístupu) se teorie/koncepty dělí na „mikrourovňové“ nebo „makrourovňové“. Zatímco prvá tradice se soustředí zejména na jedince, případně rodinu nebo domácnost a jejich chování svázané s daným mikrosociálním milie, makrourovňová perspektiva zdůrazňuje ekonomické, sociální a politické okolnosti, jejichž kontext vytváří prostředí, ve kterém daný jedinec-migrant pohyb realizuje (Kulu-Glasgow 1992). Základní jednotkou analýzy je v tomto případě např. stát a agregované migrační ukazatele, jako např. migrační proud. Analogicky je prvá perspektiva logicky svázaná s kvalitativními analýzami a idiografickým přístupem zatímco druhý směr je spíše charakteristický kvantitativním a nomotetickým pojetím. Vědci se shodují na tom, že obě tyto povahou velmi odlišné perspektivy jsou důležité a mají spíše komplementární než konkurenční vztah.
3. Nastíněné skutečnosti spjaté zejména s komplexitou migračního procesu vedou rovněž k tomu, že závěry studia migrací i tvorby a aplikace teorií jsou často rozporuplné. Příkladem může být práce s „push-pull“ modelem (viz níže), kdy např. Golledge, Stimson (1987) doporučují jeho užití více na mikro úrovni, zatímco např. Bogue (1977, podle de Jong, Fawcett 1981) zdůrazňuje, že právě na této úrovni je použití limitované.
4. Drtivá většina z tzv. teorií migrace nejsou v pravém slova smyslu teoriemi. Nesplňují totiž některá základní kritéria, která v případě teorií musí být dodržena – např. nemají obecnou platnost, jednotlivé části nejsou logicky provázány nebo např. nemají současně funkci explanační i predikační. Často tedy jde spíše o tzv. koncepty, perspektivy, přístupy, modely či prostou kumulaci nahromaděných pravidelností.
5. Dílčí kritiky se týkají také toho, že neúměrně převažuje zájem o ekonomické teorie (Kulu-Glasgow 1992) a naopak že je nedostatečně v teoriích zohledněno např. tolik důležité a masivní sjednocování rodin (Salt 1989), že se nepoměrně více teoretizuje v imigračních oproti emigračním zemím (Straubhaar 1986) a rovněž, že častěji se teorie zabývají muži než ženami (Boyd 1989).
6. Za velmi závažné z hlediska tvorby a aplikace migračních teorií lze také považovat skutečnost, že některé teorie jsou v době svého vzniku a následného etablování se v komunitě výzkumníků již díky dynamicky se vyvíjející realitě vlastně zastaralé (mimo jiné např. Portes, Böröcz 1989). Dalším závažným nedostatkem je skutečnost, že některé teorie, ač vznikly na bázi analýzy např. vnitrostátních migrací jsou bez dalšího testování a případných úprav a mnohdy vůbec i nějakého komentáře přeneseny na úroveň migrace mezinárodní a naopak, z roviny mezinárodní migrace se zkušenost někdy obdobně nekorektně aplikuje na úroveň vnitřní migrace (Drbohlav

1993). Jinými slovy tvůrci migračních teorií často neuvažují roli hranic (Zolberg 1989).

Bližší specifikaci a určitou typologii vybraných důležitých teorií migrace nabízejí např. Zlotnik (1998), Brettell, Hollifield (2000) nebo Bijak (2006).

3. Vývoj a stručná charakterizace vybraných migračních teorií/konceptů

3.1. Konec 19. a první polovina 20. století

Pro oblast společenských věd 20. století byly výraznou inspirací zákony migrace Ravensteina (1876, 1885, 1889). Přestože nešlo o vytvoření teorie, ale o kumulaci zjištěných pravidelností stěhování do Londýna v konci 19. století, je Ravensteinovi právem přisuzována role zakladatele sofistikovanějšího a systematictějšího přístupu k migrační problematice. K dalším inspirativním počínům pak patřily úvahy o migracích a cizincích, jak je rozvinula německá sociologie zejména prostřednictvím Simmela nebo Webera. Na tuto německou tradici pak navazovala chicagská sociologická škola. Právě na přelomu 19. a 20. století v oblasti teorie migrace nastává výrazný posun zejména v tom smyslu, že věda přestává migraci chápat jen jako mechanické přemísťování z místa na místo, ale jako proces vyvazování se ze sociálních vazeb ve zdrojovém prostoru a navazování nových sociálních vazeb v zemi cílové. Tyto vazby se svou kvalitou i kvantitou liší a ovlivňují sociální chování jedince. Příslušníci chicagské školy v této souvislosti hovoří o disorganizaci a reorganizaci sociálních vztahů. Na rozsáhleším empirickém materiálu upozornil na možné konsekvence této disorganizace a reorganizace sociálních vztahů zejména Thomas se Znanieckým v pětisvazkové monografii „The Polish Peasant in Europe and America; Monograph of an Immigrant Group“, která poprvé vyšla v letech 1918–1920. Thomas se Znanieckým v této monografii ukázali, že migrace mění lidské životní strategie a cíle a že zvláště v tehdejších americkém prostředí může vést k výrazné individualizaci osobností. Také prokazují, že ani vzdálenost mezi americkým kontinentem a Polskem nezabrání čilé komunikaci prostřednictvím korespondence. Autoři byli též schopni ukázat, že migrací zpřetrhané sociální vazby imigranti v novém prostředí nahrazují tvorbou nejrůznějších struktur, a to i těch, jež se mohou pohybovat za hranicí legality. Zároveň ovšem zdůraznili, že úspěšní imigranti se mohou relativně často přimykát ke státu jako instituci, která jim nahrazuje jejich vlastní rozšířenou rodinu ve zdrojovém prostoru.

Tématu migrace a problematiky adaptace na nové životní podmínky se dotkla celá řada dalších autorů chicagské školy. Burgess například spojoval problematiku migrace a integrace migrantů do nového prostředí s otázkami zónování ve městě. V prostředí Chicaga pozoroval, že imigranty primárně přitahují některé oblasti města, zejména chudší čtvrti v blízkosti průmyslových podniků, jež souhrnně označoval jako tranzitní zónu. S postupující integrací do prostředí cílové země předpokládal i změny prostorové lokace imigrantů ve městě. Tento proces popsal v textu „The Growth of the City. An Introduction to the Research Project“ poprvé publikovaném v roce 1925 (Burgess 1967). Vedle zónování Burgess studoval v souvislosti s migrací také změny v rodinném životě. O změnách sociálního chování a interakce celých etnických nebo konfesionálních skupin např. hovoří Wirth v publikaci „The Ghetto“ zaměřené na židovské komunity (Wirth 1928).

Stejně jako německá sociologie, ani chicagská škola nechápe migraci jako jednoznačně negativní jev. Imigranti nabývají v novém prostředí specifický sociální status. To, že jsou vyvázáni z původního prostředí a zároveň nejsou začleněni do prostředí nového jim může poskytnout určitý společenský nadhled. Usedlé obyvatelstvo často předpokládá, že ten, kdo cestuje, zná lidi a svět a je obdařen mnohými dovednostmi, které oni sami postrádají. Nejvýznamnější osobnost chicagské školy, Park, toto téma rozpracoval ve své teorii marginality, která navazuje na myšlenky Thomase a představuje člověka mezi dvěma kulturami osvobozeného od svazujících kulturních konvencí. Marginalizovaní lidé v konceptech Parka jsou nejen vykořenění, ale jsou též invenční, vynalézaví a přinášejí často sociální změnu a kulturní pokrok. V práci „Race and Culture“ (1950) řeší též vedle teorie marginality také problematiku rasové a kulturní hybridizace. Ve sborníku „The City“ (1925), který vznikl pod jeho vedením, se soustředil na otázku sociálního života imigračních komunit, úlohu imigrantského tisku a nutných podmínek integrace do majoritní společnosti.

Předpoklady pro studium migračních komunit rozšířily též některé významné osobnosti antropologických škol. Na již zmíněnou chicagskou školu navazoval například Redfield, který se v roce 1936 pokusil spolu s Lindtonem a Herskovitzem definovat pojem akulturace. Ve svém memorandu o akulturaci tito autoři vystihují změny, ke kterým dochází při koexistenci skupin odlišné kultury. Herskovitz pak problematiku sociálních změn probíhajících při migracích aplikoval na otázku kulturních změn v životě černošských populací v Americe ve srovnání s africkou praxí. Zdůraznil, že kulturní změny působí na kulturu migrujících skupin nerovnoměrně. Některé působí na celkovou kulturní konfiguraci, jiné nikoli.

Problematiku sociálního konfliktu a skupin přicházejících do kontaktu na afrických příkladech rozpracoval v polovině 20. století zejména antropolog Gluckman, odborník v oblasti antropologie práva.

3.2. Druhá polovina 20. století

Vedle škol sociologie a antropologie města a sociální změny, které se ve větší, či menší míře problematiky migrace dotýkaly, zformovala se v průběhu 20. století sociologie migrace jako relativně autonomní oblast sociologického vědění. Její pohled na problematiku migrací byl ovlivněn demografem Petersenem, který roku 1958 publikoval svoji obecnou typologii migrace. Hned v úvodu své práce upozorňuje, že typologii migrace nelze sestavit a aplikovat bez vytvoření typologie společností, pro něž by byla typologie migrace určena. Ve své práci především předpokládá podstatný rozdíl v chování nomádských a usedlých společností, kdy nomádské společnosti nepotřebují žádné vnější podněty k migraci. Migrace je součástí jejich životního stylu. Petersen zohlednil, že se typy migrací mění v čase a s technologickou vyspělostí migrujících skupin. Ve své typologii vyčlenil tzv. primitivní migraci, která by mohla být aplikovatelná především na migraci jednoduchých společností, pokud migrují z ekologických důvodů (zejména vyčerpání zdrojů). Petersen ukazuje, že primitivní migrace a nomádismus k sobě mohou mít velmi blízko. Primitivní migrace zařazuje mezi konzervativní. Další stanovené základní migrační typy se však navzájem překrývají⁴. Petersen předpokládá, že migrace vzniká

⁴ Základní migrační typy jsou označeny jako: „1. primitive, 2. forced, 3. impelled, 4. free, 5. mass“.

především z ekologických, ekonomických a sociálně politických důvodů, přestože i jiné důvody migrace nevyklučuje⁵. Především lokální a časové omezenosti teorie se pokusil tím, že teorii derivoval z vybraných důležitých migračních událostí lidstva v širokém časovém horizontu. Jeho členění migrace na primitivní, vynucenou, násilnou, dobrovolnou a masovou (Petersen 1970) však jen stěží může pokrýt rozmanitost migrace, jak ji v praxi zaznamenáme. Proto byla Petersenova typologie již mnohokrát doplňována nebo přepracována. Jeden z pokusů publikoval Demuth (2000). Vycházel z dichotomie dobrovolné a nucené migrace. Migraci dobrovolnou dále dělil na migraci pracovní, řetězovou (migrace za účelem sloučení rodiny), „neimigrační“ migraci (dočasná migrace za účelem studia, výzkumu apod.), „inovační migraci (za účelem zlepšení životních podmínek, hmotného zabezpečení jednotlivců a rodin atd.). Migraci násilnou členil na migraci zapříčiněnou mezilidskými vztahy a migraci způsobenou živelnými katastrofami. Násilná migrace zapříčiněná mezilidskými vztahy je dále členěna na migraci způsobenou porušováním lidských práv a migraci jako důsledek občanské války (Demuth 2000).

V 50. a 60. letech 20. století byly diskutovány i další analytické nástroje. Petersen, stejně jako Bogue, předpokládají působení faktorů, které daného jedince ze zdrojového prostředí migrace vypuzují (tzv. „push“ faktory) a faktorů, které jej naopak přitahují do cílového prostoru migrace (tzv. „pull“ faktory). (Bogue 1952, Petersen 1970). Bogue říká, že tyto síly nejsou zcela komplementární a že mají na populaci odlišný účinek. Bogue vyjadřuje názor, že migrace, které mají velmi silné „push“ stimuly, mají tendenci být ke komunitám v místě původu méně selektivní než migrace, kde převládají stimuly „pull“ (extrémně silné jsou „push“ faktory např. při živelných pohromách jako jsou hladomory, katastrofální sucha, záplavy, vyčerpání zdrojů; Jansen 1970). Myšlenka „push“ a „pull“ faktorů byla na počátku druhé poloviny 20. století podrobněji rozpracována Jansenem (1970) a Lee (1969). Právě Lee rozšířil „jednoduchý push–pull model“ o již dříve publikovaný koncept mezilehlých překážek a příležitostí. (viz Stouffer 1940, 1960). Z „push–pull“ modelu lze např. vyvodit, že:

- migrační pohyb nastává až teprve za předpokladů, že faktory, které migraanta z původního prostoru vytlačují a které ho přitahují do prostoru cílového, dosáhnou určité intenzity
- intenzita „push“ a „pull“ faktorů, která je potřebná k tomu, aby jednotlivec migroval, se mění s okolnostmi a závisí na celé řadě subjektivních důvodů
- migrační aktivity působí selektivně (ne každý se k migraci rozhodne)
- velikost migračního proudu a protiproudu je závislá na podmínkách v původní a cílové zemi a na velikosti překážek. Pokud jsou překážky malé a podmínky v původní a cílové zemi obdobné, lze předpokládat i větší protiproud, a tudíž nižší účinnost/efektivitu migrace (lidé se budou vracet do původního prostoru; Lee 1969)⁶.

Lee (1969), ale např. i Shaw (1975) tak patří mezi známé pokračovatele ravensteinovské tradice založené na generalizaci empirického pozorování. Z hlediska precizní tvorby teorií je však jejich přístup nedostatečný (např. Woods 1982).

⁵ Například důsledně rozlišuje mezi nucenou a násilnou migrací, kdy ta první je vynucený migrační tok na základě hrozby násilím, zatímco ta druhá je nedobrovolné svévolné přemísťování osob z místa na místo, aniž by se tyto osoby mohly proti takto koncipované migraci vzepřít.

⁶ K dané tematice viz též Šatava 1989, Uherek 2005.

Na počátku 70. let do dějin migračních teorií vstupuje i americký geograf Zelinsky (1971). Ve svém známém konceptu „mobility transition“ se pokouší vysvětlit změny forem a intenzit prostorové mobility hypotézami vyvěrajícími z konceptu demografického přechodu, resp. obecně též modernizace. Mimo jiné vyděluje důležité typy migrační mobility (též směrově orientované), kterým je přisuzována rozdílná významnost, a to podle stádií vývoje společnosti, od minulosti až po budoucnost.

V kategorii integračních teorií se v 60. letech objevuje i vlivná kniha Gordona (1966) „Assimilation in American Life“, ve které autor přehodnocuje dosavadní koncepty amerického kulturního pluralismu a „melting potu“ a svojí analýzou teorií americké asimilace předznamenává mnohé další studie, které na téma analýz, konceptualizace a hledání optimálního modelu integrace imigrantů budou vlastně v celém vyspělém imigračním světě následovat.

3.3. Dnes používané hlavní migrační teorie/koncepty

Již bez časové specifikace vzniku a kontextu doprovázejícím jejich vznik uvádíme další již dlouhodobě standardně používané migrační teorie, resp. koncepty, perspektivy, přístupy. Základní podoby těchto konceptů jsou však trvale podrobovány řadě diskusí, které vedou k vytváření alternativních variant. Uvádíme následující:

Neoklasický ekonomický přístup, který má dvě analytické roviny. Na makrourovni teorie vysvětluje migraci rozdíly v nabídce a poptávce po pracovních silách. Migrace (až do vyrovnání nerovnovážného stavu) směřuje ze zemí/oblastí méně vyspělých, s přebytkem pracovních sil a nízkými platy do zemí/oblastí vyspělých, s nedostatkem pracovních sil a s vysokými platy. Na mikroúrovni (často tzv. „*human capital model*“) vychází z hlavní premisy, že jedinec migruje v očekávání zlepšení celkové kvality života, věří, že zisky z migrace převáží, ať již okamžitě nebo v dlouhodobějším výhledu, ztráty. Model lidského kapitálu počítá s dynamikou lidského rozhodování. Každý hodnotí zisky a ztráty odlišně na základě individuálně psychologických a kulturně podmíněných předpokladů a dalších životních cílů. Jak píše Graham, plány týkající se spotřeby nemohou být od osobních investic v oblasti lidského kapitálu odděleny (Graham 1981). Právě trh práce – možnost být zaměstnán a dobře zaplacen – je klíčovou proměnnou této teorie a vše směřuje k maximalizaci zisku.

Tento předpoklad je brán v úvahu již v Ravensteinových pracích a vychází z neoklasické ekonomické teorie rozvíjené od posledních dekád 19. století jako polemika proti klasické ekonomické teorii Ricarda a Milla (Boyer, Smith 2001). Podle neoklasického přístupu legální migrant kalkuluje náklady, které musí ze zisku odečíst, nelegální ještě přičítá pravděpodobnost, že bude chycen.

Neoklasická teorie umožňuje vysvětlit směr migračních toků a model lidského kapitálu umožňuje ukázat, proč některé skupiny osob na migraci participují méně než jiné, byť by k migraci zdánlivě měly stejnou motivaci i předpoklady. Model lidského kapitálu se začal používat 60. letech 20. století a zpočátku i zde byla tendence hypertrofovat otázku ekonomických faktorů. Teprve v 70. a 80. letech se začíná pracovat s faktory sociálního komfortu, které migrantovi ulehčují pobyt v cílové zemi (Krupka 2004).

Další ekonomicky založenou teorií je teorie dvojího trhu, která říká, že ve vyspělých zemích imigrace vyvěrá z neustálé poptávky po migrační pracovní síle a že existují dva typy pracovních sektorů. První sektor je pro domácí populaci – pro kvalifikované, kteří jsou dobře placeni, mají relativní stabilitu

svých postů a perspektivu růstu kariéry. Druhý sektor je nebezpečný, fyzicky namáhavý, vykonávají se nekvalifikované činnosti, je špatně placený a jsou do něho najímáni zejména pracovní migranti. Tyto dva trhy práce jsou pro moderní kapitalistickou společnost charakteristické a sám způsob produkce v industriální společnosti je vlastně příčinou migrace (Piore 1979).

Dosud představené teorie kalkulují makroekonomické procesy a ekonomiky podmíněné individuální rozhodování jednotlivce. Neberou v úvahu, že migrační toky se odehrávají v rámci sociálních interakcí, jichž je migrant aktivním subjektem. Tuto okolnost se snaží eliminovat teorie migračních sítí. Kalkuluje s migračními sítěmi jako „množinami interpersonálních vztahů, jež spojují migranty v cílových prostorech a jejich původní komunity v jejich zdrojových zemích příbuzenskými a přátelskými pouty“ (Massey 1988). Migračními sítěmi se lze zabývat v několika ohledech:

- jako systémy, jež snižují sociální, ekonomickou a emoční investici do samotného aktu migrace
- jako systémy sociálních vztahů, jež ovlivňují postmigrační chování
- jako integračními strategiemi jedinců i rozsáhlejších skupin, a to jak v oblasti ekonomické činnosti, tak i dalších interakcí (Light et al. 1989).

Vedle migračních sítí, které se primárně vytvářejí v cílových prostorech nebo na migračních trajektoriích, vznikají specifické sítě, jež vysvětluje tzv. „*risk-diverzification model*“ chování rodin. Spočívá v tom, že rodina rozešle své členy do různých destinací a snižuje tím riziko současného ekonomického propadu všech jejích členů (Massey 1990), který by mohl nastat v případě společného podnikání například v soukromém zemědělství nebo zaměstnání v jednom podniku.

Teorie migračních sítí doplňuje model „*push – pull*“ faktorů, činí ho sofistikovanější, neboť ho obohacuje o další dimenzi, a to o dimenzi efektu účelových vazeb mezi samotnými migranty. Existence migračních sítí mění vztah mezi původními příčinami migrace a následným pohybem migrantů mezi zdrojovým a cílovým prostorem migrace. Sama existence migrační sítě se může stát důvodem k migraci. Migrační sítě umožňují snáze překonávat překážky v migraci i vytvářet podmínky k životu v cílových prostorech, ať už s ohledem k bydlení, ekonomické činnosti, péči o děti nebo např. zabezpečení sociálně slabých. Migrační sítě pomáhají překonat pocit marginality, ale současně mohou samy produkovat marginální skupiny. Ovlivňují nejen destinaci migrujících, ale též jejich počet. Ovlivňují též složení migrantů. Existence migračních sítí může potenciální migranty nejen přitahovat, ale též odpuzovat, neboť migranti, kteří prostřednictvím migrace hledají zásadní životní inovaci, v migračních, zejména krajanských sítích, mohou také oprávněně shledávat překážku v realizaci cílů, jež migrací sledují.

Migrační sítě mají limitovanou životnost. Light, Bhachu a Karageorgis (1989) ukazují, že jejich přítomnost při saturaci cílového prostoru může v cílovém prostoru krátkodobě zvýšit nezaměstnanost a způsobit další sociální problémy. Po čase migrační sítě odumírají, nebo se přesouvají jinam a v cílovém prostoru nastává situace nikoli nepodobná té, jež existovala před vznikem migrační sítě. Mohou však nastat případy, kdy existence migračních sítí v daném cílovém prostoru zvýší prosperitu regionu nebo přiláká investory a tak se síť podílí i na pozitivních změnách ekonomiky⁷.

⁷ Zkušenost z Česka, Ukrajiny a dalších zemí ukazuje, že existence migračních sítí vytvoří pracovní příležitosti pro právníky, překladatele, inzerci atd. Migrační sítě mohou též zvyšovat poptávku po některých typech zboží, přitahovat zákazníky.

V poslední době jsou aspekty sociálních sítí migrantů transformovány a zobecňovány do koceptu transnacionalizace („*transnational social spaces*“; např. Pries 1999; Portes, Guarnizo, Landolt 1999; Faist 2000), čímž se pro studium mezinárodní migrace vytváří jakási analytická mezouroveň (Bijak 2006). Základem teorie je důraz na různorodé, migrací propojené přeshraniční vztahy mezi jednotlivci a skupinami, kdy se díky aktivitám migrantů především v oblasti ekonomické, politické i sociokulturní budují pevné a funkční svazky mezi zemí zdrojovou a cílovou. S modelem transnacionalizace pak volně souvisí i dnes v sociálních vědách tolik populární koncept sociálního kapitálu (např. Field 2003).

Typicky makroúrovňová teorie světového systému (je jádrem tzv. historicko-strukturalistické perspektivy) předpokládá jeden ekonomický systém zahrnující celý svět. Migrace je tak dávana do přímé souvislosti s ekonomickou globalizací. Vychází do značné míry z marxistického učení. Migraci interpretuje v souvislosti s obecnými makromodely sociálněekonomického a politického vývoje. Klíčová je soudobá globální integrující úloha kapitalistické ekonomiky, která způsobuje výraznou ekonomickou a sociální nerovnováhu. Vycházeje z Wallersteinova konceptu vztahů centrum–periferie, vysávání bohatství periferie jádrem, resp. navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a příležitostí je hlavním motorem migračních pohybů. Vztah jádro–periferie vyvolává obousměrný migrační tok, kdy periferie přitahuje nejrůznější druhy expertů a centra zase nekvalifikovanou pracovní sílu, ale též kvalifikované pracovníky do dynamicky se rozvíjejících profesí moderní ekonomiky. Manažeri a dobře placení kvalifikovaní pracovníci pak dále v globálních centrech zvyšují poptávku po migrantech poskytujících málo kvalifikované služby (Massey 1994). Teorie světového systému tak částečně problematizuje teorii dvojího trhu (z hlediska kvality nikoliv kvantitativně migrací).

Teorii světového systému a migračních sítí kombinuje určitým způsobem teorie migračních systémů – např. Kritz, Zlotnik, Lim (1992). Tato teorie bere v úvahu konkrétní historické okolnosti, za nichž docházelo k vytváření migračních mostů mezi jednotlivými státy. Teorie migračních systémů říká, že cílové země jsou se zdrojovými propojeny nejen prostřednictvím lidí, ale též historickými, kulturními, (post)koloniálními a technologickými vazbami. Migrace a její protiproud probíhá ve specifických sociálních, politických, demografických a ekonomických kontextech a má diferencující prostorovou a časovou dimenzi. Příkladem takového systému může být dlouhodobé multidimenzionální spojení Francie a Maroka, resp. v širším pojetí napojení i dalších zemí Maghrebu na jihoevropské země. Je však nutné dodat, že tzv. teorie migračních systémů dosud plně nevykrystalizovala a pod tímto daným názvem mohou být skryty další, velmi odlišné koncepty (blíže např. Drbohlav 1993).

Další teoretickou konstrukcí se stala institucionální teorie migrace. Snaží se vysvětlit vliv rozličných institucionálních subjektů (zejména státních a nestátních organizací či kvazi-organizací) na migrační proudy. Všimá si okolnosti, že migrační skupiny často potřebují k uskutečnění migrace zprostředkování. Instituce tento fakt zohledňují a spoluvytvářejí prostředí pro migraci, odstraňují překážky (nebo je vytvářejí) a vedle toho, že migrantům pomáhají (komplikují migraci), mají vliv na migrační toky, ze kterých mimo jiné taky sami mnohdy významně těží (Massey et al. 1993, Jennissen 2000).

Napříč disciplinami jdoucím teoretickým přístupem je tzv. teorie kumulativních příčin (např. Massey et al. 1993, 1994), jejíž podstata těží z Myrdalových postulátů (Myrdal 1957). Teorie je založena na tezi, že migrace je evolučním procesem, který přispívá k institucionálním a socioekonomickým změnám.

nám jak v zemi cílové, tak zdrojové, a to díky mechanismům různorodých zpětných vazeb. Migrace tak mění jak samotného migranta tak prostředí a strukturální kontexty, ve kterých operuje. Výsledkem je nastolení klimatu, který vede k dalším migračním pohybům, než aby naopak migrační tendence tlumil.

Uvedené teorie neposkytují koncept, jehož pomocí by bylo možné podchytit rozhodovací procesy ve zdrojové zemi. Tuto mezeru se snaží vyplnit teorie relativní deprivace, která bere v úvahu, že pracovní migrace je mnohdy dočasná a jejím účelem je zlepšit podmínky rodin ve zdrojových zemích, kam migrant posílá finanční prostředky a kde si rodina pracovníka v zahraničí může jeho prostřednictvím zvýšit sociální status. Stark a Taylor (1991) prostřednictvím této teorie ukazují, že ekonomický rozdíl mezi zdrojovou a cílovou zemí je faktorem vyvolávajícím migraci, ale stejně tak jsou faktorem vyvolávajícím migraci rozdíly v životním standardu uvnitř zdrojové země. Právě ty se migrant snaží vyrovnávat. O rodinných ekonomických strategiích ovšem nerozhoduje migrant sám.

Funkce rodinných vazeb při ekonomické migraci zohledňuje předpoklad rodinných/skupinových rozhodnutí (tzv. „*new economics of migration*“). Jedná se o teoretický přístup, který bere na vědomí, že i při současné časté individualizaci migračního pohybu je migrace stále spjata s rozhodovacími procesy v domácnostech a v rodinách.

S rodinnými ekonomickými strategiemi kalkuluje též nová ekonomie pracovního trhu, kterou rozvinul především Stark (Stark, Bloom 1985; Stark 1991). Nová ekonomie pracovního trhu chápe migraci jako výsledek ekonomických aktivit širších komunitních celků. Tato teorie sloužila například k objasnění migračního chování v čínských komunitách. Kalkuluje se zde s domácími hospodařením, ztrátou pracovní síly v domácnosti při migraci, s otázkou sebezaměstnávání atd. (de Braw, Taylor, Rozelle 2001; Taylor, Martin 2001). Nová ekonomie pracovního trhu je zajímavá tím, že se snaží podrobněji rozkrývat, co migrace znamená pro migrantovo nejbližší společenské okolí.

3.3.1. *Reflexe vztahu migrantů a ekonomického prostředí v teoriích/konceptech*

S ohledem na v mnohém dominantní roli ekonomických faktorů v migračním procesu dále uvádíme, byť opět jen zkratkovitě, přehled vybraných důležitých teorií/konceptů, které se zabývají formováním ekonomického prostředí ve vazbě na imigranty a jejich nová působišť v cílových imigračních společnostech. Není divu, že se tyto specifické migračně-integrační teorie/koncepty vyvinuly v Severní Americe, regionu s bohatou imigrační zkušeností.

Jde zejména o modely spjaté s etnickými komunitami – např. „*middleman minority model*“ (Bonacich 1973; Light, Bonacich 1988), ve kterém je vysvětlováno, jak jsou určité skupiny imigrantů systematicky vylučovány ze zeměstnaneckého trhu práce v majoritní společnosti. Tento fakt vidí zastánci teorie jako hlavní příčinu pro následné objasnění jejich podnikatelských, resp. „obchodnických“ aktivit, jež jsou úzce svázány s existující etnickou solidariitou. V teorii hraje důležitou roli pozice dané skupiny v rámci společenských tříd (marxistická báze). Důležitým aspektem teorie je zjištění zmenšování etnické solidarity v čase, což následně oslabuje i daný celý, etnický organizovaný, ekonomický režim.

Koncept méně svázaný s marxismem vypracoval Light (1984). Základem jeho modelu etnického podnikání („*ethnic entrepreneur model*“) je tzv. „reaktiv-

ní solidarita“, která neexistovala před imigrací a vzniká až na základě hromadné (společné) a silné migrační zkušenosti, kterou daná minorita prochází v majoritní společnosti. Jde o mobilizaci vnitřních etnických zdrojů, které poskytují svým členům všestranné výhody. Model „etnické ekonomiky enkláv“ (*ethnic enclave economy*; např. Portes, Rumbaut 1990) čerpá z teorie dvojího trhu (viz výše). Při poznání obtížnosti vstupu do primárního trhu práce poskytuje sekundární trh imigrantům alternativu uplatnění v ekonomice cílové země – poskytuje určitou „stabilitu“ postů a některé výhody spjaté např. s možnostmi uplatnění jazykových a profesních znalostí a dovedností. Na rozdíl od prvních dvou modelů je etnická ekonomika enkláv typická ekonomickou diverzifikací (rozličné typy práce i podnikání na různých úrovních), na druhé straně ji ve společnosti doprovází sektorová specializace a prostorová koncentrace (produkty této „ekonomiky“ jsou však využívány i jinými etniky a majoritou). Vytvoření etnické ekonomiky enkláv závisí na početnosti daného etnika v cílovém prostoru migrace, na jeho schopnosti ekonomicky podnikat, na dostupnosti méně vzdělané pracovní síly v daném etniku a konečně i na dostupných zdrojích kapitálu.

V 90. letech se objevuje nový model tzv. „etnické niky“ (*ethnic niche model*“, např. Waldinger 1996), ve kterém je zohledněna skutečnost, že na rozdíl od předcházejících modelů mohou imigranti operovat i ve veřejném sektoru. Etnická nika se vytvoří tehdy, když je etnická skupina schopna kolonizovat určitý sektor zaměstnání takovým způsobem, že její členové mají privilegovaný přístup k nově vytvořeným pracovním místům, čímž pak omezují vstup ostatním. Etnické niky se vyvinou v tržních společnostech, kde se pracovní místa formují a zaplňují podle principů důležitosti a dostupnosti.

4. Závěr: dichotomie mikropřístupů a makropřístupů a problémy s tím spjaté

Práce s uvedenými i dalšími teoriemi byla a je typická pro cca posledních 60 let. Již v 60. letech byly ale zřetelné limity tvorby obecné teorie migrace. Tyto limity měla nejprve překonat snaha o multidisciplinaritu. Šlo např. o rozšíření typologií a pokusy o jednotný systém sběru dat (Mangalam, Schwarzweller 1968) a později i zřetelnou artikulaci, jaké otázky jsou pro ten který obor (zejména pro sociologii) v případě migrací relevantní (Mangalam, Schwarzweller 1970). Postupně však zaznamenáváme stále výrazněji rezignaci na ucelenou obecnou migrační teorii. Respektuje se, že jiné explanační rámce vyhovují vysvětlení migrací na úrovni ekonomických makroprocesů, jiné v oblasti stimulů v sociálních skupinách zdrojových zemí, cílových zemí a jiné na úrovni individuálního rozhodování. V souladu s rostoucí pluralitou a liberalizací přístupů v sociálních vědách se hledají flexibilní explanační systémy, které by braly v úvahu specifika jednotlivých migračních kauz bez ohledu na univerzální platnost⁸. Značná limitovanost migračních teorií má někdy za následek jejich užívání spíše jako abstraktních formulí nebo vzorců, které pomáhají při popisu jednotlivých konkrétních případů tím, že ukazujeme jejich odchylky od „teoretické konstrukce“.

⁸ Současné je pocíťováno určité sblížení pohledů i postupů zástupců jednotlivých vědních disciplín, resp. jednotlivých filozoficko-metodologických směrů (např. jde o „odrady kalizované zastánců fundamentálního pozitivismu“), a to nejenom ve výzkumu migrace.

V současné době se často od užívání obecných teoretických modelů upouští a autoři se spíše věnují komparaci jednotlivých konkrétních příkladů, z nichž se pak vytváří mozaika umožňující vymezení rámců, v nichž se daná skupina pohybuje. Příkladem takového postupu může být například sborník Crula a Vermeleuena (2003). Na druhé straně je právě komparativní forma výzkumu v mezích tradiční tvorby a aplikace migračních teorií to, po čem se také volá (např. Massey et al. 1998, Massey 2003).

Jak už bylo zmíněno, vědeckému přístupu dominují dvě hlavní roviny – makropřístup a mikropřístup (viz též Drbohlav 1999). Vědecká komunita se shoduje na tom, že stejně jako vklady zástupců jednotlivých vědních disciplín se svými specifickostmi, tak i respektování obou těchto velmi odlišných úhlů pohledu (měřítek) je důležité a má svůj nezpochybnitelný význam. Současně je však často upozorňováno na nedostatky a limity vidění migrační reality pouze z pozic jediné, v nejširším slova smyslu chápané, měřítkové roviny. Jak např. Papademetriou (1988) poznamenává: „...ani klasičtí ekonomové, kteří chápou emigraci (a následné návraty) jako racionální kalkul, ani marxisté a neomarxisté, kteří odmítají přiznat jakýkoliv význam vlivu jedincovi aktivity, nemají monopol na pravdu. Ve skutečnosti se prvky pravdy objevují v obou perspektivách: migrace se neodehrává ani v ekonomickém nebo sociopolitickém vakuu a rozhodnutí o migraci jedince nebo domácnosti jsou nakonec ovlivněna makrostrukturálními proměnnými“. Gardner (1981) argumentuje následovně: „Mikroúrovňové studie musí vzít do úvahy ve všech svých krocích vliv makrofaktorů, kontexty sociální a institucionální, ekonomické a geografické, v rámci nichž jedinec existuje. Na druhé straně, makroúrovňové studie migrace, které nezahrnují do hry proces individuálního rozhodování mohou velmi jednoduše postrádat některé důležité migrační faktory a aspekty“ (obdobně např. Clark 1986).

Nadějnou cestou, byť velmi komplikovanou, může být přemostění obou perspektiv (zahrnutí jak mikroúrovně tak makroúrovně) v rámci jediné teorie/konceptu, jak se to částečně podařilo např. Hoffmannu-Nowotnemu (1983) v jeho teorii sociálních systémů nebo dvojici de Jong, Fawcett (1981) v konceptu „*value-expectancy*“. Jak upozorňuje i Zlotnik (1998) zajímavé možnosti v přemostění obou měřítek přináší i politologie a v určitém pohledu i právo svoji specifickou operacionalizací vztahu jedinec – stát (viz např. práce Zolberga nebo Hollifielda). Ostatně také koncept transnacionalizace, jak již bylo výše naznačeno, skýtá svojí mezourovňí v dané souvislosti určité nové možnosti. I systémovou migrační teorii někteří považují jako potenciálně schopnou překonat některé z existujících problémů, avšak svoji roli „sjednotitele“ zatím příliš nepotvrdila⁹. Snad vůbec nejsystematičtěji doposud přistoupil k migračním teoriím Massey se svým multidisciplinárním týmem (např. 1993, 1994, 1998), kdy dílčí nedostatky jednotlivých teorií/konceptů, způsobené i „měřítkovou krátkozrakostí“, vynahrazuje hlubokým i širokým testováním vybraných přístupů navíc v komparativním pohledu. Výsledkem je formulování poměrně robustních a konzistentních závěrů (viz jeho tzv. syntetická teorie mezinárodní migrace – Massey 2003).

Z našeho příspěvku jak implicitně, tak explicitně, vyplývá důležitost tvorby typologií, určitých klasifikací migračních typů a forem, které se podle nás mohou stát vhodným výchozím stupněm pro další kultivaci, resp. tvorbu migračních teorií. Jak je rovněž z příspěvku patrné, pro pragmatické uchopení

⁹ Např. Bijak (2006) ji v typologii řadí vedle sociologických, ekonomických a geografických teorií pod tzv. teorie „sjednocující“ („unifying“).

dané problematiky se nabízí strukturovat studium migrační reality do tří základních dimenzí, které ji významně diferencují: 1. měřítkové – územně-administrativní – z hlediska velikosti, resp. spíše administrativního vymezení prostoru, v němž se migrace odehrává (jde o polaritu vnitřní versus mezinárodní migrační pohyby), 2. měřítkové – analytické – v souvislosti s tím, co je primárním objektem studia (polarita „mikropřístup“ - jedinec/migrant versus „makropřístup“ – obklopující struktury/prostředí) a 3. vývojové (jde o zohlednění faktoru času, resp. vyspělosti – vymezení industriální versus post-industriální fáze rozvoje společností. V jiné perspektivě je z časového hlediska dále podstatné zohlednění fáze migračního procesu – zda se jedná o premigrační, migrační nebo postmigrační situace. Následné hledání hlavních migrací (případně integraci migrantů) podmiňujících faktorů v rámci těchto tří, resp. čtyř vymezených rovin by se mohlo stát prvotním krokem k smysluplnějšímu a efektivnějšímu přístupu ke kultivaci již známých, resp. též tvorbě nových migračních teorií. Pomohlo by k nalezení pevnějšího bodu, který by v jinak amorfním a bezbřehém světě migrační a integrační reality mohl částečně „pohnout výzkumným světem“.

I ve výzkumu migračních teorií je snazší, ale hlavně chytřejší a nadějnější nasměrovat budoucí cestu až poté, co si uvědomíme, „kdo jsme a odkud přicházíme“. A těch cest je stále mnoho.

Autoři děkují prof. RNDr. Martinu Hamplovi, DrSc. za podnětné rady a připomínky k prvotní verzi příspěvku.

Literatura:

- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Mezinárodní politologický ústav, Brno.
- BIJAK, J. (2006): Forecasting International Migration: Selected Theories, Models and Methods. CEFMR Working Paper 4/2006. Central European Forum for Migration Research, Warsaw.
- BIJAK, J., KUPISZEWSKA, D., KUPISZEWSKI, M., SACZUK, K. (2005): Impact of International Migration on Population Dynamics and Labour Force Resources in Europe. CEFMR Working Paper 1/2005. Central European Forum for Migration Research, Warsaw.
- BONACICH, E. (1973): Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38, s. 583–594.
- BOGUE, D. J. (1952): A Methodological Study of Migration and Labor Mobility in Michigan and Ohio in 1947. Scripps Foundation, Miami University, Oxford, Ohio.
- BOYD, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 638–670.
- BOYER, G. R., SMITH, R. S. (2001): The Development of the Neoclassical Tradition in Labor Economics. *Industrial and Labor Relations Review*, 54, č. 2, s. 199–223.
- BOYLE, P., HALFACREE, K., ROBINSON, V. (1998): Exploring Contemporary Migration. Addison Wesley Longman Limited, Harlow.
- BRETTELL, C. B., HOLLIFIELD, J. F. (2000): Migration Theory, Talking Across Disciplines. Routledge, New York.
- BROCHMAN, G. (1999): The Mechanisms of Control. In: Brochman, G., Hammar, T. (eds.): Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies. New York, Berg, Oxford.
- BURCIN, B., DRBOHLAV, D., KUČERA, T. (v tisku): Czech Republic Population Prospects in the Mirror of Replacement Migration Concept. *Acta Universitatis Carolinae–Geographica*.
- BURGESS, E. W. (1967): Growth of the City. An Introduction to the Research Project. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D. (eds.): *The City*. University of Chicago Press, Chicago, London, s. 47–62 (první vydání 1925).

- CASTLES, S., MILLER, M., J. (1998): *The Age of Migration*. McMillan Press, London.
- CLARK, W. A. V. (1986): *Human Migration*. Scientific Geography Series Vol. 7, Thrall, G. I. (ed.). Sage Publications Inc., Beverly Hills, New Delhi, London.
- CRUL, M., VERMELEUN, H., eds. (2003): *The Future of the Second Generation: The Integration of the Migrant Youth in Six European Countries*. *International Migration Review*, 37, č. 4, s. 965–986.
- DE BRAW, A., TAILOR, J. E., ROZELLE, S. (2001): *Migration and Incomes in Source Communities. A New Economics of Migration Perspective from China*; www.reap.ucla.edu/working_paper/migration_income.pdf.</body></html (15.10.2004).
- DE JONG, G. F., FAWCETT, J. T. (1981): *Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model*. In: De Jong G. F., Gardner, R.W. (eds.): *Migration Decision Making, Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. Pergamon Press, New York, s. 13–58.
- DEMUTH, A. (2000): *Some Conceptual Thoughts on Migration Research*. In: Agozino, B. (ed.): *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, s. 21–58.
- DRBOHLAV, D. (1999): *Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrační obyvatelstva*. *Geografie–Sborník ČGS*, 104, č. 2, s. 73–88.
- DRBOHLAV, D. (1993): *International Migration (Theory and Selected Aspects of East-West International Migration in Europe)*. Research Report for the Belgian Ministry of Science. Catholic University Leuven, Leuven.
- DRBOHLAV, D., ČERMAK, Z. (2002): *Current Population Migration and Mobility in the Czech Republic – Reflections on Some Conceptual Frameworks*. *Acta Universitatis Carolinae–Geographica*, XXXVII, č. 1, s. 11–26.
- FAIST, T. (2000): *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford University Press, Oxford.
- FIELD, J. (2003): *Social Capital*. Routledge, Taylor and Francis Group, London, New York.
- GARDNER, R. W. (1981): *Macrolevel Influences on the Migration Decision Process*. In: de Jong G. F., Gardner, R. W. (eds.): *Migration Decision Making, Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. Pergamon Press, New York, s. 59–89.
- GOLLEDGE, R. G., STIMSON, R. J. (1987): *Analytical Behavioural Geography*. Croom Helm, New York.
- GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life, The Role of Race, Religion, and National Origins*. Oxford University Press, New York.
- GRAHAM, J. W. (1981): *An Exploration for the Correlation of Stocks of Nonhuman Capital with Investment in Human Capital*. *The American Economic Review*, 71, č. 1, s. 248–255.
- HOFFMANN-NOWOTNY, H. (1983): *A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration*. In: Kritz, M. M., Keely, Ch. B., Tomasi, S. M. (eds.): *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. Center for Migration Studies, New York, s. 64–83.
- JANSEN, C. J. (1970): *Migration: a Sociological Problem*. In: Jansen, C. J. (ed.): *Readings in the Sociology of Migration*. Pergamon Press, Oxford, s. 3–35.
- JENNISSEN, R. (2000): *Can Economic Determinants Improve the Theoretical Background for International Migration Hypothesis? Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute*. NIDI Working paper 2000/2, The Hague.
- KRITZ, M., ZLOTNIK, H., LIM, L. L. (1992): *International Migration Systems: A Global Approach*. International Union for the Scientific Study of Population, Oxford University Press.
- KRUPKA, D. J. (2004): *Location – Specific Human Capital, Migration and Amenities*. Working Paper No. 04-06. Georgia State University, School of Policy Studies, Atlanta.
- KULU-GLASGOW, I. (1992): *Motives and Social Networks of Interantional Migration within the Context of the Systems Approach: A Literature Review*. 1992/Working paper 3. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Den Haag.
- LEE, E. S. (1969): *A Theory of Migration*. In: Jackson, J. A. (ed.): *Migration*. Cambridge University Press, London, Cambridge.
- LIGHT, I. (1984): *Immigrant and Ethnic Enterprise in North America*. *Ethnic and Racial Studies*, 7, s. 195–216.
- LIGHT, I., BHACHU, P., KARAGEORGIS, S. (1989): *Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship*. In: *California Immigrants in World Perspective: The Conference Papers*, Paper 1. Institute for Social Research, University of California, Los Angeles.

- LIGHT, I., BONACICH, E. (1988): *Immigrant Entrepreneurs: Koreans in Los Angeles, 1965–1982*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- MANGALAM, J. J., SCHWARZEWELLER, H. K. (1968): General Theory in the Study of Migration: Current Needs and Difficulties. *International Migration Review*, 3, č. 1, s. 3–18.
- MANGALAM, J. J., SCHWARZEWELLER, H. K. (1970): Some Theoretical Guidelines Toward a Sociology of Migration. *International Migration Review*, 4, č. 2, s. 5–21.
- MASSEY, D. S. (1988): Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14, s. 383–413.
- MASSEY, D. S. (2003): Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective, 4–7 June, Johannesburg, South Africa.
- MASSEY, D. (1990): Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56, č. 1, s. 3–26.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993): Theories of International Migration. A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, s. 431–466.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1994): An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. *Population and Development Review*, 20, č. 4, s. 699–751.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1998): *World in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford University Press, New York.
- MYRDAL, G. (1957): *Rich Lands and Poor*. Harper and Row, New York.
- PAPADEMETRIOU, D. G. (1988): International Migration in a Changing World. In: Stahl, Ch. (ed.): *International Migration Today, Vol. 2: Emerging Issues*. UNESCO, University of Western Australia, Paris, Nedlands, s. 237–250.
- PARK, R. E. (1950): *Race and Culture. Essays in the Sociology of Contemporary Man*. Collier-Macmillan Limited, London.
- PARK, R. E. (1967): Community Organization and the Romantic Temper. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie R. (eds): *The City*. University of Chicago Press (první vydání 1925), Chicago, London.
- PETERSEN, W. (1970): A General Typology of Migration. In: Jansen, C. J. (ed.): *Readings in the Sociology of Migration*. Pergamon Press, Oxford, s. 49–67.
- PIORE, M. J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PORTES, A., GUARNIZO, L. E., LANDOLT, P. (1999): The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22, č. 2, s. 217–237.
- PORTES, A., RUMBAUT, R. G. (1990): *Immigrant America; A Portrait*. University of California Press Ltd., Berkeley, Los Angeles, London.
- PRIES, L. (1999): *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate, Aldershot.
- RAVENSTEIN, E. G. (1876): The Birthplace of the People and the Laws of Migration. *The Geographical Magazine*, 3, s. 173–177, 201–206, 229–233.
- RAVENSTEIN, E. G. (1885): The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48, č. 2., s. 167–235.
- RAVENSTEIN, E. G. (1889): The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, č. 2, s. 241–301.
- REDFIELD, R., LINTON, R., HERSKOVITS, M. J. (1936): Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist, New Series* 38, č. 1, s. 149–152.
- Replacement Migration. Is It a Solution to Declining and Ageing Populations? United Nations, New York 2001.
- SALT, J. (1989): A Comparative Overview of International Trends and Types, 1950–1980. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 431–456.
- SHAW, R. P. (1975): *Migration Theory and Fact; A Review and Bibliography of Current Literature*. Bibliography Series Number Five. Regional Science Research Institute, Philadelphia.
- STARK, O. (1991): *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts.
- STARK, O., BLOOM, D. E. (1985): The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*, 75, s. 173–178.
- STARK, O., TAYLOR, J. E. (1991): Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*, 101, č. 408, s. 1163–1178.

- STOUFFER, S. A. (1940): Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 5, s. 845–867.
- STOUFFER, S. A. (1960): Intervening Opportunities and Competing Migrants. *Journal of Regional Studies*, 2, č. 1, s. 1–26.
- STRAUBHAAR, T. (1986): The Causes of International Labor Migrations – a Demand-Determined Approach. *International Migration Review*, 20, č. 4, s. 835–855.
- ŠATAVA, L. (1989): Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA. Univerzita Karlova, Praha.
- THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F. (1918–1920): The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group. The University of Chicago Press, Chicago.
- TAYLOR, J. E., MARTIN, P. L. (2001): Human Capital. Migration and Population Change. In: Rausser, G., Gardner, B. (eds): *Handbook of Agricultural Economics*. Elsevier Science Publishers, New York.
- UHEREK, Z. (2003): Cizinecké komunity a městský prostor. *Sociologický časopis* 39, č. 2, s. 193–215.
- UHEREK, Z. (2005): Migrace a formy soužití v cílových prostorech. In: Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, s. 258–274.
- ZELINSKI, W. (1971): The Hypothesis of the Mobility Transition. *The Geographical Review*, 61, č. 2, s. 219–249.
- ZLOTNIK, H. (1998): The Theories of International Migration. Příspěvek prezentovaný na mezinárodní konferenci „Challenges for European Populations“, 25.–27. června 1998 v Bari, Itálie.
- ZOLBERG, A. R. (1989): The Nest Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 403–430.
- WALDINGER, R. (1996): Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Post-Industrial New York. Harvard University Press, Cambridge (Mass.).
- WIRTH, L. (1928): *The Ghetto*. The University of Chicago Press, Chicago.
- WOODS, R. (1982): *Theoretical Population Geography*. Longman Inc., New York.

S u m m a r y

REFLECTION ON MIGRATION THEORIES

This contribution deals with topical and, indeed, very important issue of international migration theories, in other words, with generalizations that have been formulated in the field of international migration research. While international migration theories are being discussed above all, theories or concepts related to immigrants' integration into host societies are, due to the lack of room within this paper, tackled to rather a limited extent. As already mentioned in the abstract, this contribution concentrates upon three main tasks, i.e. to introduce some basic and often rather problematic aspects that are tied to creation and application of migration theories and to briefly describe and explain selected important migration theories/concepts as they developed in the course of time. The development and a brief characterization of selected migratory theories/concepts are being presented while structuring the text into several sections – by time aspect: the end of the 19th century and the first half of the 20th century, the second half of the 20th century, current well-known and generally used migratory theories/concepts. This last subchapter is further prolonged when also separately discussing reflection of relations of migrants towards forming economic environment in migratory theories/concepts. A special attention is paid to discussing a dichotomy between micro and macro approaches while pinpointing problems and challenges that follow from only a partial reflection of a „complex migratory reality“. The authors stick to the idea that both perspectives/approaches (in a simplified way - idiographic/qualitative versus nomothetic/quantitative) are important and more complementary than competing.

There is no ambition to bring in detail all of the existing theories or concepts, but rather to pinpoint selected and problematic aspects. For those who are interested in detail in particular migratory or integration aspects, number of references are quoted and referred to. Of course, the “mode” in which the paper is dealt with corresponds to the authors' background and experience that is social geographical, sociological and ethnographic. At the same time, however, the authors realize that they cannot ignore the

economic perspective that, along with the sociological one, dominates the whole migratory research.

In fact, throughout the whole paper the complex character of migration process (mainly determined by many external factors) that complicates many related aspects is being stressed upon. Consequently, the interdisciplinary character of migratory studies has been mentioned and advocated. The given complexity leads to the fact that some of the existing realities in the migration field are controversial in their character. One of the examples is linked with application of the “push-pull” model where it is not clear at what level/scale the concept is to be primarily used. The authors support those who are rather sceptical over the question whether one “general theory” of migration may ever be constructed. Also, it is argued that many of the so-called migratory theories are not real theories. For example, they lack logical internal casual relations and interdependencies; they do not include either explanation or predictive functions/roles, etc. In fact, they are nothing more than concepts, perspectives, approaches, models or a simple cumulating of regularities. The authors remind of the fact that 1. Economic migratory theories/concepts highly dominate over those in other fields, 2. Many aspects are not too much tackled by theories – e.g. family reunification issues or political aspects in general, 3. Theorizing in migration is more tied to immigration rather than to emigration countries and to males rather than to females. What is worth mentioning too is that in authors’ eyes there are two basic deficiencies of the existing theories/concepts – 1. Due to dynamic reality many theories are, already at then time of their establishment in the scientific world, to some extent out-dated, 2. Despite of some of the theories originated when making use of experience at the level of internal migration movements, such experience is, consequently, shifted to the level of international movements often without testing or sometimes even mentioning it and vice versa. In other words, migration theory builders often ignore the role of borders.

In conclusion, several important facts are dealt with. First of all, the existence of a general tendency of resignation from creating a coherent general migration theory has been mentioned. Moreover, it has been stressed that there is a quantity of various other (non-conventional) explanatory frameworks as such while different explanatory philosophies and tools are also tolerated when dealing with different “agents and environments”. In this context, a growing plurality and liberalization of approaches as well as searching for flexible explanatory systems within current social science respecting specificities have been mentioned.

A limited effectiveness of migratory theories leads to using theories rather as a sort of an abstract formula that is instrumental in description of individual particular cases. One can then consider a deviation from a “theoretical construction”. On the other hand, testing theories within traditional comparative (and “nomothetic”) frameworks/approaches have been found useful and important and are called for, too (see e.g. Massey et al 1998, 2003).

While contributing to improving „conceptualization“ of migratory theory building activities, the authors pinpointed the importance to work on new typologies of migration whilst structuring migratory reality by following differentiating dimensions: 1. “Spatial-administration scale“ (internal versus international migration movements), 2. “Analytical scale“ – “micro“ (individual) versus “macro“ (structures) approaches and 3. Developmental aspect (industrial versus post-industrial era).

(Pracoviště autorů: D. Drbohlav: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: drbohlav@natur.cuni.cz. Z. Uherek: Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; e-mail: uherek@eu.cas.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

EVA JANSKÁ

ADAPTACE/INTEGRACE IMIGRANTŮ DO MAJORITNÍ SPOLEČNOSTI: DRUHÁ GENERACE CIZINCŮ A JEJICH RODIČŮ V ČESKU

E. Janská: *Adaptation/integration of immigrants into major society: the second generation of foreigners and of their parents in Czechia.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 142–160 (2007). – This contribution deals with the new phenomenon of preschool immigrant children in Czechia after 1990. It focuses on social, economic, cultural and ethnic characteristics of children's parents and on language knowledge and adaptation of children of immigrants in the major society. The paper is based on a quota sample survey conducted in the framework of a Grant Agency project in the Czech Republic in school years 2003/2004 and 2004/2005. The main goals of this contribution is to ascertain what way of inclusion into the Czech society the given immigrant groups practice. There are also discussed factors influencing integration of migrant families into the major society, as well as their willingness to stay in Czechia permanently.

KEY WORDS: immigration – integration – assimilation – second generation.

Autorka děkuje GAČR za finanční podporu grantu č. 403/04/P097 a MŠMT za podporu výzkumného záměru č. MŠM 0021620831.

1. Úvod

Rostoucí příliv imigrantů do Česka zvýšil podle oficiálních údajů za posledních 15 let podíl zahraniční populace z 0,3 % v roce 1990 na 2,7 % v roce 2005 (ČSÚ). V absolutním počtu legálně přítomných cizinců jde o nárůst z 35 498 v roce 1990 na 278 312 v roce 2005, tj. téměř 8krát. Jedná se o poměrně nový jev, který je nutný studovat a analyzovat, a to nejen vzhledem k majoritní společnosti, ale i k současnému vývoji v dalších západoevropských zemích jako je Francie, Nizozemsko, Belgie, Německo a Velká Británie. Vážné mezigenerační problémy uvnitř jednotlivých etnik, které vyúsťují v celospolečenský konflikt, vedou k přehodnocení jejich dosavadní politiky vzhledem k imigrantům a etnickým menšinám a k hledání nového modelu vztahu majorita versus minorita (např. Barša, Baršová 2005).

Nárůst imigrantů v Česku je pochopitelně také doprovázen zvyšujícím se počtem jejich dětí, tj. potenciální druhé generace cizinců. Kromě studia adaptačního procesu¹ rodičů do majoritní společnosti je tak nezbytné se zabývat i adaptací jejich dětí v novém prostředí. Rozhodující je při tom jejich úspěšné začlenění do vzdělávacího systému dané země již od samého počátku, tj. od

¹ Do jisté míry hierarchicky nejvyšším nebo také „všeobjímajícím“ pojmem vztahu cizinec-majoritní prostředí je termín adaptace či adaptační proces. Ten v sobě odráží řadu zejména geograficky, ekonomicky, sociokulturně a psychologicky významných procesů a subprocesů, jimiž imigrant v nové zemi prochází, je jimi formován a jež zároveň přetvářejí původní struktury (Janská 2002).

předškolní docházky. Děti se tak mají možnost sociálně, psychologicky a intelektuálně připravit pro další vzdělávání a soužití s jejich vrstevníky (Janská 2006, Chiswick 2004, Brandon 2004).

Významné socializační změny související se začínající školní docházkou vedly (National Research Council 2000) k závěru, že se účast v mateřských školách stává (např. v americké společnosti) spíše normou než výjimkou. Docházka dětí do mateřských škol tak výrazně pomáhá k adaptaci dětí na jiné prostředí, než na které byly zvyklé v rodinném kruhu. Děti se pak daleko lépe začleňují do kolektivu dětí ve škole, a to jak jazykově, tak i kulturně a sociálně. Výsledek vzdělávání dětí imigrantů ovšem nemůže být zcela pochopen bez znalostí sociálně-ekonomického původu jejich rodičů a rodin (Board on Children and Families 1995; Siantz 1990, 1996).

Česko má v porovnání s vyspělými zeměmi západní Evropy výhodu v poměrně snadné dostupnosti předškolní výchovy dětí od 3 let věku. Z finančního hlediska jsou nejnáze dostupné školky zřizované obcemi, popř. církevní školky (školné cca 300–600 Kč měsíčně). Privátní školky jsou pak řádově dražší v závislosti na formě výuky (např. s výukou angličtiny se platí od 14 000,- Kč měsíčně výše), nicméně jsou další variantou pro rodiče, např. když chtějí umístit své dítě do předškolního vzdělávání před dosažením 3 let.

Územní dostupnost je pak závislá na „obsazenosti“ daného zařízení, ale i na konkrétních požadavcích rodičů, jako např. preference blízkosti bydliště, rozšířená výuka uměleckých či jazykových směrů, alternativní metody výuky apod. Předškolní rok je navíc povinný a bezplatný pro všechny děti, které nastupují do prvních tříd základních škol. Legálně přítomní cizinci mají v tomto směru stejná práva jako čeští občané. V novém legislativním návrhu se počítá s opětovným povolením bezplatné školní docházky i pro děti nelegálních cizinců.

Článek si klade za cíl shrnout výsledky výzkumu zaměřeného právě na integraci dětí cizinců a jejich rodičů do majoritní společnosti a navazuje na dříve publikovaný článek zaměřený na integraci dětí cizinců v Praze (Janská 2006). Jedná se o prvotní studie tohoto druhu v Česku, které přibližují problematiku předškolního vzdělávání dětí imigrantů v závislosti na zemi původu, kvalitě života rodičů a dalších vlivech na proces jejich adaptace.

2. Druhá a 1,5. generace dětí imigrantů: definice a diskuse pojmu

Výzkumy v oblasti mezinárodní migrace a adaptace cizinců do hostujících společností jsou soustřeďovány zejména na studium migračního chování dospělých, tedy hlavních aktérů migrace. Mnohdy se však jedná o rodinné migrace či spojování rodin, kdy je nutné brát v úvahu i děti imigrantů, které jsou nedílnou součástí rodiny a tudíž celého procesu migrace a následného začleňování do majoritní společnosti. Tak jako je důležité studovat strukturu rodiny, mentální zdraví a chování rodičů, které má přímý vliv na prosperitu dítěte (Board on Children and Families 1995; Siantz 1990, 1996), tak je nutné zkoumat rozvoj a zkušenosti jejich dětí.

Mnoho studií ukazuje, že děti imigrantů se do společnosti integrují² velmi dobře za předpokladu, že tento proces podporuje i společnost (Suárez-Orozco

² Integrace ve vztahu k imigraci je chápána jako proces, v jehož rámci se imigranti stále více včleňují do různých oblastí společenského života v majoritní společnosti a do již existujících sociálních struktur. Integrace může vyústit v asimilaci, nebo-li ztrátu kulturní identity a úplné splynutí s majoritní společností.

2001), a to např. bezplatným vzděláváním. V případě dětí předškolního věku hraje vzdělávání důležitou roli neboť podporuje jejich raný rozvoj, socializaci a usnadňuje přechod z domovské péče do školního života (Brandon 2004, Booth et al 1997, Rumbaut 1997, Siantz 1999).

Situace, v níž se cizinci po příchodu do nové země nacházejí, je často poměrně složitá a její úspěšné či neúspěšné zvládnutí je výchozím bodem k jejich dalšímu působení v pro ně novém prostředí a pochopitelně se odráží i v kvalitě jejich života. Vzniklé problémy pronikají i do života dětí imigrantů, které jsou hodnoceny ze dvou stran. Jednak z pozice rodičů, kteří se v nich snaží „pěstovat zvyky a tradice“ země původu, na druhé straně jsou vystaveny hodnocení svých vrstevníků podle standardů jejich „nové“ země (např. Portes 1995, Zhou 1997).

K dětem současných imigrantů se vztahuje termín „nová druhá generace“ (anglicky „new second generation“). V USA se tímto termínem odlišují imigranti z Latinské Ameriky a Asie, kteří imigrovali ve druhé polovině 20. století, od evropských, kteří přišli na přelomu 19. a 20. století. V podmínkách Česka je tento termín také možno použít, a to pro imigranty, kteří přicházejí po roce 1990 a odlišují se od těch dřívějších³ jinými okolnostmi vstupu do země, vzniklých změnách politické situace po roce 1989.

V literatuře (např. Portes 1996, Zhou 1997) jsou diskutovány pojmy vztahující se jak k dětem narozeným v cílové zemi (skutečná druhá generace), tak k těm, které přišly ze země původu před dosáhnutím své dospělosti (1,5. generace), přičemž jsou věkově ohraničeny (0–18 let). V americké literatuře můžeme též nalézt termíny děti-imigranti („*immigrant children*“), které do cílové země přišli s rodiči, a děti imigrantů („*children of immigrants*“), které se již v cílové zemi narodily (Board on Children and Families 1995).

Jiná literatura (Zhou 1997) zase uvádí, že k druhé generaci lze počítat i děti, které přišly do cílové země ve věku od 0–4 let, a to z důvodu sdílení jazykových, kulturních a dalších zkušeností podobným vrstevníků. Termín 1,5. generace je pak používán u dětí ve věku 6–13 let, zatímco děti od 13–17 let jsou již brány jako první generace spolu se svými rodiči.

Vzhledem k tomu, že se výše uvedené pojmy liší podle jednotlivých autorů, doporučuji pro účely tohoto článku užívat termín „druhá generace“ pro děti předškolního věku (tj. 0 až 6 popř. 7 let).

Tematika adaptace/asimilace druhé generace dětí cizinců je systematicky zpracovávána přibližně od 90. let 20. století, a to zejména v USA. Některé studie popisují jazykovou adaptaci dětí (Portes, Schauffler in Portes 1999), další se zabývají vlivem sociálního a lidského kapitálu (Kelly, Schauffler in Portes 1996; Chiswick 2004), jiné pak etnickou identitou (Rumbaut in Portes 1996), pocitem diskriminace, generační shodou/neshodou apod. (také např. Portes, Rumbaut 1996; Zhou 2001). Různým formám adaptace dětí předškolního věku byla v porovnání s ostatními migranty doposud věnována menší pozornost (de Leon Siantz 1999; Brandon 2004; Board on Children 1995). V Česku je doposud dostupná pouze studie Drbohlava a kol. (2005) zabývající se, mimo jiné, porovnáním integrace dvou skupin dětí cizinců ze základních a středních škol, a to z postsovětských zemí a z vietnamsko-čínské komunity. Není zde však zkoumána předchozí školní docházka do mateřských škol a tudíž není možné posoudit pozitivní dopady předškolního vzdělávání.

³ Dřívějšími imigranty jsou chápáni ti, kteří přišli do Česka mezi roky 1918 a 1989. Jedná se zejména o Bulhary, Řeky, reemigranty z Ruska apod. Celkem jich bylo cca 56–60 tisíc (Valenta 2006, Drbohlav 2005 a další).

Zatímco se ale nyní Američané soustřeďují na studium nové vlny imigrantů z Latinské Ameriky a Asie (oproti převažující a dobře zmapované situaci příchodu Evropanů a jejich potomků v první polovině minulého století), v Česku je studium tohoto jevu nové a svým způsobem i prvotní (více též Janská 2006).

3. Teorie a hypotézy

Prezentovaný výzkum druhé generace dětí cizinců vychází sice z teorie asimilace a etnického pluralismu (např. Rumbaud-Portes 2001), nicméně se opírá zejména o tzv. „*segmented assimilation theory*“ (Portes 2001, Drbohlav 2005, Janská 2006) a v určité míře i o „*human capital theory*“ (Beker 1993).

Teorie „*segmented assimilation*“ umožňuje lépe porozumět současnému procesu začleňování druhé generace imigrantů do majoritní společnosti (např. Rumbaud, Portes 2001), neboť vychází z rozdílných zdrojů, kterými disponuje rodina či komunita, např. ze země původu imigrantů/komunity. Tato teorie umožňuje lépe identifikovat výsledný proces adaptace dnešních imigrantů, neboť připouští asimilaci⁴ do rozdílných částí (typů) společnosti, počínaje bohatou střední třídou bydlící na předměstí (tedy v souladu s klasickým modelem asimilace) a naopak konče chudými ghety v centru měst (tedy nenaplnění klasického asimilačního modelu). Znamená to, že výsledkem adaptačního procesu může být vylepšení si svého společenského postavení, ale i opak, jeho výrazné zhoršení. Třetí možností vývoje (Zhou 1997) je cesta úspěšné „skupinové“ sociální a ekonomické mobility jednoho etnika (viz např. situace čínské nebo židovské komunity v oblasti Los Angeles) (Janská 2002).

Další model popisující adaptační proces neboli také strukturální integraci rodin, tj. vztah rodičů a jejich dětí, je vyjádřen generační shodou a neshodou (př. Portes 1996). Důležitou roli zde sehrávají faktory jako vzdělání, životní úroveň rodičů a etnická pouta. Jejich kombinací vzniká buď generační shoda, tzn. že si obě generace udržují svou původní kulturu anebo se obě akulturují⁵. Druhou možností je *generační neshoda*, kdy si rodiče udržují svou původní kulturu a jejich děti se akulturují, popř. asimilují anebo rodiče i děti se vyčlení z etnické skupiny, přičemž rodiče se neučí jazyk ani kulturu příjmací společnosti. Třetí možností je, že imigrační komunita podporuje selektivní asimilaci pro druhou generaci (Portes, Zhou 1993 in Portes 1999). Model se v podstatě podobá Berryho akulturačnímu procesu jednotlivce či celé skupiny, kdy jedinec se může ve výsledném procesu integrovat, asimilovat, separovat nebo segregovat (Berry 1992). I když je v případě dětí předškolního věku poněkud předčasné uvažovat o výsledných adaptačních procesech a vztazích s první generací, lze na základě dostupných informací z dotazníkového šetření alespoň naznačit budoucí vývoj vzájemných mezigeneračních vztahů a vztahů mezi imigranty a majoritní společností.

Souvislost s asimilačními procesy má do jisté míry i teorie „*human capital*“, která předpokládá, že náklady na vzdělávání jsou vysoké a měly by

⁴ Asimilace v „americkém“ slova smyslu neznamená nutně jen splynutí s okolní společností, ale zahrnuje též jednotlivé fáze asimilace nazývané v evropské literatuře integrací, viz. např. Heckmann (1999).

⁵ Akulturace, neboli první krok adaptačního procesu je kulturní změna imigrantů, jež je výsledkem stálého kontaktu mezi odlišnými kulturními skupinami.

být brány jako investice do budoucích osobních příjmů. V kontextu s imigranty pak lze předpokládat, že výdaje a péče rodičů o děti bude ovlivněna etnickým původem, resp. zemí původu rodičů (Chiswick 1988 in Chiswick 2004).

Migrační proces a změny prostředí spolu s novou hostitelskou společností přináší řadu sociálních procesů hluboce ovlivňujících kvalitu života a statut jedince ve společnosti. Termín „kvalita života“ je v souvislosti s integračními procesy užíván k analýze nepříznivých vlivů na životní události (např. jazykové nebo jiné adaptační problémy). Často je hodnocení kvality života (anglicky zkratka QOL) založeno na subjektivním hodnocení jednotlivců v jejich spokojenosti se životem nebo s jeho dílčími částmi (doménami). Jeden z významných faktorů významně spojovaný s hodnocením kvality života je také adaptace a asimilace.

Na základě výše uvedených teorií lze formulovat následující výzkumné cíle: 1. Zjistit, jak probíhá adaptační proces u malých dětí cizinců (děti, rodiče, učitelé) ve školách a následně v majoritní společnosti, zda mají problém se znalostí českého jazyka a zda působí v roli tlumočníka mezi školkou a rodiči. 2. Najít faktory, které ovlivňují adaptační proces a kvalitu života imigrantů a jejich dětí. 3. Je možné pozorovat rozdíly v adaptačním procesu v závislosti na státní příslušnosti cizinců?

Z tohoto cíle vyplývají i následující hypotézy: 1. V souladu s teorií „segmented assimilation“ lze předpokládat, že děti a jejich rodiče se budou začleňovat do společnosti mimo jiné i v závislosti na jejich původu rozdílně. 2. V souvislosti s teorií „human and social capital“ lze předpokládat, že adaptační proces u imigrantů a jejich dětí bude závislý na kvalitě jejich dřívějšího i současného života a země původu.

4. Datové zdroje a metodika výzkumu

Hlavní myšlenkou výzkumu bylo podchytit nejmladší populaci cizinců v Česku, a sice cizince v mateřských školách. Empirická analýza diskutovaná v článku je založena na dvou datových zdrojích mapujících počty dětí imigrantů. Prvním z nich jsou statistické zdroje každoročně sbírané ze soupisů ředitelů mateřských škol při zápisu na začátku školního roku. Data zprostředkovává Ústav pro informace ve vzdělání, který poskytuje informace o legálně přítomných školácích podle okresů Česka v kategoriích: státní příslušnost, typ pobytu a pohlaví.

Druhým zdrojem je dotazníkové šetření. Ta proběhla dvě, v roce 2004 v Praze a v roce 2005 v ostatních krajích Česka⁶, za využití metody kvótního výběru. Vybrány byly kraje, resp. města/obce s největší koncentrací dětí cizinců v mateřských školách tak, aby výběr víceméně odpovídal skutečnému rozmístění dětí v mateřských školách (tab. 1 a obr. 2).

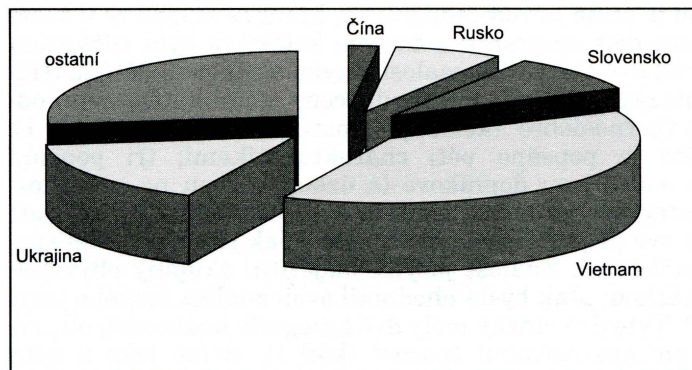
⁶ Z hlediska rozmístění cizinců podle okresů (viz Cizinci 2003, s. 42) má nejvyšší podíl cizinců na obyvatelstvu Česka Praha (4,7 %), naopak nejnižší podíl je v moravských krajích, zejm. v okrese Opava (0,4 %). Kraje Karlovarský a Ústecký vykazují převahu cizinců s trvalým pobytem nad cizinci s dlouhodobým pobytem, naopak v Praze převažují cizinci s vízem nad 90 dnů (76,5 % ku 23,5 % s trvalým pobytem). Co se týče složení cizinců podle státní příslušnosti, pak Praha patří suverénně mezi nejpestřejší územní jednotky z hlediska zastoupení jednotlivých zemí. Tato skutečnost je dána především větší varietou pracovních příležitostí v porovnání s ostatními regiony. Podle ÚIV bylo ve školním roce 2003–2004 zastoupení dětí v mateřských školách z více než 28 zemí.

Tab. 1 – Děti cizinců navštěvující mateřské školy v Česku; dotazníkový průzkum v roce 2004 a 2005

	Cizinci celkem (bez Slovenska)	Podíl na údajích za Česko (v %)	Vytypovaná města/okresy	Počet roznesených dotazníků	Počet získaných dotazníků
Praha*	1 024	35		200*	98
Středočeský kraj	273	9	Kolín, Kladno	40	27
Jihočeský kraj	145	5	České Budějovice, Český Krumlov	40	28
Plzeňský kraj	247	8	Domažlice, Tachov, Plzeň-město	60	28
Karlovarský kraj	307	10	Cheb, Karlovy Vary	60	33
Ústecký kraj	268	9	Děčín, Ústí nad Labem, Chomutov, Teplice	60	33
Liberecký kraj	78	3	Liberec	20	10
Královéhradecký kraj	64	2	Hradec Králové	0	0
Pardubický kraj	51	2	Pardubice, Ústí nad Orlicí	20	14
Vysočina	52	2	Třebíč	20	11
Jihomoravský kraj	217	7	Brno-město, Hodonín	20	17
Olomoucký kraj	60	2	Olomouc	20	11
Zlínský kraj	46	2	Kroměříž	0	0
Moravskoslezský kraj	121	4	Ostrava-město, Karviná	40	19
Česko	2 953	100		600	326

Pozn.: * výzkum proběhl v roce 2004.

Zdroj: Vlastní šetření a Ústav pro informace ve vzdělání (data ze školního roku 2003/2004)

Obr. 1 – Podíl dětí imigrantů v mateřských školách v Česku celkem podle státní příslušnosti v roce 2004. Zdroj: ÚIV.

Celkem bylo distribuováno 600 dotazníků (tj. 20 % z celkového počtu dětí cizinců v mateřských školách), při zachování proporcionality mezi Prahou (1/3 všech dětí cizinců v mateřských školách, tj. 200 dotazníků) a „zbytkem“ Česka (2/3 všech dětí cizinců v mateřských školách, tj. 400 dotazníků).

Terénní šetření (3 typy dotazníků: pro rodiče dětí, pro děti a pro jejich učitelky v mateřských školách) prováděli školení studenti pregraduálního programu na PŘF UK v Praze. Proporcionálně byla vybírána stejně děvčata a chlapci (50 %:50 %), v úvahu byla brána i země původu a typ pobytu v Česku (obr. 1)⁷.

⁷ Většina dětí imigrantů v mateřských školách pochází z Vietnamu (39 % všech cizinců v mateřských školách, tj. 0,5 % všech dětí v mateřských školách), 16 % dětí má státní občanství Ukrajiny (0,2 % všech dětí). Vyšších počtů dosahují dále děti a žáci se státním občanstvím Slovenska (9 % dětí) a Ruska (7 % dětí; www.csu.cz).

Do výzkumu byla zahrnuta vždy pouze sada kompletně vyplněných dotazníků od dítěte, jeho rodičů a učitelky. Z 600 distribuovaných dotazníků se jich kompletně vrátilo a pro následující analýzu bylo použito 326. Pro snazší interpretaci byli respondenti (rodiče a děti) rozděleni do 6 skupin podle nejčastěji zastoupeného státního občanství⁸. Pod číslem 1 jsou ti, kteří mají české občanství (v případě smíšených manželství), 2. země bývalé SSSR, 3. Asiaté (Vietnamci a Číňani), 4. bývalá Jugoslávie, 5. zámořské státy a západní Evropa, 6. ostatní.

I přesto, že se jedná o nereprezentativní vzorek respondentů⁹, má tento výzkum své opodstatnění (např. Janská, Drbohlav 1996; Janská 2006) a přibližuje tímto doposud nezkoumanou problematiku legálně přistěhovalých imigrantů a jejich dětí, tj. druhé generace cizinců v Česku.

5. Integrace imigrantů a jejich dětí v Česku: výsledky empirického šetření

Pro hodnocení adaptačního procesu byly použity tři metody: deskriptivní statistika, „one-way Anova“ a logistická regrese. Datový soubor byl nejdříve analyzován jednoduchým popisem. Test „one-way Anova“ byl použitý k určení statistické významnosti průměrných hodnot 10 domén kvality života podle zemí původu a multivariační analýza logistické regrese byla použita k vypočtení míry rizika, tzv. „odds ratio“ na 95% hladině pravděpodobnosti. Analýzy byly prováděny využitím SPSS programu (SPSS Inc, Chicago, USA).

Základní proměnnou je země původu imigrantů, která se skládá ze 6 kategorií, viz výše. Adaptace dětí imigrantů v českém kolektivu byla zjišťována výpovědí učitelek dětí na dvě otázky¹⁰ – znalost jazyka a zapojení dětí do třídního kolektivu. Tyto otázky (u3 a u4) byly hodnoceny třemi kategoriemi odpovědí: skórování od „výborné/dobré“ (kód 3) po „špatné/velmi špatné“ (kód 1). Rodinné zázemí dítěte je popsáno pěti charakteristikami; tři popisují stav/kvalitu integrace a dvě jsou doplňkové (s úzkou vazbou na předchozí dvě). Stav a kvalita integrace vnímaná rodičem byla hodnocena na základě otázky: „Jak hodnotíte své přijetí českou společností? Jak jste s přijetím spokojen?“ (*r41_rodina_zacleneni*). Znalost jazyka majoritní skupiny obyvatelstva byla zjišťována otázkou: „Jak byste ohodnotil svoji znalost českého jazyka?“ (*r2_rodina_jazyk*). Tyto dvě otázky měly dvě kategorie hodnocení, od „výborné/dobré“ (kód 3) po „špatné/velmi špatné“ (kód 1), stejně jako u dětí. Vlastní hodnocení adaptace respondenty byla zjišťována otázkou: „Domníváte se, že jste se již dobře adaptoval v české společnosti (chápáno národnostně, kulturně a jazykově)?“ (*r42_rodina_adaptace*). Tyto charakteristiky byly hodnoceny jako „dobře“ (kód 1) a „špatně“ (kód 2). Doplňkovými charakteristikami byla délka pobytu rodiny v Česku a úroveň vzdělání rodičů. Délka pobytu

⁸ Z šetření byli vyloučeni slovenští státní příslušníci vzhledem k předpokladu, že jejich adaptace do české společnosti není vzhledem k příbuznosti jazyka, kultury a z části i společné historie problémová.

⁹ Výběr respondentů byl specifický tím, že respondenti byli cíleně vybíráni kvótním výběrem přes „filtr“ mateřských škol. Jedná se tedy o rodiny imigrantů, kteří jsou v Česku již v určité míře usazeni.

¹⁰ „Domníváte se, že dítě již nemá s češtinou problémy?“ (*u3_child_language*) a „Domníváte se, že dítě nemá problémy se zapojením do českého/majoritního kolektivu?“ (*u4_child_inclusion*).

v Česku (*r13_pobyt v ČR*) byla rozdělena do čtyřech kategorií (do 5 let, 6–9 let, 10–14 let a 15 let a více) a nejvyšší dokončené vzdělání (*r4_rodina_vzdělání*) do tří: základní, středoškolské a vysokoškolské včetně PGS.

Kvalita života (Naess 1989, Bowling 1997) byla měřena individuálním hodnocením spokojenosti se životem v Česku. Z dotazníku bylo vybráno 10 položek (domén), ohodnocených 4stupňovou škálou spokojenosti od „velmi spokojený“ (kód 1) po „nespokojený“ (kód 4): kvalitou bydlení (*r21b_bydlení*), místem bydliště (*r21c_místo*), zaměstnáním (*r21d_práce*), rodinnými příjmy (*r21e_příjem*), sociálním a zdravotním pojištěním (*r21f_pojištění*), vzděláním dětí (*r21g_vzdělání_děti*), vlastním vzděláním (*r21h_vzděláním*), volnočasovými aktivitami (*r21i_volný čas*), vztahy mezi lidmi (česká populace a imigranti; *r21j_vztahy*), se životem v Česku (*r21k_život*). Průměrná hodnota deseti domén spokojenosti byla dále označena jako celková kvalita života (QOL_global) a pohybovala se v rozmezí od 1,50 po 2,5. Do binární logistické regrese vstupovala kvalita života (QUO_global) jako závisle proměnná s hodnotami pro kód 1 = dobrá QOL a kód 0 = špatná QOL.

5.1. Deskriptivní analýza vybraných ukazatelů

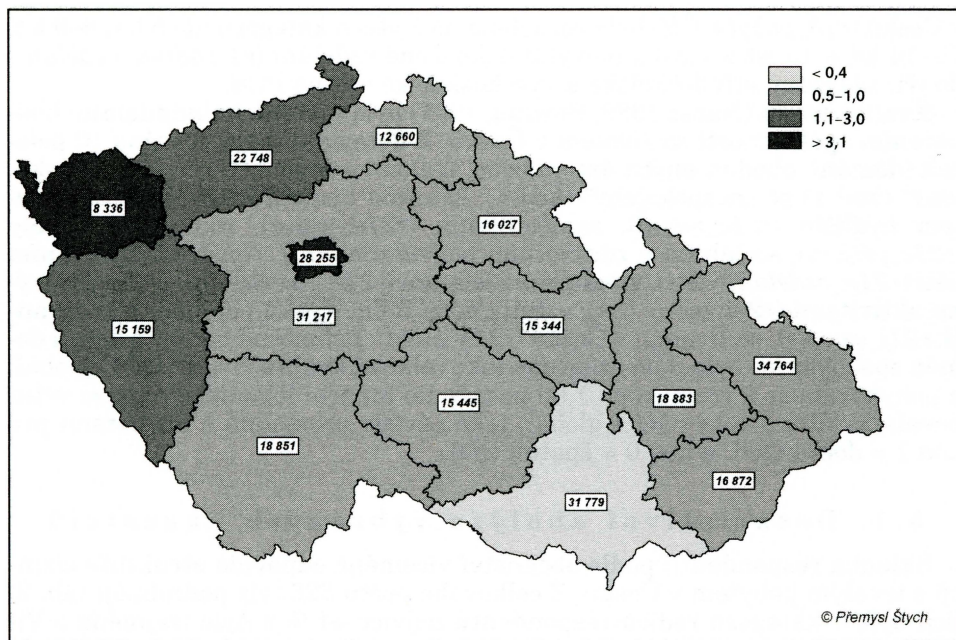
Skladba respondentů podle občanství víceméně odpovídá struktuře cizinců s trvalým pobytem v Česku. Z celkového počtu 326 (viz podrobněji tab. 2) jich bylo v kategorii rodičů-respondentů nejvíce 44 % z Asie (zejména z Vietnamu), 25 % ze zemí bývalého Sovětského svazu (cca polovina z nich byla z Ruska), 9 % z vyspělých zemí (západní Evropa a zámorí), 7 % mělo české občanství (ale partner byl cizinec), 6 % pocházelo ze zemí bývalé Jugoslávie, „ostatních“ bylo 9 %. Podobný poměr byl i u dětí-respondentů. Rozmístění respondentů podle země původu a krajů není dále uváděno vzhledem k jejich malému počtu. V případech významného odlišení se omezím na porovnání výsledků dotazníkového průzkumu z hlavního města Prahy a „zbytku“ Česka.

Procesu adaptace imigrantů logicky předchází jejich příchod do cílové země, jehož důvody a příčiny mohou tento proces výrazně ovlivňovat. Je tudíž důležité zkoumat i mechanismy příchodu imigrantů. V dotazníku se k tomuto okruhu vztahovaly otázky r14 – r18 a r20. Na základě výsledků odpovědí respondentů bylo možné částečně testovat známé migrační teorie, jako např. teorii sítí a institucionální teorii.

Tab. 2 – Respondenti podle země původu (N=326)

Státní občanství	Děti		Matky		Otcové		Autor dotazníku (v %)	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	muž	žena
Češi	71	21,8	34	10,4	32	9,8	5,7	8,2
Bývalý SSSR	64	19,6	59	18,1	64	19,6	16,0	30,8
Asiaté	102	31,3	116	35,6	130	39,9	53,8	35,8
Bývalá Jugoslávie			16	4,9	14	4,3	3,8	7,5
Záp. Evropa a zámorí	27	8,3	28	8,6	27	8,3	8,5	9,4
„ostatní“	10	3,1	24	7,4	20	6,1	12,3	8,2
Celkem	274	84,0	277	85,0	287	88,0	.	.
Neuveдено	52	16,0	49	15,0	39	12,0	.	.
Celkem	326	100,0	326	100,0	326	100,0	100,0	100,0

Zdroj: dotazníkové šetření 2006 a 2006

Obr. 2 – Podíl dětí cizinců na celkovém počtu dětí navštěvujících mateřské školy ve školním roce 2003/04 (v %). Čísla v rámečku vyjadřují celkový počet dětí v mateřských školách.

Dvě třetiny respondentů přišly do Česka v 90. letech, tj. zejména po tzv. „sametové“ revoluci. Intenzita příchodu imigrantů podle země původu je v podstatě rovnoměrně rozložená u Asiatů¹¹, kteří do Česka přicházeli i před rokem 1989 (cca 25 % respondentů). Podobně je tomu, i když v menší míře, u respondentů z bývalého Sovětského svazu. Odlišné imigrační schéma vytvářejí západoevropané a imigranti ze zámoří, kteří začali pravděpodobně přicházet až po zklidnění politické a ekonomické situace v Česku ve 2. polovině 90. let. U respondentů ze zemí bývalé Jugoslávie je patrný příchod zejména v souvislosti s občanskou etnickou válkou v první polovině 90. let.

V souvislosti s příchodem do země je nutné zmínit hlavní důvody, které vedly respondenty ke změně bydliště a země. Zdá se, že převažují důvody spojené s kvalitou života, tj. lepší životní úroveň (18 %), lepší budoucnost pro své děti (24 %) a získání práce (26 %).

Dostupnost informací o cílové zemi je se stále se zlepšující technikou a globalizací snazší. Ukázalo se, že téměř polovina respondentů již před svým příchodem do Česka mělo dostatek informací o tom, do čeho „jdou“. Pomáhaly jim k tomu též kontakty se svými příbuznými a známými, kteří již v Česku byli před jejich příchodem (49 %), přičemž dvě třetiny z nich jim po příchodu do země nějakým způsobem i pomáhaly. O tom, že „sítě“ mezi imigranty neustále fungují svědčí i to, že respondenti vědí o svých dalších známých, kteří by měli zájem o přestěhování se do Česka (28 %). Zjištěné informace mimo jiné potvrzují, že migrace lidí není uzavřeným pohybem, ale neustálým dynamickým procesem reagujícím na vnější i vnitřní podněty.

¹¹ Vietnamci přicházeli do Česka v rámci mezinárodních dohod, zejm. v 70. a 80. letech spolu s dalšími občany tehdejšího socialistického bloku (např. Drbohlav 2004).

5.2. Adaptace dětí

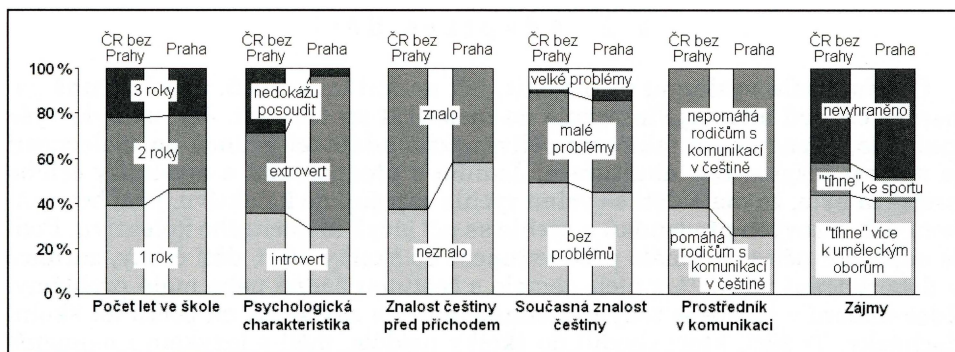
Dalším z cílů výzkumu bylo zjistit, jak se děti imigrantů, neboli druhá generace cizinců adaptuje/integruje do majoritní společnosti. Jak už bylo výše zmíněno, významným faktorem ovlivňujícím adaptaci jedinců do společnosti je znalost jazyka, tzv. akulturace. Jedním z předpokladů a myšlenky celého projektu bylo, že malé děti se velmi rychle zapojují do kolektivu, jsou bez vzájemných rasových předsudků a rychle se učí jazyk majoritního kolektivu. Podle odpovědí učitelů umělo před vstupem do školky 56 % dětí česky, zatímco v době šetření již 87 % z nich nemělo s češtinou žádné nebo malé problémy. Zdokonalení v jazyce je tedy významné, a to i v závislosti na počtu let školní docházky. Ti žáci, kteří chodili do školky nejdéle, měli s jazykem i nejmenší

Tab. 3 – Vybrané charakteristiky dětí imigrantů a jejich rodičů (v %)

Původ	Češi (smíšené manželství)	Bývalý SSSR	Asiaté	Bývalá Jugoslávie	Západní Evropa a zámorí	Ostatní	Celkem
<i>Proměnné</i>							
<i>DÍTĚ</i>							
<i>u3_dítě_jazyk</i>							
žádná	10,5	7,4	10,7	12,5	25,9	22,2	12,5
průměrná	26,3	48,5	36,9	43,8	44,4	33,3	39,8
dobrá	63,2	44,1	52,5	43,8	29,6	44,4	47,7
<i>u4_dítě_zачlenění</i>							
žádné	84,2	88,2	86,1	87,5	70,4	77,8	84,2
průměrné	15,8	8,8	8,2	6,3	18,5	11,1	10,0
dobré	2,9	5,7	6,3	11,1	11,1	5,7	
<i>RODINA</i>							
<i>r2_rodina_jazyk</i>							
žádná	10,5	13,6	23,8	6,3	51,9	23,1	22,1
průměrná	68,4	77,3	66,4	56,3	40,7	57,7	65,2
dobrá	21,1	9,1	9,8	37,5	7,4	19,2	12,7
<i>r41_rodina_zачlenění</i>							
žádné		3,3	1,7			13,6	2,7
průměrné	82,4	59,0	65,2	81,3	56,0	68,2	65,2
dobré	10,5	13,6	23,8	6,3	51,9	23,1	22,1
<i>r13_pobyt v ČR (roky)</i>							
1–4	5,6	17,6	17,1	12,5	46,2	26,9	19,9
5–9	55,6	45,6	38,5	12,5	30,8	38,5	39,1
10–14	22,2	27,9	23,1	50,0	23,1	15,4	25,1
15+	16,7	8,8	21,4	25,0		19,2	15,9
<i>r4_rodina_vzdělání</i>							
nízké	36,8	32,3	36,7	12,5		11,5	28,2
střední	31,6	44,6	54,2	31,3	22,2	26,9	43,2
vyšší	31,6	23,1	9,2	56,3	77,8	61,5	28,6
<i>r42_rodina_adaptace</i>							
dobrá	75,0	84,5	80,0	84,6	59,1	78,9	78,9
špatná	25,0	15,5	20,0	15,4	40,9	21,1	21,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pozn.: vysvětlení jednotlivých proměnných viz kapitola 5

Zdroj: dotazníkové šetření 2004, 2005

Obr. 3 – Porovnání odpovědí učitelek v Praze a zbytku Česka

problémy. S tímto výsledkem souvisí i zapojení dětí do kolektivu, se kterým má malé nebo žádné problémy 94 % dětí. Ověřuje se tak hypotéza, že malé děti se učí cizím jazykům daleko lépe než dospělí (viz tab. 3). Lze to potvrdit z porovnání znalostí češtiny dítě vs. rodič, a sice v neprospěch dospělých.

Zdá se, že kolektiv významně ovlivňuje dítě již v prvních letech jeho života. Ukázala se i jasná korelace mezi znalostí jazyka (podle učitelek) a tím, zda má dítě ve třídě kamaráda (podle odpovědí dětí), kde byla signifikance Sig. = 0,995. Pro další integraci dětí do majoritní společnosti jsou též důležité jejich volnočasové aktivity a to, zda se po pobytu ve školce vrací do zázemí své rodiny a krajanů, či zda udržují kontakty s dětmi mimo svou komunitu. Výsledek napovídá, že se spíše kamarádí s českými dětmi (36 %), 34 % má kamarády z obou skupin a pouze čtvrtina z nich tráví čas v prostředí své komunity. Stejný podíl dětí nemluví se svými rodiči česky, zatímco 38 % ano. Z uvedeného vyplývá, že asi dvě třetiny dotázaných dětí již nemají problémy se začleněním se do společnosti, většinu dětí se ve školce líbí (88 %). Diskriminace a izolace od kolektivu se projevila pouze u 7 % dětí, nešlo zde však o rasovou diskriminaci.

Disproporce mezi Prahou a „ostatními“ regiony Česka ukazuje obrázek 3. Nejvýznamnějším rozdílem je znalost českého jazyka a jeho zlepšení v průběhu školní docházky, která je „lepší“ mimo Prahu. Možné vysvětlení je, že počet let strávených v Česku je v Praze v průměru nižší a tudíž i znalost prostředí a jazyka může být z počátku horší. Na druhou stranu dochází také k výraznému zlepšení během školní docházky, navíc děti nehrají tak důležitou roli při komunikaci mezi rodiči a okolím (zejm. školkou). Rodiče jsou totiž v porovnání s ostatními regiony Česka vzdělanější a tudíž si potřebné záležitosti na úradech a ve školce vyřizují sami. Větší varieta státních příslušností a výjimečnost pražského prostředí může hrát důležitou roli v chování dětí, tzn. převaha extrovertů v Praze.

Z hlediska jazykových znalostí hraje důležitou roli též původ dětí. Například děti pocházející ze zámoří či západní Evropy mají velké problémy s jazykem při začátku školní docházky, nicméně na konci jsou téměř všichni bez výraznějších problémů. S tím patrně souvisí i jejich z počátku problematictější zapojení do kolektivu.

Stejně tak jako v případě Prahy (viz Janská 2006) lze konstatovat významné zlepšení znalostí češtiny v průběhu školní docházky u vietnamských dětí. Ke zlepšení došlo v případě Prahy o 23 %, v případě „zbytku“ Česka o 30 %. Znalost a vylepšení jazyka u vietnamských dětí se zřejmě odráží v tom, že

děti pomáhají svým rodičům komunikovat s okolním prostředím. Z 23 % dětí, kteří pomáhají svým rodičům v komunikaci s představiteli školky, je nejvíce Asiátů (64 %). Tento jev vysvětluje snahu vietnamských rodičů podporovat své děti ve vzdělání a v lepším uplatnění se ve společnosti než mají oni sami. To potvrzují i další studie jako např. Drbohlav (2005), Ševela (2005), Janská (2006), Zhou (2005).

5.3. Adaptace rodin

Jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících integraci (např. Heckmann 2004) je znalost jazyka (neboli také první krok akulturace), která je velmi důležitá pro širší komunikaci s okolím a pro snazší zapojení se do života hostitelské země. Znalost a úroveň jazyka byla analyzována z odpovědí na otázky r1-r3, týkající se znalosti jazyka respondentů. Kromě znalosti jazyka jednotlivých členů rodiny (znalost dobrou a výbornou uvedlo 78 % respondentů, jejich partneři jsou na tom o něco hůře 57 %), je významným ukazatelem též komunikace v rodině. Z 85% převažují rodiny, kde se mluví buď smíšeně (česky a „druhým“ jazykem) anebo jiným cizím jazykem. Nejvíce je tomu tak u rodin asijských a západních respondentů. Situaci dokresluje sledování televize, kde 76 % respondentů sleduje české vysílání, avšak respondenti ze západu dávají přednost vysílání v jiném jazyce než českém. Z hlediska země původu mají nejlepší znalosti češtiny kromě respondentů z bilingvních manželství (Čech/Česka a cizinec) také respondenti ze slovansky mluvících zemí, tj. ze zemí bývalého Sovětského svazu a Jugoslávie. Hůře jsou na tom respondenti z asijských zemí, kteří mají znalosti dobré anebo téměř žádné. Ty jim pravděpodobně stačí k životu a vykonávání ekonomické činnosti v Česku. Naopak u respondentů z vyspělých západních zemí slouží čeština pouze k základní komunikaci neboť pracují a stýkají se většinou se svými krajany či osobami mluvícími jejich jazykem.

V rámci skupiny rodičů se prokázalo, že bez jazykových problémů je pouhá desetina (12 %). Významné je potvrzení skutečnosti, že dospělí (v našem případě rodiče) mají se znalostí jazyka majority větší problémy než děti (47 %). Obdobná generační disproporce jako u jazykových znalostí byla potvrzena u úspěšnosti integrace do české společnosti (tab. 3). Zatímco v 84 % případů probíhala integrace dětí do kolektivu vrstevníků bez problémů, v případě jejich rodičů byla úspěšnost podstatně nižší (22 %).

Integrace má v procesu adaptace několik podob (viz více strukturální integrace – Heckmann 2004, Janská 2002). Kromě kulturní je také důležitá ekonomická a sociální integrace. Zde hrají v souladu s výše uvedenou teorií „human capital“ důležitou roli faktory jako je vzdělání rodičů a jejich příjmy.

Prekvapivým zjištěním je velmi vysoká vzdělanostní úroveň respondentů, kdy 29 % respondentů má vysokoškolské a postgraduální vzdělání. Významný podíl z nich tvoří respondenti ze „západu“, ale též ze zemí bývalé Jugoslávie, kteří pravděpodobně budou vynakládat více financí a úsilí do dalšího vzdělávání svých dětí než jiné skupiny imigrantů. V kombinaci s otázkou týkající se spokojenosti s příjmy a v souladu s teorií „human capital“ lze potvrdit hypotézu o tom, že se budou chovat imigranti rozdílně v závislosti na zemi jejich původu (viz tab. 4).

V této souvislosti se opět ukázal významný rozdíl mezi Prahou (více Janská 2006) a ostatními regiony Česka, když vysokoškolské vzdělání proklamovalo 48 % respondentů, středoškolské 34 %, vyučeno bylo 9 % a postgraduální vzdělání mělo 5 % respondentů. Podle státní příslušnosti jsou na tom s úrov-

Tab. 4 – Struktura respondentů podle vzdělání, příjmů a výdajů na děti (v %)

	Západní Evropa a zámorí	Bývalá Jugoslávie	Ostatní
<i>Vzdělání_r4</i>			
VŠ a PGS	78	56	21
SŠ	22	31	47
ZŠ	0	13	32
<i>Spokojenost s příjmy_r10</i>			
Ano	89	75	73
Ne	11	25	27
<i>Výdaje na děti_r11</i>			
Dostatečně	93	81	48
Akorát	7	13	42
Ztěžší/ne	0	6	10

Zdroj: dotazníkové šetření 2004, 2005

ní dosaženého vzdělání (vysokoškolské a postgraduální) nejlépe respondenti z vyspělých zemí (zámorí a západní Evropa – 88 %) a ze zemí bývalé Jugoslávie (více než 50 %). U nich je také největší pravděpodobnost, že poskytnou dobré vzdělání i svým dětem.

Současné ekonomické postavení spadá ze 40 % do soukromé sféry, 17 % respondentů je v domácnosti (dotazník vyplňovaly ženy), 12 % je zaměstnancem zahraniční firmy, 9 % je státními zaměstnanci, 22 % své postavení neuvvedlo. Současné zaměstnání přitom odpovídá dosaženému vzdělání respondentů ve 42 % případů, 24 % si myslí, že nikoliv. Zaměstnavatelem je u 19 % cizinec, u 16 % Čech, zbytek respondentů neuvvedl nikoho. Většina dotazovaných projevila svou spokojenost s příjmy v 65 %, zatímco 26 % je nespokojených s výší svých příjmů. Nejlepší finanční situaci proklamovali západoevropané a respondenti ze zámorí, zatímco relativně horší příjmy udávali respondenti ze zemí býv. Sovětského svazu (11 %). Důvod příchodu do Česka byl z 23 % následování manžela/ky, 19 % dotázaných mělo v Česku práci a 18 % respondentů vidělo v příchodu do Česka lepší budoucnost pro své děti.

5.4. Kvalita života versus adaptace: kvantitativní analýza

Významnou roli v adaptačním procesu hraje i kvalita života imigrantů. Tabulka 5 informuje o rozložení průměrných hodnot spokojenosti s deseti doménami života podle šesti zemí původu. Nejvyšší spokojenost se v souboru pojí s místem bydliště (průměrná hodnota spokojenosti dosáhla hodnoty 1,69). Výsledek prokázal, že se zvoleným místem pobytu jsou nejvíce spokojeni respondenti ze zemí západní Evropy a zámorí (průměrná hodnota spokojenosti 1,44). Naopak nejméně spokojeni byli respondenti se svým vlastním vzděláním (průměrná hodnota spokojenosti 2,12), a to především respondenti z Asie (2,27). Celkově nejvyšší kvalita života (QOL_global) byla potvrzena pro respondenty ze zemí západní Evropy a zámorí (průměrná hodnota spokojenosti 1,77), naopak překvapivě nejnižší pro respondenty z bilingvních manželství cizinec/Čech (průměrná hodnota spokojenosti 2,04). Výsledek lze interpretovat jako rozpolcenost vztahu partnerů odlišného původu a kultury, kdy si každý z nich představuje život ve „své“ zemi a kultuře jinak.

Tab. 5 – Průměrná spokojenost s 10 doménami kvality života a QOL podle zemí původu a „one-way Anova test“

Původ	Češi	Bývalý SSSR	Asiaté	Bývalá Jugoslávie	Západní Evropa a zámorí	Ostatní	Celkem	„One-way Anova“ F test (sig.)
Proměnné								
r21b_kval_bydlení	2,13	1,88	1,82	2,38	1,81	1,65	1,87	0,031
r21c_bydlení	1,88	1,46	1,88	1,50	1,44	1,62	1,69	0,000
r21d_práce	2,33	1,93	1,99	1,94	1,54	1,96	1,94	0,116
r21e_příjem	2,06	2,03	2,03	1,81	1,77	1,81	1,97	0,443
r21f_soc_jistoty	1,87	1,89	1,68	1,63	1,93	1,96	1,79	0,214
r21g_vzděl_dětí	1,63	1,48	1,63	1,56	1,78	1,85	1,63	0,558
r21h_vzdělání	2,25	1,93	2,27	1,67	1,91	2,35	2,12	0,013
r21I_volný čas	1,94	1,82	2,30	1,88	1,74	2,08	2,05	0,001
r21j_vztahy	1,81	1,83	1,90	2,25	2,00	2,35	1,95	0,021
r21k_život	1,81	1,75	1,70	1,94	1,85	2,31	1,81	0,000
QOL_global	2,04	1,82	1,93	1,83	1,77	1,99	1,90	0,216

Pozn.: nejvyšší spokojenost (1) po nižší spokojenost (3)

Zdroj: Dotazníkové šetření 2004, 2005

Poslední sloupec tabulky 5 podává informaci o tom, zda uvnitř jednotlivých domén kvality života existují významné rozdíly v deklaraci při rozdělení souboru podle země původu („the significance value of the F test in the Anova“). V pěti případech (kvalita a místo bydlení, vzdělání, trávení volného času, vztahy mez lidmi a spokojenost se životem v Česku) byly statisticky potvrzeny významné rozdíly v deklaraci spokojenosti podle místa původu („the significance value of the F test is below 0,05“). Ve všech ostatních případech včetně celkové kvality života (QOL_global, F = 0,216) musela být hypotéza zamítnuta, neboť průměrné hodnocení domén podle země původu je podle F testu podobné.

Tabulka 6 shrnuje roli parametrů logistického modelu. Výsledek ukazuje míru rizika nízké kvality života imigrantů podle země původu, znalosti českého jazyka, vzdělání a délky pobytu v Česku. Na základě hodnoty OR (míra relativního rizika, neboli „odds ratio“) lze usuzovat, že největší pravděpodobnost nízké kvality života budou mít v české společnosti imigranti z asijských zemí (OR = 0,077; 95% hladina významnosti: 0,008 – 0,722) a se středoškolským vzděláním (OR=0,275; 95% hladina významnosti: 0,115 – 0,663). Proměnné délka pobytu v Česku a jazyková úroveň českého jazyka se nepotvrdily jako statisticky významné pro stanovení pravděpodobnosti výskytu nízké kvality života imigrantů.

6. Diskuze a závěry

Z deskriptivní a kvantitativní analýzy odpovědí respondentů lze předpokládat velmi úspěšné začleňování druhé generace imigrantů do majoritní společnosti, a to bez ohledu na jejich státní příslušnost. Výsledky ukázaly, že znalost jazyka a jejich zapojení do kolektivu je téměř u všech dětí ve školkách stejně úspěšné. Potvrzuje se tak významná role předškolních zařízení, které následně umožňují snadnější vstup dětem imigrantů do navazujícího školního systému, neboť zvládnutí jazyka a osvojení si základních sociálních a kulturních odlišností odbourává stresy se zapojením se do majoritního kolektivu. Výraznější roli přitom sehrávají děti Asiátů, kteří pomáhají daleko více než

Tab. 6 – Míra rizika nízké kvality života imigrantů (logistická regrese, 95% hladina; závisle proměnná: dobrá QOL = 1, špatná QOL = 0)

	Plně regulovaná OR*	95% CI	
		Vyšší	Nižší
<i>Země původu</i>			
Západní Evropa a zámoří	1,000		
Ostatní	0,000	0,000	6592,722
Bývalá Jugoslávie	0,919	0,245	3,443
Češi (bilingvní manželství)	0,558	0,150	2,069
Bývalý Sovětský svaz	1,540	0,312	7,592
Asiaté	0,077	0,008	0,722
<i>r2_rodina_jazyk</i>			
výborné	1,000		
průměrné	1,587	0,353	7,127
žádné	2,101	0,592	7,454
<i>r4_rodina_vzdělání</i>			
ZŠ	1,000		
SŠ	0,275	0,115	0,663
VŠ	0,910	0,337	2,453
<i>r13_délka_pobytu (roky)</i>			
1–4	1,000		
5–9	1,180	0,421	3,307
10–14	1,120	0,372	3,374
15+	1,380	0,396	4,810

Pozn.: *upraveno pro všechny proměnné v tabulce. OR – míra relativního rizika („odds ratio“)

Zdroj: Dotazníkové šetření 2004, 2005

ostatní děti imigrantů svým rodičům dorozumět se s představitelem školky. Odpovídá to i horším znalostem jazyka jejich rodičů v porovnání s ostatními respondenty. Tato tendence naznačuje kvalitativní posun směrem vzhůru v rámci dané komunity, a to za výrazné podpory rodičů (viz také Drbohlav et al. 2005, Zhou 2001). Poněkud lehčí situaci podle výsledků dotazníku mají děti ze slovansky mluvících zemí (bývalá Jugoslávie a Rusko), kteří daleko častěji umí jazyk majority již před příchodem do školky.

Bylo prokázáno (tab. 3), že se děti učí jazyk lépe a rychleji než dospělí. Potvrzuje se tak daleko lepší přizpůsobivost dětí v porovnání s dospělými vůči cizímu prostředí. Naznačuje to tak nutnost zapojení se do školského systému od samého počátku, což vzhledem k nízkým cenám školkovného by neměl být problém ani pro imigranty s nízkými příjmy.

Pro adaptaci dětí je důležité jejich zázemí, tzn. sociálně ekonomický status jejich rodičů (i v souladu s teorií „human capital“). Vzdělání rodičů a jejich finanční příjmy jsou tak jednou z příčin úspěšného začlenění se do společnosti. Z výsledků šetření se ukázalo, že vzdělání respondentů je vzhledem k majoritní české populaci nadprůměrné (cca 30 % respondentů má vysokoškolské a vyšší vzdělání, kdežto při posledním Sčítání v roce 2001 bylo zjištěno pouze 9 % vysokoškolsky vzdělaných obyvatel Česka). Nejlépe jsou na tom imigranti z vyspělých zemí (zámoří a západní Evropa), kteří vykazují i největší spokojenost se svými příjmy a možnost poskytovat svým dětem účast ve školních i mimoškolních aktivitách. U nich se jeví největší pravděpodobnost vysoké investice do kvalitního vzdělání a budoucnosti svých dětí.

Z výsledků statistiky je patrné propojení mezi nízkou kvalitou života, zemí původu a stupněm vzdělání. Na hladině významnosti 0,05 % se to prokázalo pouze u imigrantů z Asie, zejména u osob se středním vzděláním. Překvapivě není významná znalost jazyka a délka pobytu, jež jsou důležitými faktory některých migračních teorií (např. asimilační teorie či tzv. „residential segregation“).

I přesto, že se kvalita života imigračních skupin neprojevuje tak výrazně v adaptačním/integračním procesu, lze najít další faktory, které tyto skupiny odlišují. Chování imigrantů tak lze vysvětlit například pomocí „segmented assimilation“ teorie a modelem generační shody/neshody:

1. Rodiny západních imigrantů nemají existenční problémy, mají vysoké vzdělání a kladou důraz na dobré vzdělání svých dětí (výběr školky, aktivit apod.). Na druhé straně nemají příliš dobrou znalost češtiny, neboť jsou často zaměstnáni u zahraničních firem, kde se domluví svým mateřským jazykem. Pro vlastní potřebu jim pak stačí jen základní znalosti a to pravděpodobně v souvislosti s pobytem v Česku, neboť téměř polovina z nich se chce určitě vrátit do země původu. Jejich chování tak spíše odpovídá transnárodnímu modelu (Zhou 1997) s prvky strukturální socioekonomické integrace.
2. Jazykové znalosti Asiatů jsou také slabé, nicméně na rozdíl od imigrantů z vyspělých zemí zde většina chce zůstat trvale a i jejich doba pobytu v Česku je výrazně delší. Důraz kladou spíše na vylepšení pozice svých dětí ve společnosti a všemožně je podporují v jejich aktivitách (generační shoda). Protože sami podnikají a nejsou celý den doma, svěřují své děti do péče „českých tet“, které děti vodí a vyzvedávají ze školky a komunikují s nimi v češtině. Komunita se neasimiluje do nižších společenských tříd, ale vykazuje úspěšnou „skupinovou“ sociální a ekonomickou mobilitu jednoho etnika. V budoucnu by mohlo dojít k mezigeneračním konfliktům z hlediska kulturní asimilace, nicméně tento trend se zatím nepotvrdil. Podporuje to fakt, že rodiče mají u svých dětí autoritu vycházející z vietnamské kultury a tradic. Na rozdíl od vietnamské komunity v USA (Zhou 2001), kde mladí imigranti bohužel přejímají životní styl majority z televizních pořadů a jiných médií, v Česku je to naštěstí spíše díky účasti ve vzdělávacím procesu.
3. Asimilace do střední třídy je pravděpodobná u imigrantů z bývalé Jugoslávie. Relativně vysoké vzdělání, znalost jazyka a vůle zůstat v Česku trvale tento předpoklad podporují. Úspěšná akulturace obou generací pak může znamenat i soulad pro budoucí mezigenerační vztahy.
4. Imigranti z bývalého Sovětského svazu mají ve společnosti specifické postavení vyplývající z kulturně-historických vztahů obou zemí. I přesto, že děti nemají s jazykem problémy, jejich rodiče se relativně dobře domluví a chtějí zůstat v Česku trvale, udržují stále pevné vztahy se zemí původu (např. když nepreferují možnost získání trvalého pobytu v Česku). V rámci této skupiny jsou ale výrazné rozdíly, které zde nejsou dále diskutovány. Například Rusové žijí relativně segregovaně ve dvou lokalitách: v Praze a Karlových Varech (Drbohlav, Janská, Bohuslavová 1999), Ukrajinci se vyznačují spíše cirkulačním charakterem migrace (např. Drbohlav, Lupták, Janská, Šelepová 1999) a Armény mají tendenci se do majoritní společnosti asimilovat jako celek (Drbohlav a kol 2004).

Výzkum dětí imigrantů předškolního věku a jejich rodičů částečně přiblížil situaci, v které se druhá generace cizinců (tj. děti ve věku do 6 let) v Česku nachází, jak se integrují do společnosti a jaké faktory toto začleňování ovliv-

ňují. Oproti jiným studiím z vyspělých zemí tento výzkum odhaluje rozdílnou strukturu přítomných cizinců podle země původu a jejich chování a vnímání života v české majoritní společnosti. Zatímco v západoevropských zemích převažují cizinci vyznávající Islám (zejména ze zemí Maghrebu a Turecka), to jsou v USA Hispánci a v Česku jsou to nejvíce Slované z okolních zemí a Vietnamci, kteří mají k Česku vazby již z dob socialismu. Výhodou výzkumu je možnost sledovat druhou generaci imigrantů od samého počátku politických a ekonomických změn z roku 1989, které významně ovlivnily migrační obraz dnešního Česka, tj. přechodu z emigrační na imigrační zemi.

Zdá se, že předškolní děti imigrantů mají srovnatelnou pozici ve vzdělávání jako jejich vrstevníci. Znalost jazyka majority je klíčovým prvkem kulturní integrace (akulturace) a včasné začlenění se do majoritního kolektivu svých vrstevníků může být řešením problematiky adaptace/integrace druhých a dalších generací imigrantů v Česku.

Autorka děkuje doc. RNDr. Dagmaře Džúrové, CSc. za statistické zpracování dat z dotazníkového šetření.

Literatura:

- ALBA, R. D. (1998): Assimilation, Exclusion, or Neither? Models of the Incorporation of Immigrant Groups in the United States. In: Schuck, P., Muenz, R: Paths to Inclusion: the integration of migrants in the United States and Germany. Berghahn books, Oxford, s. 1-32.
- ALBA, R., D., NEE, V. (1999): Rethinking Assimilation Theory for New Era of Immigration. In: Hirschmann, Ch., Kasinitz, P., DeWind, J. (ed.): The Handbook of International Migration: The American Experience. Russel Sage Foundation, New York, s. 137-160.
- ALLEN, J. P., TURNER, E. (1996): Spatial Patterns of Immigrant Assimilation. Professional Geographer, 48, č. 2, s. 141-155.
- BARŠOVÁ, A. (2005): Děti přistěhovalců mají šanci stát se Čechy. Migraceonline. <http://www.migraceonline.cz/>.
- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): Sbohem multikulturalismu. Lidové noviny, 3.9.2005.
- BERRY, J. W. (1992): Acculturation and Adaptation in a New Society. International migration, 30, Special Issues – Migration and Health in the 1990s, s. 69-85.
- BRANDON, P. D. (2004): The Child care Arrangement of Preschool-Age Children in Immigrant Families in the United States. Blackwell Publishing, IOM, s. 65-85.
- CRUL, M., DOOMERNIK, J. (2003): The Turkish and Moroccan Second Generation in the Netherlands: Divergent Trends between and Polarization within the Two Groups. In: Crul, M., Vermeulen, H. (eds.): The Future of the Second Generation: The Integration of Migrant Youth in Six European Countries. IMR, 37, č. 4, s. 1039-1064.
- CRUL, M., VERMEULEN, H. (2003): The Second Generation in Europe. In: Crul, M., Vermeulen, H. (eds.) The Future of the Second Generation: The Integration of Migrant Youth in Six European Countries. IMR, 37, č. 4, s. 965-986.
- DRBOHLAV, D., LUPTÁK, M., JANSKÁ, E., BOHUSLAVOVÁ, J. (1999): Ruská komunita v České republice. Vyzkumná zpráva z grantu MV ČR čj. U-2115/99. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- Na tržnici už nechci. 25.6.2005. <http://lidovky.centrum.cz>.
- DRBOHLAV, D., ČERNÍK, J., DŽUROVÁ, D. (2005): Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries: Country Report on the Czech Republic. IOM, Vienna, s. 51-100.
- HECKMANN, F. (1999): Integration Policies in Europe: National Differences and/or Convergence. EFFNATIS Working Paper 28. Bamberg, European Forum for Migration Studies, Institute at the University of Bamberg.
- PORTES, A., ed. (1996): The New Second Generation. Russel Sage Foundation, New York, 246 s.
- CHISWICK, B. R., DEBBURMAN, N. (2004): Pre-school Enrollment: An analysis by Immigrants Generation. Discussion paper, 1226, IZA, Bonn. 36 s.

- JANSKÁ, E. (2006): Druhá generace cizinců v Praze: Příklad dětí z mateřských školek a jejich rodičů. *Geografie-Sborník ČGS*, 112, č. 2, s. 123-141.
- NAESS, S. (1989): The concept of quality of life. In: Björk, S., Vang, J. (eds): *Assessing quality of life. Linköping collaborating centre (LCC). Health service studies*, 1, s. 9-16.
- PORTES, A., ed. (1996): *The New Second Generation*. Russel Sage Foundation, New York.
- PORTES, A., GUARNIZO, L. I., LANDOLT, P. (1999): The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22, č. 2, Routledge, s. 217-237.
- RUMBAUT, R. G., PORTES, A., eds. (2001): *Ethnicities: Children of Immigrants in America*. Russel Sage Foundation. University of California Press, 334 s.
- SCHUCK, P., MÜNZ, R., eds. (1998): *Paths to inclusion. The integration of migrants in the United States and Germany*, 5, Berghahn Books, New York, Oxford, 306 s.
- SUÁREZ-OROZCO, C., SUÁREZ-OROZCO, M. (2001): *Children of Immigrants*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ZHOU, M. (1997): Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. *International Migration Review*, 31, č. 4, s. 975-1008.
- ZHOU, M. (2001): Stradling Different Worlds: The Acculturation of Vietnamese Refugee Children. In: *Ethnicities: Children of Immigrants in America*. Russel Sage Foundation. University of California Press, s. 187-228.

S u m m a r y

ADAPTATION/INTEGRATION OF IMMIGRANTS INTO MAJORITY SOCIETY: THE SECOND GENERATION OF FOREIGNERS AND OF THEIR PARENTS IN CZECHIA

This study deals with the new phenomenon of preschool immigrant children in Czechia after 1990. The main goals were to ascertain what way of inclusion into the Czech society the given immigrant groups practice. The analysis is based on a quota sample survey (N=326) conducted in the framework of a Grant Agency project in the Czech Republic in school years 2003/2004 and 2004/2005. This approach was an attempt to analyse the issue via quantitative statistics (Chi-square Test). Assimilation approaches are used, especially Portes and Zhou's (e.g. 1993) segmented assimilation model.

The survey analysis brings new evidence in the study of integration of the second generation of foreigners, i.e. children between 3 and 6 years. Contrary to research results from advanced countries, this paper shows a different national structure of foreigners in Czechia and their different behaviour in the adaptation process and perception of their quality of life in the host country. While in western European countries there is a majority of Islamic foreigners (from the Maghreb or Turkey), or of Hispanic ones in the USA, in Czechia there is a majority of Slavs from surrounding countries and a Vietnamese anomaly. We can observe new migration trends and study integration of foreigners and of their children from the very beginning of the social and political changes in the early 1990s, which significantly influenced the change in migration flow from emigration to immigration.

We can assume that children attending kindergartens have very good preconditions for adaptation into the majority society because of the social position of their parents. The majority of the surveyed children's parents have high school or university degree and manifest the tendency to stay in Czechia for longer periods of time or permanently. The optimistic future prospects for majority and minority coexistence are supported by positive response of good adaptation into the majority society by more than half of the parents. However, it is necessary to see that the sample is not representative.

The role of kindergartens proved to be significant for acculturation and socialization of foreign children. A significant improvement in language skills in the course of school attendance as well as assimilation into peer groups and participation in cultural and educational programmes organized by kindergartens were observed. Foreign children's starting position for further education is thus at least comparable with Czech children. Knowledge of the majority language is the key element for integration of foreigners into the majority society and it seems that foreign children's school attendance and participation in the majority children's group is the solution for integration of the second and the following generations. The foreign children's language level tends to be higher than that of their parents. This proves the hypothesis that children's language assimilation is easier than adults' one. The statistics show that a higher quality of life of

respondents is related to good Czech language skills and perception of a successful adaptation into the majority society.

The different behaviour of each immigrant group in the adaptation process according to their country of origin as it is assumed by one of the hypotheses can be explained by segmented assimilation theory and transnationalism. Families of West-European and overseas immigrants do not have existential problems. They put emphasis on good education of their children (selection of kindergartens, clubs, etc.), which is related to their relatively high education level and income. On the other hand, they do not have very good knowledge of the Czech language and at least one third of them want to stay in Czechia only for a short time, which corresponds to the transnational migration model. With regard to their poor language skills, this is rather economic and social integration or partial integration into the majority society. This is also supported by the fact that respondents tend to watch foreign TVs and assume that their children may attend schools without Czechia or English schools within Czechia.

Asian parents' language skills are poor compared to the immigrants from the „west“, however, they are likely to stay permanently in Czechia and their support to their children's education and social growth corresponds rather to the segmented assimilation theory. From the social and economic viewpoints, the community is not placed in the lower social class and is slowly rising; it remains nevertheless within the scope of its immigration group. In the course of time, generation conflict may occur within the meaning of acculturation or language assimilation, however, when the whole community supports it. The second generation of children can speak the majority's language and with the support of their parents they fully participate in the educational system of the host country. Vietnamese parents send their children to Czech kindergartens and schools but most of them also hire Czech nannies. In contrast to the USA where, according to Zhou (2001), immigrants adopt the life style and consumption standards by watching TV, in Czechia it is adopted rather thanks to the school education system. The Vietnamese culture means that children obey their elders and parents and intergenerational conflicts are not likely to happen.

We can observe that the whole community of former Yugoslavian immigrants is rising and integrating into the middle classes. Parents as well as children speak good Czech; parents are also educated and want to stay in Czechia permanently. We can see generational concordance of successful acculturation, for the respondents show a good knowledge of the Czech language, watch Czech TV and prefer Czech schools.

Immigrants from the former Soviet Union have, according to our research, a somehow exceptional position in the society. According to themselves, they speak good Czech; most of them are well adapted and would like to stay permanently in Czechia. Most of them however would not like to acquire permanent residency and keep strong ties with their country of origin. This can be explained by prevalent antipathies of the Czechs against the Russians that date from the time of communism and occupation of Czechia by the Soviet army in 1968. The community can be insular in much the same way as the Asian/Vietnamese one. However, we can assume that the behaviour of this group will change with the second generation of children who will not bear the historical burden. They will pass through Czech schools and thus they will probably communicate with their peers from the majority society to a greater degree.

Fig. 1 – The share of immigrant children attending kindergartens according to their nationality, 2004.

Fig. 2 – The percentage of immigrant children among all children attending kindergartens.

Fig. 3 – Comparison of teachers' responses: Prague vs. the „rest“ of Czechia. The left column: Czechia without Prague, right: Prague. Columns from the left: number of years in school (1, 2, 3 years), psychological characteristics (introvert, extrovert, cannot assess), knowledge of the Czech language before arrival (not any, good), present knowledge of the Czech language (no problems, small problems, big problems), intermediary in communications (helps parents to communicate in Czech, does not help parents to communicate in Czech), hobbies (rather art, rather sports, ambivalent).

(Pracoviště autorky: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: ejanska@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

DUŠAN DRBOHLAV, DAGMAR DZÚROVÁ, JAN ČERNÍK

INTEGRACE CIZINCŮ, ŽÁKŮ ZÁKLADNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOL, DO ČESKÉ SPOLEČNOSTI: PŘÍKLAD PRAHY

D. Drbohlav, D. Dzúrová, J. Černík: *Integration of foreigners, pupils of elementary and secondary schools, into the Czech society: example of Prague.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 161–184 (2007). – This contribution deals with foreign immigrant children/youths and their integration into the Czech society; it focuses upon the issue that has so far been rather terra incognita in Czechia. The paper brings results of a research on the integration process of two groups of foreign children/youths. Data/information come from a questionnaire survey in 13 selected schools (a sort of quota sampling method was applied). Altogether 45 post-Soviets (mostly Russians and Ukrainians) and 35 Asians (Vietnamese and Chinese) aged between 10 and 18 who migrated to Czechia in the years 1991–2001, i.e. the so called "1.5 generation", and currently live and attend basic or secondary schools in Prague were contacted. A control group of 47 Czech pupils/students was juxtaposed to the given foreigners. The data was analysed by Chi-square test, correlate analysis and factor analyses and the whole set of various aspects related to immigrants' integration into the Czech society (from their success in schools to their complex satisfaction with their integration into the Czech society) are presented and commented upon.

KEY WORDS: integration – Czechia – post-Soviets – Vietnamese – Chinese – immigrant children/youths – "1.5 generation", quantitative analysis.

Příspěvek je založen na výzkumné zprávě komparativního projektu Evropské komise „Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries (The Czech Republic)“, která byla pod vedením Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) ve Vídni vypracována v roce 2005 (viz Drbohlav, Dzúrová, Černík 2005). Zpráva je významně krácena a upravena. Současně je jedním z výstupů Výzkumného záměru MSM 0021620831 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

1. Úvod

Na rozdíl od zahraničních studentů v Česku, o kterých např. existuje relativně velké množství statistických informací (Cizinci 2002 a další ročenky), bylo o dětech cizinců ve věku žáků/studentů základních a středních škol nashromážděno jen velmi málo údajů. Stejně tak je velmi málo informací o stupni jejich integrace do české společnosti, ať už v podobě kvantitativních či kvalitativních dat¹. Hlavním cílem této analýzy je na příkladu dětí/mladých

¹ Včetně navazujících analýz.

imigrantů z postsovětských a asijských (vietnamských a čínských) zemí ukázat, jak se tyto imigranti v současnosti integrují v českých školách a zprostředkovaně také do majoritní české společnosti. Zkoumaná je tzv. 1,5. generace imigrantů, tj. rodičům–imigrantům ještě v zahraničí narozené děti, které však přišly do Česka v jejich raném dětství (viz Portes 1996). Dalším cílem je identifikace relevantních problémů a návrh doporučení, jak tyto problémy (existují-li) napravovat, resp. řešit. V tomto příspěvku prezentujeme výsledky kvantitativní analýzy², přičemž zvědavého čtenář odkazujeme na kompletní studii Drbohlav, Černík, Dzúrová (2005), která přináší kompletní výsledky daného výzkumu.

Studie čerpá z dosavadního spíše zatím omezeného poznání procesu imigrace v Česku a rozvíjí tyto následující teze:

1. Jednotlivé etnické komunity se určitým způsobem liší v úspěšnosti osvojení češtiny a následně pak v úspěšnosti integrace do české společnosti (asijské a zejména pak vietnamské skupiny jsou nejméně úspěšné). Doložen byl také význam některých sociodemografických rozdílů (např. ve vztahu k dětem určité rozdíly mezi pohlavími; v ohledu k rodičům pak úroveň jejich dosaženého vzdělání a jejich profesní pozice).
2. Existují důvody domnívat se, že úroveň znalosti českého jazyka a stupeň integrace může být podmíněn některými dalšími faktory jako jsou: otevřenost nebo uzavřenost dané komunity a existence možných podpůrných mechanismů ze strany této komunity; úroveň lpění na kultuře země původu; geografická poloha země původu; množství dřívějších zkušeností daného imigranta s českým prostředím; budoucí plány; postoje a zainteresovanost „důležitých“ osob (jako např. ředitele školy) jak ze strany imigrantské komunity tak lidí z dané školy (viz Drbohlav 2004).

V teoretické rovině se výzkum opírá o tyto koncepty: Heckmannův (1999) integrační koncept, „segmentovaný asimilační model“ (viz např. Zhou 1997, Portes, Zhou 2000), koncept akulturačních možností (Berry 1992) a institucionální teorii (např. Massey et al. 1998).

Hlavní výzkumné otázky, na které se v příspěvku pokusíme odpovědět, znějí: Kdo jsou postsovětské a asijské (vietnamské a čínské) děti a mládež, které přišly do Česka v průběhu posledních 10 let? Jaké jsou základní socio-demografické, socioekonomické a geografické charakteristiky těchto dětí/mladých a jejich rodin? Jak vypadají vybrané rysy jejich života v nové hostitelské zemi? Jaký je způsob jejich integrace? Které faktory podmiňují jejich úspěchy a neúspěchy v integraci do české společnosti? Jaké mají konkrétní problémy při integraci do prostředí českých škol a do české společnosti? Lze nalézt opatření (skrže doporučení pro formulaci příslušných politik), která by pomohla zlepšit úroveň jejich začlenění do české společnosti?

Dané analýze však předchází stručný popis datových zdrojů a statistický přehled cizinců – žáků a studentů v Česku.

² Výzkum nezahrnuje specifické problémy žadatelů o azyl. Přestože problémy v této kategorii jsou dobře známy, tato studie je záměrně cílena na stabilnější skupiny imigrantů, kteří zde již pobývají delší dobu, a kteří si již vybudovali (z určitých očividných důvodů) vztahy s majoritní populací. V tomto ohledu jsou žadatelé o azyl spíše specifickou skupinou. Jejich úroveň „adaptace“ je specifická a provizorní protože 1. žijí většinou v azylových zařízeních a 2. pouze velmi omezený počet z nich bude mít šanci zůstat v Česku a normálním způsobem participovat na životě společnosti. Mnoho z rodin žadatelů o azyl navíc již od začátku nevolí Česko jako cílovou zemi.

2. Děti imigrantů: co doopravdy víme?

Během akademického roku 2001/2002 se přes Českou školní inspekci započalo se sběrem „tvrdých“ dat – základních parametrů týkajících se dětí, například: etnické prostředí rodiny (definováno jazykem a občanstvím), věk, pohlaví, cizinecký status (zda se jedná o žadatele o azyl, držitele povolení k trvalému pobytu nebo víza k pobytu překračujícím dvanáct dní), typ navštěvované školy, dosažené výsledky ve škole atd. V současnosti jsou tato data Ústavem pro informace ve vzdělávání (dále ÚIV) zpracovávána, tabelována a distribuována (Krajská 2001, 2002, 2003). Tato databáze, jejíž shromážděná data začínají akademickým rokem 2002/2003, představuje jediný dostupný zdroj dat pro realizaci důležitých statistických studií (Cizinci 2002, 2003). Data o cizincích rozvedená i do kategorií dle jejich věku jsou dále pravidelně sbírána v rámci státních statistik (založených na tzv. systému „průběžné registrace“), která jsou využívána k záznamům o vydání povolení k pobytu (Pohyb 2003³). Tyto statistiky, na rozdíl od předchozích zmíněných výše, však neumožňují popsat spojení mezi jednotlivými dětmi/mladými a dalšími aspekty souvisejícími se školou. Navíc nepodávají žádné další informace o rodinách dětí či o jejich socioekonomickém a sociodemografickém zázemí. Ministerstvo vnitra ČR (dále MV) sice má způsobilost spojit dostupná data pro rodiny cizinců a všechny jejich členy, ale tyto informace nejsou veřejně dostupné. Ke zlepšení situace by došlo, pokud by Centrální populační registr mohl vedle MV využívat i Český statistický úřad (dále ČSÚ). Tato spolupráce se nyní postupně rozvíjí.

Jiný dostupný zdroj dat o cizincích a jejich dětech představuje Sčítání lidu, domů a bytů (dále census). Data o cizincích v Česku z censusu z roku 2001 bohužel není možno spolehlivě využít, neboť více než jedna třetina cizinců nebyla započítána. Celkově můžeme konstatovat, že mimo zahraničních studentů vysokých škol, pro které existuje relativní dostatek dat (nejsou však cílem tohoto příspěvku), je obtížné sehnat dostatečně spolehlivá a významná data o školácích – dětech cizinců v Česku. Ačkoliv databáze zpracovaná ÚIV je hodnotná, stále postrádáme dlouhodobé studie a mnoho dalších „tvrdých“ kvantitativních a zejména kvalitativních dat stran procesu integrace dětí cizinců. Právě takováto data mohou být získána pomocí speciálních dotazníkových šetření. Výsledky jednoho takového předkládáme v této studii.

Cizinci, resp. děti cizinců mají v Česku ve vzdělávání stejná práva a povinnosti jako občané naší republiky. Tato skutečnost sice není garantována českými zákony, ale je zakotvena v Listině práv a svobod (Cizinci 2003). Za vzdělávání cizinců odpovídá Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR (dále MŠMT) a způsob a provedení tohoto vzdělávání dále upravuje několik nařízení⁴. Základní a středoškolské vzdělávání je zajišťováno bezplatně pro držitele povolení k trvalému pobytu, držitele krátkodobých a dlouhodobých

³ Tato ročenka například třídí emigranty a imigranty podle věku (do rozdílných věkových kategorií) ve spojitosti s 1. jejich motivy k migraci a 2. ve spojitosti s jejich zemí původu a cílovou zemí (Pohyb 2003).

⁴ Viz např. Metodický pokyn č. 10 149/2002-22 o zabezpečení povinné školní docházky dětí azylantů a účastníků řízení o udělení azylu, pokyn č. 21 153/2000-35 k zajištění kurzu českého jazyka pro azylanty, pokyn č. 21 836/2000-11 ke vzdělávání cizinců v základních školách, středních školách a vyšších odborných školách, včetně speciálních škol (Cizinci 2003). Pro studium na vysoké škole viz zákon č. 111/1998 Sb. o vysokoškolských institucích (Zákon o vysokých školách).

Tab. 1 – Struktura žáků (dětí cizinců) podle občanství, základní a střední školy v Česku, školní rok 2002–2003 a 2003–2004 (celkem žáci cizinci = 100 %)

Zdroj: Krajská 2003, Krajská 2004

Země podle občanství	Základní školy		Střední školy	
	2002–03	2003–04	2002–03	2003–04
Slovensko	12,2	11,7	13,5	15,0
Vietnam	26,6	31,5	12,5	14,7
Rusko	9,7	8,5	16,8	16,1
Ukrajina	23,7	25,4	21,4	21,8
Polsko	1,6	1,2	3,8	2,9
Německo	1,1	0,9	3,5	3,0
Ostatní	25,2	20,8	28,5	26,5
Podíl dětí ve školách s jiným než českým občanstvím	1,1	1,3	0,5	0,6

Tab. 2 – Zahraniční žáci v základních školách v Česku podle občanství a pohlaví, 2003–2004 (země s více jak 100 žáky v českých školách)

Zdroj: Interní materiál, UIV

Země podle občanství	Počet žáků celkem	Počet žáků (%)	Počet dívek	S trvalým pobytem	S dočasným pobytem	Uprchlíci
Arménie	225	1,7	103	101	83	41
Bulharsko	139	1,1	68	84	51	4
Bělorusko	178	1,4	89	89	70	19
Čína	151	1,2	81	51	99	1
Chorvatsko	112	0,9	42	81	30	1
Německo	119	0,9	55	100	19	0
Kazachstán	254	2,0	123	167	73	14
Mongolsko	235	1,8	131	64	164	7
Moldavsko	157	1,2	78	65	84	8
Polsko	157	1,2	71	129	28	0
Rumunsko	152	1,2	77	122	29	1
Rusko	1 091	8,4	529	454	489	146
Slovensko	1 599	12,3	742	973	522	94
Vietnam	4 036	31,1	1 882	2 753	1 281	2
Ukrajina	3 268	25,2	1 556	1 954	1 247	65
USA	107	0,8	50	68	39	0
Srbsko a Černá Hora	166	1,3	87	95	67	4
<i>Celkem</i>	<i>12 973</i>	<i>100,0</i>	<i>6 155</i>	<i>7 810</i>	<i>4 647</i>	<i>500</i>

víz, pro ty, kterým byl udělen azyl, držitelům víz za účelem strpění pobytu a držitelům víz dočasné ochrany⁵.

Kolik dětí cizinců navštěvuje v Česku školy? Kdo jsou? Kde se koncentrují? Předkládáme dostupná data, abychom v hlavních rysech ukázali obecné vzorce a vytýčili možný směr, podle kterého lze provádět další podrobnější studie. Ačkoliv v současnosti nejsou počty cizinců vysoké, nelze je opomíjet: v akademickém roce 2002/2003 navštěvovalo celostátně 3 083 dětí cizinců školky, 12 770 dětí cizinců navštěvovalo základní školy, 3 592 navštěvovalo střední

⁵ Stejně finanční podmínky jsou nastaveny pro cizince jako pro české občany, pokud navštěvují vyšší odborné školy nebo další vybraná zařízení (viz blíže v Cizinci 2003). Zahraniční studenti vysokých škol studují za stejných podmínek jako čeští studenti, pokud je výuka vedena v českém jazyce. Výuka v cizím jazyce, pokud daná univerzita takový program zajišťuje, je zpoplatněna.

Tab. 3 – Zahraniční žáci v základních školách v Praze podle občanství a pohlaví, 2003–2004 (země s více jak 50 žáky v českých školách)

Zdroj: Interní materiál, ÚIV

Země podle občanství	Počet žáků celkem	Počet žáků (%)	Počet dívek	S trvalým pobytem	S dočasným pobytem	Uprchlíci
Arménie	78	2,3	31	32	43	3
Bělorusko	50	1,5	25	23	26	1
Čína	98	2,9	53	32	66	0
Chorvatsko	66	1,9	24	47	18	1
Kazachstán	85	2,5	36	48	34	3
Rusko	544	16,1	270	212	327	5
Slovensko	312	9,2	147	188	122	0
Vietnam	611	18,1	290	389	222	0
Ukrajina	895	26,4	428	337	531	27
Srbsko a Černá Hora	94	2,8	57	48	45	1
<i>Celkem</i>	<i>3 385</i>	<i>100,0</i>	<i>1 623</i>	<i>1 650</i>	<i>1 676</i>	<i>57</i>

školy⁶ (ÚIV). Celkový podíl zahraničních studentů je v Česku na základních a středních školách stále poměrně nízký (viz tab. 1). Na základních školách představují největší skupinu imigrantů Ukrajinci a Vietnamci, na středních školách je v počtech studentů dohánějí Rusové a Slováci.

Při bližším pohledu na složení dětí cizinců na základních školách zjistíme převahu Rusů, Slováků, Ukrajinců a Vietnamců nad ostatními cizinci: děti těchto občanství tvoří 77 % všech zahraničních žáků (viz tab. 2). Dále můžeme poznamenat, že žákyně tvoří zhruba polovinu počtů všech žáků. Celkově navštěvuje základní školy více dětí cizinců s povolením k trvalému pobytu než dětí cizinců s povolením k dočasnému pobytu, ačkoliv děti Rusů tvoří výjimku. Děti uprchlíků mají mezi dětmi cizinců navštěvujících základní školy spíše marginální roli, vyšší relativní čísla však nalezneme u dětí Rusů, Slováků, Bělorusů a Arménů. Přibližně jedna čtvrtina všech cizineckých dětí navštěvujících základní školu je koncentrována v Praze, přičemž polovina z nich jsou Rusové. V Praze je počet dětí cizinců s povolením k trvalému pobytu zhruba roven počtu dětí cizinců s dočasným povolením k pobytu (viz tab. 3).

Mezi studenty středních škol opět převažují Rusové, Slováci, Ukrajinci a Vietnamci. Poměr pohlaví je opět vyrovnaný, stejně jako poměr držitelů povolení k trvalému pobytu versus dočasnému pobytu. Počet dětí uprchlíků navštěvujících střední školy je ještě nižší než u základních škol (viz tab. 4). V Praze je koncentrován poměrně větší počet zahraničních studentů škol středních než škol základních (více než jedna třetina). V Praze studuje na středních školách více Rusů než Ukrajinců (viz tab. 5).

Důležitým analytickým hlediskem je měření relativní četnosti, v tomto případě to znamená, kolik zahraničních žáků/studentů je na základních a středních školách na 1 000 obyvatel v různých oblastech Česka (tab. 6). Mezi základními školami mají nejvyšší poměr imigrantů k lokální populaci tyto kraje: Karlovarský kraj (s relativně vyšším podílem Vietnamců), Praha (Ukrajinci, Vietnamci a Rusové), a Pardubický kraj (Vietnamci). Moravské kraje mají naopak nejnižší relativní zastoupení, Vysočina má pak nejnižší počet dětí cizinců na základní škole na 1 000 obyvatel. Z hlediska cizinců na středních školách mají znovu nejvyšší podíly imigrantů Praha (s Rusy, Ukra-

⁶ 385 navštěvovalo vyšší odborné školy a 11 401 navštěvovalo univerzity v prezenčním studiu.

Tab. 4 – Zahraniční studenti na středních školách v Česku podle občanství a pohlaví, 2003–2004 (země s více jak 100 žáky v českých školách)
Zdroj: Interní materiál, ÚIV

Země podle občanství	Počet žáků celkem	Počet žáků (%)	S plnou pracovní dobou	Ženy	S trvalým pobytem	S dočasným pobytem	Uprchlíci
Arménie	99	2,7	94	48	61	24	14
Bosna a Hercegovina	50	1,4	50	28	43	6	1
Bulharsko	68	1,9	64	42	48	20	0
Bělorusko	64	1,7	64	24	32	28	4
Chorvatsko	61	1,7	60	31	55	6	0
Německo	111	3,0	110	44	51	60	0
Kazachstán	144	3,9	139	83	95	42	7
Polsko	111	3,0	106	65	101	10	0
Rusko	581	15,9	577	280	346	218	17
Slovensko	561	15,3	507	259	330	231	0
Vietnam	532	14,5	531	232	426	106	0
Ukrajina	792	21,7	756	424	518	259	15
<i>Celkem</i>	<i>3 658</i>	<i>100,0</i>	<i>3 532</i>	<i>1 813</i>	<i>2 364</i>	<i>1 227</i>	<i>67</i>

Tab. 5 – Zahraniční studenti ve středních školách v Česku podle občanství a pohlaví, 2003–2004 (země s více jak 30 žáky v českých školách)
Zdroj: Interní materiál, ÚIV

Země podle občanství	Počet žáků celkem	Počet žáků (%)	S plnou pracovní dobou	Ženy	S trvalým pobytem	S dočasným pobytem	Uprchlíci
Arménie	33	2,5	32	19	22	9	2
Bulharsko	35	2,7	32	23	25	10	0
Čína	31	2,4	31	13	16	15	0
Chorvatsko	31	2,4	31	17	27	4	0
Kazachstán	51	3,9	48	29	22	24	5
Rusko	337	25,7	335	170	191	141	5
Slovensko	184	14,1	154	92	110	74	0
Vietnam	121	9,2	120	48	93	28	0
Ukrajina	238	18,2	224	136	142	91	5
<i>Celkem</i>	<i>1 309</i>	<i>100,0</i>	<i>1 247</i>	<i>676</i>	<i>799</i>	<i>487</i>	<i>23</i>

jinci a Slováci) a Karlovarský kraj (převážně Vietnamci). Naopak Středočeský a Olomoucký kraj, východní Čechy a vlastně celá Morava představují oblasti s nejnižší koncentrací zahraničních studentů na středních školách. Můžeme shrnout, že takovýto prostorový vzorec koresponduje s poznatky studií analyzující mezinárodní migraci v Česku: „Existuje východo–západní migrační gradient, který poukazuje na významnější roli mezinárodní migrace v západních oblastech země ve srovnání s oblastmi východními“ (např. Drbohlav 2004). Logicky zde nalézáme skutečnost, že děti a mládež následují své rodiče.

Tabulka 7 obsahuje informace o počtech dětí a mládeže podle občanství v kategoriích dle věku. Získáváme tak důležitou informaci o tom, do jaké míry cizinci podle občanství musí (v případě základních škol) nebo mohou (v případě středních a vysokých škol) využívat vzdělávací systém v Česku. Vzhledem k tomu, že migranti v analyzované skupině představují dočasně, ekonomické migranty, mohou získaná data indikovat budoucí tendenci některých

Tab. 6 – Zahraniční žáci/studenti základních a středních škol celkem a žáci/studenti s nejčtenějším občanstvím, regiony České republiky, 2003–2004

Zdroj: Interní materiál, ÚIV

Region	<i>Základní školy</i> Zahraniční žáci/studenti celkem (na 1 000 obyvatel) Počet zahraničních studentů s nejčtenějším občanstvím	<i>Střední školy</i> Zahraniční žáci/studenti celkem (na 1 000 obyvatel) Počet zahraničních studentů s nejčtenějším občanstvím
Praha	3 385 (2,9) Ukrajina 895, Vietnam 611, Rusko 544	1 309 (1,1) Rusko 337, Ukrajina 238, Slovensko 184
Středočeský	1 100 (1,0) Ukrajina 353, Slovensko 194, Vietnam 152	275 (0,2) Ukrajina 82, Slovensko 43, Rusko 42
Jihočeský	532 (0,9) Ukrajina 160, Vietnam 151, Slovensko 86	228 (0,4) Německo 46, Ukrajina 41, Slovensko 25
Plzeňský	717 (1,3) Vietnam 322, Ukrajina 176, Slovensko 68	168 (0,3) Ukrajina 55, Vietnam 44, Slovensko 15
Karlovarský	1 033 (3,4) Vietnam 596, Ukrajina 135, Rusko 89	204 (0,7) Vietnam 93, Ukrajina 34, Rusko 26
Ústecký	1 237 (1,5) Vietnam 495, Ukrajina 233, Slovensko 159	342 (0,4) Vietnam 85, Ukrajina 81, Rusko 52
Liberecký	403 (0,9) Ukrajina 114, Vietnam 90, Slovensko 56	136 (0,3) Ukrajina 43, Slovensko 20, Rusko 12
Královehradecký	1 042 (1,9) Ukrajina 747, Vietnam 86, Slovensko 59	112 (0,2) Ukrajina 40, Slovensko 22, Vietnam 15
Pardubický	1 093 (2,2) Vietnam 844, Ukrajina 80, Slovensko 72	86 (0,2) Ukrajina 27, Slovensko 17, Rusko 10
Vysočina	232 (0,4) Vietnam 55, Ukrajina 55, Mongolsko 44	81 (0,2) Ukrajina 23, Vietnam 11, Slovensko 10, Arménie 10
Jihomoravský	888 (0,8) Vietnam 264, Ukrajina 156, Slovensko 143	265 (0,2) Slovensko 54, Ukrajina 50, Vietnam 39
Olomoucký	318 (0,5) Vietnam 91, Ukrajina 67, Slovensko 56	92 (0,1) Ukrajina 35, Vietnam 12, Slovensko 11
Zlínský	276 (0,5) Slovensko 85, Vietnam 50, Ukrajina 42	116 (0,2) Slovensko 52, Ukrajina 16, Rusko 14
Moravskoslezský	717 (0,6) Vietnam 229, Slovensko 215, Polsko 67	244 (0,2) Slovensko 65, Polsko 49, Vietnam 42

Tab. 7 – Podíl zahraničních dětí a mládeže ve vybraných věkových skupinách podle občanství, Česko, 2001 (dětí cizinců s legálním, trvalým pobytem v Česku delším než 1 rok)
Zdroj: Cizinci 2002, Drbohlav 2004

Země podle občanství	1–14 let	15–19 let	20–24 let	Celkem
Ukrajina	6,3	2,2	8,8	100,0
Slovensko	4,9	2,5	14,3	100,0
Vietnam	18,7	3,4	4,1	100,0
Polsko	1,9	1,2	2,6	100,0
Rusko	13,3	7,7	5,5	100,0
Německo	3,9	2,2	1,7	100,0
Bulharsko	5,6	2,5	4,2	100,0
Čína	11,4	3,0	5,0	100,0
Srbsko a Černá Hora	13,0	3,2	4,0	100,0
USA	8,8	2,4	3,6	100,0

cizinců se usadit – vietnamští, ruští, srbsští a černohorští a zejména čínští ekonomičtí imigranti mající vyšší počet dětí mohou plánovat usadit se v Česku na delší dobu více než ostatní cizinci.

3. Empirický výzkum

3.1. Design výzkumu: teoretický a koncepční rámec, použité metody

Dosavadní poznání migrační reality signalizuje, že migrační/integrační vzorce v Česku se do značné míry přibližují těm v imigračních rozvinutějších demokratických zemích. Tyto podobnosti zahrnují jak kvantitativní aspekty, tak se dotýkají i povahy a celkového vývoje migrační politiky i praxe, stejně jako se odrážejí v souhlasné podmíněnosti migrace a následně v potenciální možnosti využití některých teoretických konceptů, které vysvětlují některé významné rysy migrace i integrace imigrantů (např. Drbohlav 2004).

Použití teorií v prostředí postkomunistických zemí se zdá být v Česku oprávněné (viz také Drbohlav 1997). Přestože v tomto ohledu byly určité skutečnosti verifikovány, nebyl zde dosud proveden širší výzkum (včetně aplikace jednotlivých konceptů a teorií), z kterého by se při analýzách integračních procesů dětí a mladých imigrantů dalo vycházet, což platí jak pro Česko, tak pro celou střední Evropu⁷.

Kvantitativně-kvalitativní výzkum této studie je založen na dotazníkovém šetření, které je orientováno směrem k několika teoretickým a koncepčním rámcům; ty jsou po řadě nabídnuty jako určitá kostra, která je „testována“ prostřednictvím subjektivního hodnocení percepce/postojů a objektivních výpovědí o realitě života respondentů (zahraničních dětí a mládeže). Jinými slovy, jsou to právě respondenti, kteří podávají informaci o svém životě (a životě svých rodin) v nové společnosti v širším sociálním kontextu, tj. vypovídají o tom, jak se vypořádávají s integrací do české společnosti. V některých případech jsme byli také schopni zjistit některé objektivnější charakteristiky

⁷ V Evropě byla nedávno provedena komparativní studie pod vedením Evropské komise (European 2004); inspiraci je také možno čerpat např. z konzistentního souboru výzkumů založených zejména na zkušenostech z USA: Portes 1996 a 1995; Rumbaut, Portes 2001; Booth, Crouter, Landale 1997; Schmidt 2001; Board 1995; Alba, Handl, Müller 1998 a řada dalších.

spojené s jejich specifickými osobními kvalitami/schopnostmi (jak jsou hodnoceny učiteli).

1. Byl zvolen komplexní přístup, jímž je na integraci imigrantů nahlíženo jako na komplikovaný politický, administrativní, ekonomický, sociální, psychologický a geografický proces – hru, která se odehrává jak uvnitř (v imigrantovi samotném) tak vně (mezi imigrantem a hostitelskou společností) na různých hierarchických úrovních, od úrovně individuální přes státní až po celosvětovou. Při přijetí tohoto přístupu se lze držet Heckmannova (1999) konceptu, který tvrdí, že: „integrace (chápaná v širokém smyslu – poznámka autorů) znamená nabytí práv, možnosti dosáhnout pozicí a statusů, změnu v individuálních charakteristikách, budování sociálních vztahů a formování pocitů příslušnosti a identifikace imigrantů s danou imigrační společností“. Heckmann (1999) definuje čtyři typy „integrace“: A. Strukturální integrace znamená nabytí práv a přístupu k pozicím a statusům v jádrových institucích dané společnosti pro imigranty a jejich potomky. B. Kulturní integrace nebo akulturace – vztahuje se k procesům a stavům kognitivních, kulturních, behaviorálních a postojových změn jedinců. Akulturace se týká v první řadě imigrantů a jejich potomků, nicméně jde o interaktivní, vzájemný proces, který mění také danou přijímající společnost. C. Sociální integrace je definována, pokud je integrace imigrantů v soukromé sféře nové společnosti reflektována jejich soukromými a skupinovými vztahy (společenský styk, přátelství, sňatky, dobrovolnické/veřejné spolky). D. Začlenění do nové společnosti se v subjektivní rovině odráží v pocitech příslušnosti a identifikace, zejména ve formách etnické a národnostní identifikace: identifikační integrace.

V rámci analýzy výsledků provedeného šetření byl, ve snaze porozumět integraci jako komplexnímu procesu (viz výše), také učiněn pokus o její rozklad na jednotlivé komponenty. Tyto pokusy samozřejmě musely být přizpůsobeny cílové skupině, tedy dětem a dospívajícím.

2. Aplikujeme-li „segmentovaný asimilační⁸ model“ na mezoúroveň (ve vazbě na imigrantské skupiny) je cenné sledovat, do kterého segmentu české společnosti se imigrantské skupiny zvládnou „asimilovat“ (případně, který si zvolí pro svou „asimilaci“). Podle tohoto modelu (který vznikl v USA – viz např. Zhou 1997; Portes, Zhou 2000) logicky vyvstávají následující otázky: A. Sledujeme skutečně „zvyšující se akulturaci a paralelní integraci imigrantské skupiny do středních tříd“ nebo, B. jde spíše o druhou možnost „vedoucí zcela opačným směrem k trvalé chudobě a asimilaci do nejnižších tříd“, nebo C. převažuje třetí model, který „kombinuje rychlý ekonomický pokrok s uvážlivým uchováváním komunitních hodnot a solidarity“ (Portes, Zhou 2000)? Je zde pak ještě jedna možnost (byť není v rámci segmentovaného asimilačního modelu definována), tj. kompletní integrace imigrantské skupiny do české společnosti. Nabízí se pochopitelně ještě další otázka: je možno pro jednotlivé imigrantské skupiny vysledovat typické integrační trajektorie? A pokud ano, co je příčinou posunu po dané trajektorii?

3. Při sledování daných aspektů na mikro (individuální) úrovni lze také odkázat na Berryho koncept akulturačních možností (Berry 1992). Berry nastínil čtyři alternativy akulturace, které „jsou dostupné jednotlivcům a skupinám v pluralitní společnosti“. Tyto alternativy jsou založeny na dvou otázkách: Zda-li je považováno za cenné si (v rámci etnické komunity a vis-a-vis majorita) udržovat kulturní identitu a charakteristiky a zároveň, zda-li je po-

⁸ V Severní Americe se asimilací rozumí jak pravá asimilace („splynutí“), tak i všechny další stupně kooperace minority s majoritou, včetně zde myšlené „obecné integrace“.

važováno za cenné udržovat vztahy s ostatními skupinami? V závislosti na odpovědích na tyto otázky lze mluvit o strategiích imigrantů, které mohou vést buď k jejich integraci, asimilaci, separaci nebo marginalizaci (viz Berry 1992).

4. Migrační/integrační realita imigrantských skupin v Česku bude komentována ve vztahu k některým aspektům institucionální teorie (viz Massey et al. 1998), která zdůrazňuje důležitost institucionálních struktur jakožto „podpůrných“ mechanismů migračních toků a aktivní přítomnosti migrantů v nových hostitelských společnostech.

Ve snaze odpovědět na dané výzkumné otázky (viz úvod) využívá analýza strukturovaný, standardizovaný a komplexní dotazník⁹ cílený na otázky migrace a integrace imigrantů přicházejících do Česka. Respondenti byly zahraniční děti a středoškolská mládež žijící v hlavním městě Praze. Bylo naplánováno kontaktovat dvě různé zahraniční skupiny: a) občany Vietnamu a Číny; a b) občany pocházející z evropské části bývalého Sovětského svazu: Rusko, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko. Do výzkumu byly vybrány dvě věkové kategorie respondentů ve dvou různých typech škol: děti ve věku 10–15 let (v základních školách) a dospívající ve věku 16–18 let (střední školy). Poslední podmínka výběru respondentů byla délka jejich pobytu, která musela být nejméně tři roky víceméně nepřetržitého pobytu v Česku. Respondenti byli vybíráni „záměrnou“, organizovanou a systematickou metodou výběru (využito databáze poskytnuté ÚIV). Tým výzkumných pracovníků kontaktoval buď poštou nebo osobně ředitele škol, informoval je o projektu a požádal o spolupráci. Roli „prostředníků“ šetření převzali studenti geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy; výzkum na školách proběhl v období září až listopadu 2004, kdy došlo k hromadnému vyplňování dotazníku ve třídách. Třídní učitelé, další učitelé nebo ředitelé škol následně dodali další informace týkající se absencí jednotlivých studentů, jejich chování, talentu, zdravotního stavu a schopností podle studijních výsledků. Stejný postup byl aplikován na kontrolní vzorek českých studentů. Z 25 kontaktovaných škol se jich 13 zúčastnilo výzkumu (52 %; blíže v Drbohlav, Černík, Dzúrová 2005). Analyzovaný soubor respondentů (N=127) se tak nakonec skládal ze dvou skupin zahraničních dětí/mládeže: 1. z postsovětských zemí (N=45), 2. z asijských zemí (Vietnamci a Číňané, N=35) a z „kontrolní/ referenční skupiny“ Čechů (N=47)¹⁰.

Přestože nebyl výběr náhodný ani kvótní, vzorek respondentů byl vnímán jako dostatečně diverzifikovaný, protože zahrnoval žáky a studenty z různých typů škol, různých pražských čtvrtí a obou pohlaví. Přestože dosažené výsledky nelze zcela zobecňovat, zdá se, že byly zjištěny nové, dosud neodkryté

⁹ Inspirací při návrhu dotazníku byly jiné dotazníky sestavené Europäisches Forum Für Migrationsstudien (EFMS), the John Hopkins University, Michigan State University, Florida International University a San Diego University, které byly zaměřeny na podobnou problematiku.

¹⁰ Tito respondenti navštěvovali následující školy: základní škola Angelova 3183, Praha 12; základní škola Bronzová 2027, Praha 5; základní škola Generála Janouška 1006, Praha 9; základní škola Vybíralova 964, Praha 9; základní škola Meteorologická 181, Praha 4; základní škola „Campanus“, Jírovcovo náměstí 1782, Praha 4; základní škola Novoborská 371; Praha 9, gymnázium J. Heyrovského; Mezi Školami 2475, Praha 5; gymnázium Rakovského 3136; Praha 4, střední odborná škola „Euroškola Praha“; Tupolevova 525, Praha 8; gymnázium Na Vítězné pláni 1160, Praha 4; Anglické gymnázium „The English College“, Sokolovská 320, Praha 9; Britská mezinárodní škola „The British International School“, K Lesu 2, Praha 4.

a důležité informace, týkající se migračních a integračních realit dvou klíčových imigrantských skupin u nás (neuvažujeme-li Slováky)¹¹.

Základní analýza¹² (jednoduchá deskriptivní statistika) byla směřována k odhalení vzorců, komentáři zjištěných faktů (strukturovaných ve frekvenčních tabulkách) a ke srovnání situace (daných parametrů) tří skupin imigrantů a také mezi dvěma skupinami – postsovětů a Asiatů (asociace byla sledována dvojrozměrnými tabulkami – občanství versus ostatní proměnné). Pro tyto účely byly použity kontingenční tabulky a „chí-kvadrát (χ^2)“ test, signifikance na hladině 95% spolehlivosti ($p < 0,05$) nebo ($p > 0,05$). Dále byla provedena asociční analýza umožňující poodhalit signifikantní deklarativní vazby, a to jednak v rámci souboru proměnných z post-sovětských zemí, tak v rámci souboru odpovědí asijských imigrantů.

Následně jsme se prostřednictvím aplikace faktorové analýzy pokusili identifikovat dominantní vztahy mezi proměnnými ve vícerozměrném prostoru.

3.2. Výsledky kvantitativní analýzy

3.2.1. Závislost na základě zjištěných četností uspořádaných v kontingenční tabulce

Strukturu respondentů z hlediska jejich občanství a věku uvádí tabulka 8. Je třeba zmínit, že z 45 respondentů z postsovětských republik mělo 29 respondentů ruský, 17 ukrajinský a 2 moldavský pas. Z 35 asijských respondentů pak bylo 29 Vietnamců a 6 Číňanů. Nejpočetnější kategorií dětí byla ta mezi 13 a 14 lety věku, nejméně zastoupenou skupinu představovali studenti středních škol starší 15 let¹³. S ohledem k věkové struktuře nebyly mezi sledovanými zahraničními skupinami signifikantní rozdíly ($p = 0,191$), přestože česká kontrolní skupina zahrnovala o něco více respondentů mezi 11 a 13 lety věku. Rovněž z hlediska pohlaví nebyly zjištěny velké rozdíly mezi cizineckými skupinami ($p = 0,564$) ani vůči české kontrolní skupině ($p = 0,239$).

Tab. 8 – Soubor zahraničních studentů podle věku a občanství, dotazníkové šetření

Věk	Postsověti	Vietnamci-Číňani	Celkem
10	2	1	3
11	2	5	7
12	3	7	10
13	6	6	12
14	10	8	18
15	6	3	9
16	7	4	11
17	6	0	6
18	3	1	4
<i>Celkem</i>	<i>45</i>	<i>35</i>	<i>80</i>

Některé doplňující informace o kvalitě života dětí cizinců ve školním prostředí uvádí dále tabulka 9, a to s ohledem na jejich míru absencí ve škole, zdravotní stav, schopnosti, kvality, vlastnosti a intenzitu kontaktů mezi jejich rodiči a školou. Tato data, která byla zjištěna v dotaznících od učitelů a dalších členů školního personálu, můžou (teoreticky) reprezentovat důležité explanační proměnné pro výzkum integračních procesů. S výjimkou míry absencí, které nemohly být

¹¹ Po Slovácích jsou v současnosti tyto skupiny imigrantů v Česku zdaleka nejpočetnější: K 31. prosinci 2003 zde pobývalo legálně 62 282 Ukrajinců, 12 605 Rusů, 3 261 Moldavanů, 2 655 Bělorusů a 29 046 Vietnamců.

¹² Všechny analýzy byly zpracovány za pomoci statistického softwaru SPSS (SPSS Inc., Chicago, USA).

¹³ Některé „starší zahraniční děti a mládež“ můžou, navzdory věku, stále navštěvovat základní školy.

Tab. 9 – Vybrané charakteristiky souboru zahraničních studentů (deklarováno školskými pracovníky), dotazníkové šetření

Charakteristiky chování	Češi	Postsověti	Vietnamci- Číňani	Průměr souboru	Počet respondentů
Absentérství	49,57	74,85	16,50	55,31	42
Zdraví	1,48	1,42	1,46	1,45	115
Matematika	2,11	2,44	1,78	2,14	121
Český jazyk	2,09	2,46	2,28	2,26	115
Průměrná známka	1,66	2,00	1,76	1,82	74
Talent	2,21	2,29	2,29	2,27	83
Chování	1,04	1,29	1,07	1,14	116
Kontakt	2,00	2,43	2,79	2,36	95
Extrovert vs. introvert	2,46	2,41	2,46	2,44	104

Poznámky: Absentérství: průměrný počet zameškaných hodin. Zdraví: škála 1–5, kde 1 = výborné a 5 = velmi špatné. Matematika, český jazyk, průměrná známka: škála 1–5, kde 1 = výborná a 5 = velmi špatná/nedostatečná. Talent: škála 1–5, kde 1 = unikátní a 5 = zcela bez talentu. Chování: škála 1–3, kde 1 = výborné a 3 = špatné. Kontakt: intenzita kontaktů mezi rodiči a školou/zájem rodičů o práci dítěte ve škole: škála 1–5, kde 1 = nejvyšší míra kontaktů a 5 = bez zájmu/kontaktu. Extrovert versus introvert: škála 1–5, kde 1 = více extrovert a 5 = více introvert.

vyhodnoceny vzhledem k malému počtu respondentů, ukazují data pouze minimální rozdíly (ve většině případů $p > 0,05$). Pozoruhodná je tak skutečnost, že daní imigranti obecně nedosahují horších výsledků než čeští respondenti v kontrolní skupině, a to ani v předmětu český jazyk, kde by bylo možno signifikantní rozdíl mezi domácími a zahraničními respondenty očekávat. Některé ze zjištěných rozdílů (ve zdravotním stavu, specifických schopnostech a v tom, zda se jedná o introverty či extroverty) byly skutečně minimální. Na druhou stranu byly mezi dvěma zahraničními skupinami zjištěny signifikantní rozdíly v matematice, kde asijské respondenty vykazovali vyšší úspěšnost než respondenti z postsovětských zemí ($p = 0,015$; 41 % Asiátů obdrželo známku 1, tj. nejlepší výsledek, zatímco této známky dosáhlo pouze 14 % postsovětských respondentů).

Je důležité podotknout, že skupiny imigrantů nevykazovaly signifikantní rozdíly s ohledem na délku dosavadního pobytu v Česku ($p = 0,098$). Také je nutno zdůraznit, že žádné ze zahraničních dětí ve výběru se u nás nenarodilo (viz výše, tzv. 1,5. generace imigrantů).

Tato deskriptivní analýza dále pokračuje v tématech: rodina a domácnost, úroveň dosaženého vzdělání rodičů a jejich pozice na trhu práce, jazykové dovednosti, vztahy v rodině, další sociální vztahy, zachování tradic, účast v občanských sdruženích, identita a životní styl, diskriminace, pocit vlastního sebevědomí a deprivace, percepce sociálního statusu a končí výhledem do budoucna. Z důvodů omezeného prostoru odkazujeme čtenáře na studii Drbohlav, Černík, Dzúrová (2005), ve které najde konkrétní data i užší interpretaci. Shrňme tuto kapitolu pouze ve zkratce následovně:

Výsledky šetření překvapivě prokázaly, že mezi zkušenostmi asijských a postsovětských imigrantů, kteří přišli do Česka a usadili se v Praze mezi lety 1991 a 2001¹⁴ existují jen malé problémy. Obě skupiny vykazovaly podobné názory; rozdíly, které mezi nimi existují, pramení spíše z kulturních odlišností v praktickém životě jednotlivých imigračních skupin. Obě skupiny tedy

¹⁴ Všichni respondenti účastníci se studie pobývali v Česku alespoň po dobu tří let.

shodně tvrdily, že jsou se svým životem u nás a s mírou zapojení do společnosti spíše spokojeni. Respondenti navíc uvedli, že životní standard jejich rodin se po příchodu do naší republiky zlepšil. Dalším důležitým zjištěním je, že respondenti neuvedli žádné vážnější sociální problémy. Děti imigrantů z obou cizineckých skupin se také rychle přizpůsobily novým podmínkám (nové prostředí ve škole atd.). Situaci samozřejmě také usnadňuje pomoc rodičů, kteří kladou velký důraz na vzdělání a angažují se udržováním dobrých kontaktů se školou.

Integraci cizinců v Česku napomáhá v případě rodin z postsovětských zemí menší jazyková bariéra, která vyplývá z příbuznosti jejich mateřského jazyka a češtiny a dále ze vzájemné podobnosti kultur obou zemí. Vietnamským imigrantům zase může adaptaci na české prostředí usnadňovat síť zavedených kontaktů, které zde započali Vietnamci, kteří do Československa přišli v rámci takzvané „mezinárodní pomoci mezi socialistickými zeměmi“ v 70. a 80. letech. Tyto obecně příznivé stránky integrace by však neměly umenšovat naši pozornost stran bariér, které jsou reprezentovány častým střetem imigrantů s českou xenofobií a diskriminací.

Pro uchopení migračních a integračních procesů jsou významné také rozdíly, které byly nalezeny mezi oběma skupinami imigrantů. Nejdůležitější je fakt, že rodiny z postsovětských zemí jsou u nás usazeny méně stabilně než asijské rodiny. Lze tak usoudit i podle následujících skutečností: mnohem více těchto rodin vlastní víza s platností na více než 90 dní (namísto víz s trvalým povolením k pobytu), častěji navštěvují zemi svého původu a více se s ní identifikují, udržují si perfektní znalost mateřského jazyka a častěji se setkávají s menšími či nekompletními rodinnými jednotkami.

Šetření dále prokázalo, že ani jedna imigrační skupina se nestraní navazování kontaktů s Čechy nebo s jinými imigranty. Tyto kontakty jsou však spíše povrchní, neboť zřídka vedou k vzájemné pomoci či kooperaci. Asijské rodiny mají větší tendenci udržovat svoje vlastní komunity, než jak je tomu u rodin pocházejících z postsovětských zemí. Jelikož imigranti mají také vliv na hostitelskou zemi, výsledky šetření odhalují pozitivní stránky zejména ekonomického charakteru, které je možno dále rozvíjet. Imigranti z postsovětských zemí obohacují český pracovní trh zejména o lidský kapitál, hlavně pokud jde o vzdělávání. Asijsí imigranti pak vynikají svými obchodnickými aktivitami a podnikatelským úsilím. Obecně je nepochybným faktem, že cizinci jsou v Česku velmi aktivní z hlediska zaměstnání a práce. Na druhou stranu se aktivně nezapojují do občanské společnosti ve smyslu různých společenských spolků či občanských aktivit. Nečiní tak ovšem příliš ani průměrný český občan. Tento stav věcí může být považován za dědictví komunismu, který v očích běžného člověka zdiskreditoval všechny organizované spolky.

Následující asociační analýza byla provedena pro dvě stěžejní otázky šetření, a sice a) „Jste obecně spokojen/a se začleněním do české společnosti?“ a b) „Jste obecně spokojen/a se svým životem?“¹⁵, a to jednak v rámci souboru proměnných respondentů z postsovětských, a jednak v souboru respondentů asijských zemí. Tyto dvě stěžejní otázky byly analyzovány spolu s dalšími proměnnými s cílem ozřejmit podmíněnost integračního procesu (všechny proměnné byly kategorizovány jako binární proměnné).

¹⁵ Mezi proměnnými byl zjištěn signifikantní vztah. Připomeňme však, že obě otázky mají trochu jiný význam. Zatímco první vypovídá více o vlastní integraci, druhá otázka je více obecná a komplexní.

V případě respondentů z postsovětských zemí je uspokojení se začleněním do české společnosti statisticky významně asociováno se šesti proměnnými. Podle klesající hodnoty statistické významnosti korelačního koeficientu to jsou: 1. nízký stupeň vzájemné kooperace a pomoci mezi respondentovou rodinou a dalšími imigranty, resp. čím vyšší spokojenost se začleněním do české společnosti, tím významně nižší nutná pomoc mezi respondentovou rodinou a dalšími imigranty ($r=-0,593/\text{sig.}0,001$); 2. nepocítovaná diskriminace, resp. čím vyšší spokojenost se začleněním, tím nižší míra pocítované diskriminace ($r=-0,368/\text{sig.}0,018$); 3. větší tendence fandit českému reprezentačnímu týmu v zápase s týmem z respondentovy země původu ($r=-0,364/\text{sig.}0,018$); 4. větší míra extrovertního chování ($r=0,359/\text{sig.}0,027$); 5. silněji vnímané zlepšení životní úrovně rodiny během pobytu v Česku ($r=0,336/\text{sig.}0,032$); 6. četnější kontakty s Čechy ($r=0,332/\text{sig.}0,032$).

Pocit spokojenosti s vlastním životem je u respondentů z postsovětských zemí signifikantně asociován s pěti proměnnými. Podle klesající významnosti to jsou: 1. častěji uvádění Češi jako respondentovi nejlepší kamarádi ($r=0,424/\text{sig.}0,007$); 2. větší míra extrovertního chování ($r=0,424/\text{sig.}0,007$); 3. respondentova rodina je charakterizovaná jako uzavřená ($r=0,346/\text{sig.}0,027$); 4. horší znalosti respondentova rodného jazyka ($r=-0,309/\text{sig.}0,046$); 5. nižší frekvence sledování televizních programů v rodném jazyce ($r=-0,307/\text{sig.}0,048$).

Statistika naší studie tedy dokládá obecné uspokojení respondentů se situací v nové zemi a zároveň stále napojení na kulturu v zemi původu. Sofistikovanější metody analýzy ovšem ukázaly, že mladí z těchto rodin jsou již plně integrováni do české společnosti a přijali klasické vzorce asimilačního chování, kdy odvrhují či odmítají těsné vazby na zemi původu a berou za svůj český životní styl (stejně vzorce chování viz např. Alba, Handl, Müller 1998).

Míra uspokojení ze zapojení se do české společnosti se u asijské skupiny liší. Tato proměnná je významně asociována se čtyřmi proměnnými. Opět podle klesající významnosti to jsou: 1. Příklon spíše k ateismu než k nějaké formě náboženství ($r=0,520/\text{sig.}0,006$); 2. větší frekvence, se kterou jsou uváděni Češi jako nejlepší přátelé respondenta ($r=0,375/\text{sig.}0,029$); 3. zřídka pocítovaná deprese ($r=0,373/\text{sig.}0,033$); 4. větší míra času, kterou otcové věnují diskuzi osobních problémů se svými dětmi ($r=0,358/\text{sig.}0,038$).

Míra uspokojení asijských respondentů s vlastním životem je těsně spjata pouze se dvěma proměnnými. Významněji s: 1. Příklonem k ateismu ($r=0,520/\text{sig.}0,006$); a dále s 2. nižší mírou pocitů deprese ($r=0,350/\text{sig.}0,046$). Vedle rozmanitých důvodů, které korelují s mírou uspokojení jak s vlastním životem, tak se zapojením do české společnosti u postsovětské komunity imigrantů, se jeví asijská skupina více homogenní. Hlavní roli v ohledu k míře uspokojení asijských respondentů s jejich adaptací v Česku a spokojeností s vlastním životním stylem představuje náboženské citění, kdy nábožensky založení jedinci jsou se situací spíše nespokojeni. Jednoduchým vysvětlením může být skutečnost, že česká společnost nenabízí dostatečně podnětné „duchovní“ klima.

V obou skupinách imigrantů jsme nenalezli žádný vztah mezi oběma proměnnými a pohlavím respondentů ani závislost na délce pobytu u nás.

Provedená analýza poskytuje několik zajímavých zjištění, která mohou být využita při tvorbě vhodné politiky týkající se imigrantů. Za prvé se míra integrace a pocit spokojenosti z ní liší podle etnického původu jednotlivých imigračních skupin: obě skupiny ovlivňují odlišné soubory faktorů. Za druhé, da-

né důležité faktory se dotýkají širokého spektra osobních vztahů¹⁶ respondentů, stejně jako faktorů psychologických, ekonomických i identifikačních.

3.2.2. Faktorová analýza

V dalším analytickém kroku jsme se pokusili určit hlavní strukturální rozdíly deklarace respondentů ve dvou sledovaných podskupinách, a sice ve skupině respondentů postsovětských a asijských. Za využití metody vícerozměrné statistiky, resp. faktorové analýzy jsme provedli redukci množiny odpovědí respondentů, ve snaze o teoretické porozumění deklarativních proměnných a odhalení v nich skrytých, vícerozměrných struktur. Zkoumali jsme možné souvislosti mezi 36 vybranými proměnnými popisujícími rozličné oblasti života a integračního procesu respondentů a jejich rodin (po provedení dichotomizace proměnných). Šetření bylo zaměřeno na ty oblasti, které byly respondenty pokládány za nejdůležitější.

Základní výsledky faktorové analýzy (tab. 10 a 11) jsou dokumentovány pro první tři faktory (nové latentní proměnné) vysvětlující nejvyšší podíly variability vstupních souborů proměnných. Tyto tři faktory vysvětlují v obou analyzovaných případech, odděleně pro postsovětskou skupinu a asijskou skupinu respondentů, více jak 44 % a 50 % celkové výchozí variability obou souborů¹⁷.

V souboru dětí a mladých imigrantů z postsovětských republik (tab. 10) je faktor 1 nejsilně pozitivně syčen proměnnými popisujícími pevné rodinné vztahy/rodinnou soudržnost (F7, C1), spokojenost se zapojením do české společnosti (G1), s osobním životem (L4) i se zlepšením situace v rodině po příchodu do Česka (L2). Proměnné, které naopak sytí faktor 1 negativně korespondují s nižší mírou důležitosti udržování tradic země původu (G6), nevýznamnou sledovanost televizních programů v rodném jazyce (I3), nízkou spolupráci v rámci rodin přistěhovalců (G10) i nízký pocit sounáležitosti s národem rodičů (H5). Analýza proměnných sytících Faktor 1 tak indikuje, že relativně vysoká úspěšnost integrace je především závislá na: silných rodinných vazbách, slabé vazbě respondentů na zemi původu, nižší míře sledování televizních programů v rodném jazyce, viditelném zlepšení životní úrovně rodiny v čase, vyšší frekvenci, se kterou respondenti uvádějí jako nejbližšího přítele Čecha, častějších kontaktech s Čechy a na nižší úrovni vzájemné pomoci mezi rodinou respondenta a dalšími imigranty. Výsledky této faktorové analýzy se tak naprosto shodují s výsledky korelační analýzy. Faktor 1 popisuje variabilitu původních 36 oblastí kvality života z 18 %, Faktory 2 a 3 vysvětlují nižší míru variability (15 % a 10 %; tab. 10).

Výsledek faktorové analýzy aplikované pro skupinu asijských respondentů ukázal, že dominantní latentní proměnná (Faktor 1) je nejsilněji pozitivně syčena proměnnými popisujícími kontakty s dalšími přistěhovalci (G8, G9, G10) a zemí původu (F12) a dále významný pocit diskriminace a ústrků ze strany české společnosti (J2). V kontextu těchto proměnných deklarace nízkého zájmu ze strany rodičů, matky i otce (F6 a F3) a slabá znalost mluveného i písemného projevu v mateřském jazyce (E4 a E3), vyjádřeno negativními hodnotami.

¹⁶ Pojmem „osobní vztahy“ zde rozumíme celou širší podob vztahů, zahrnující jak rodinné vztahy, tak vztahy s jinými imigračními skupinami či většinou společností, a to na nejrozličnějších hierarchických úrovních.

¹⁷ Dosažené výsledky mohou mít omezenou platnost vzhledem k malému počtu analyzovaných případů a obtížím s metodou výběru respondentů. Další problém by mohl být způsoben snahou postihnout velmi širokou škálu vysvětlujících proměnných.

Tab. 10 – Základní výsledky analýzy souboru postsovětských respondentů

Pořadí	Vlastní hodnoty ¹⁸			
	Vlastní hodnota	Individuální (%)	Kumulativní (%)	
1	6,753	18,759	18,759	
2	5,573	15,481	34,240	
3	3,542	9,838	44,078	
Faktorové zátěže po Varimax rotaci ¹⁹				
Značka	Otázka/Dichotomizovaná proměnná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
F7	Držíte jako rodina pohromadě? 1 = ano/spíše ano ; 0 = ne	0,688		
G6	Je pro tebe důležité udržování tradic? 1 = ano, velmi; 0 = nedůležité	-0,685		
I3	Díváš se na televizní vysílání v mateřské řeči tvé matky? 1 = ano často; 0 = ne nedívám	-0,672		
L2	Situace tvé rodiny se po příchodu do Česka 1 = výrazně zlepšila ; 0 = nemění/zhoršuje	0,635		
G1	Kdo je tvým nejlepším přítelem (mimo rodinu)? 1 = Čech ; 0 = ostatní	0,605		
C1	S kým žiješ? 1 = s oběma rodiči ; 0 = s žádným/1 rodičem	0,603		
L4	Jak jsi spokojen se svým životem? 1 = velmi spokojen ; 0 = nespokojen	0,595		
G7	Stýká se tvá rodina s Čechy? 1 = ano hodně ; 0 = ne	0,590		
G10	Pokud se tvá rodina stýká s přistěhovalci, spolupracujete, radíte si, pomáháte si navzájem? 1 = ano často; 0 = ne	-0,589		
H5	Jak silný je tvůj pocit "jsem příslušníkem národa svých rodičů"? 1= velmi silný/silný; 0 = slabý	-0,576		
M1	Jak často chodíš do kostela/mešity/synagogy apod? 1 = pravidelně; 0 = někdy/nikdy	-0,565		
H4	Jak silný je tvůj pocit "jsem Čech"? 1 = velmi silný ; 0 = slabý/velmi slabý	0,560		
H6	Představ si, že probíhá sportovní utkání mezi Českem a mateřskou zemí tvé matky. Komu budeš fandit? 1 = hráčům mateřské země mé matky; 0 = Česku	-0,543		
C3	S kolika lidmi celkem dohromady bydlíš? 1 = 0-2; 0 = více jak 2	-0,511		
F3	Jak moc se ti otec věnuje? 1 = často ; 0 = zřídka/vůbec		0,720	
L3	Jak jsi spokojen se svým zapojením do české společnosti? 1 = ano spokojen ; 0 = nespokojen		0,657	
J2	Pocítil jsi ty někdy osobně ponižování/diskriminaci vůči sobě? 1= ano; 0 = ne		-0,656	
C6	V jakém domě bydlíš? 1 = v samostatném pro 1 rodinu, kde nežijí žádní cizinci; 0 = v domě s dalšími cizinci		-0,626	
F6	Jak moc se ti matka věnuje? 1 = často ; 0 = zřídka/vůbec		0,609	
Extrov	Extrovert = 1 ; introvert = 0		0,587	
L1	Považuješ svou rodinu ve srovnání s průměrnou českou rodinou za: 1= bohatou; 0 = chudou		-0,564	
E2	Jak bys ohodnotil svoji schopnost mluvit česky? 1 = výborně/velmi dobře ; 0 = špatně		-0,531	
E3	Jak bys ohodnotil schopnost psát rodným jazykem tvé matky? 1 = výborně/velmi dobře ; 0 = špatně			0,821
G9	Pokud se tvá rodina stýká s Čechy pomáháte si navzájem? 1 = ano/často; 0 = zřídka/vůbec			-0,540
K1	Cítíš, že toho není mnoho, proč bys měl být na sebe hrdý? 1 = ne/nesouhlasím ; 0 = ano			0,539

Poznámky: V přehledu jsou uvedené pouze proměnné s hodnotou > 0,500. Zvýrazněny jsou ty kódy proměnné, které souvisejí s pozitivní či negativní orientací faktorové zátěže.

¹⁸ Vlastní hodnota je číslo, které ve faktorové analýze udává pro daný faktor, kolik vysvětluje variability ze souboru sledovaných proměnných.

¹⁹ Metoda Varimax minimalizuje počet proměnných, které mají vysoké zátěže s každým společným faktorem (ortogonální rotace).

Tab. 11 – Základní výsledky faktorové analýzy souboru respondentů z Asie

Pořadí	Vlastní hodnoty ¹⁸			
	Vlastní hodnota	Individuální (%)	Kumulativní (%)	
1	8,164	22,679	22,679	
2	5,335	14,819	37,498	
3	4,382	12,172	49,670	
Faktorové zátěže po Varimax rotaci ¹⁹				
Značka	Otázka/Dichotomizovaná proměnná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
E4	Jak bys ohodnotil schopnost mluvit rodným jazykem tvé matky. 1 = výborně/velmi dobře; 0 = špatně	-0,810		
E1	Jak bys ohodnotil svoji znalost psané češtiny? 1 = výborně/velmi dobře; 0 = špatně	0,756		
F12	Jak často jezdíš do země původu tvé matky? 1 = několikrát za rok; 0 = méně než 1x za rok	0,743		
J2	Pocítíš jsi ty někdy osobně ponižování/diskriminaci vůči sobě? 1 = ano; 0 = ne	0,738		
K1	Cítíš, že toho není mnoho, proč bys měl být na sebe hrdý? 1 = ne/nesouhlasím; 0 = ano	0,697		
G8	Stýká se tvá rodina s jinými přistěhovalci? 1 = ano; 0 = ne	0,655		
E3	Jak bys ohodnotil schopnost psát rodným jazykem tvé matky? 1 = výborně/velmi dobře; 0 = špatně	-0,650		
G10	Pokud se tvá rodina stýká s přistěhovalci, spolupracujete, radíte si, pomáháte si navzájem? 1 = ano často; 0 = ne	0,638		
G9	Pokud se tvá rodina stýká s Čechy pomáháte si navzájem? 1 = ano/často; 0 = zřídka/vůbec	0,638		
L1	Považuješ svou rodinu ve srovnání s průměrnou českou rodinou za: 1 = bohatou; 0 = chudou	0,629		
C6	V jakém domě bydlíš? 1 = v samostatném pro 1 rodinu, kde nežijí žádní cizinci; 0 = v domě s dalšími cizinci	0,629		-0,517
Extrov	Extrovert = 1; introvert = 0	0,590	-0,512	
F6	Jak moc se ti matka věnuje? 1 = často; 0 = zřídka/vůbec	-0,584		
F3	Jak moc se ti otec věnuje? 1 = často; 0 = zřídka/vůbec	-0,553		
G1	Kdo je tvým nejlepším přítelem (mimo rodinu)? 1 = Čech; 0 = ostatní	0,528		
K2	Prožíváš silný pocit úzkosti/depresi? 1 = ne; 0 = ano		0,831	
I3	Díváš se na televizní vysílání v mateřské řeči tvé matky? 1 = ano často; 0 = ne nedívám		-0,795	
L3	Jak jsi spokojen se svým zapojením do české společnosti? 1 = ano spokojen; 0 = nespokojen		0,720	
G4	Dodržuje tvoje rodina v Česku zvyky a tradice národa a země, ze které pocházejí tví rodiče? 1 = ano, výrazně; 0 = ne		-0,705	
L2	Situace tvé rodiny se po příchodu do Česka 1 = výrazně zlepšila; 0 = nemění/zhoršuje		-0,627	
E2	Jak bys ohodnotil svoji schopnost mluvit česky? 1 = výborně/velmi dobře; 0 = špatně		-0,551	
H2	Míváš někdy pocit, že nikam nepatříš (nejsi ani Čech, ani příslušník národa tvých rodičů)? 1 = zřídka/nikdy; 0 = často/občas		0,531	
J1	Cítíš ze strany Čechů nepřátelství vůči příslušníkům tvého etnika? 1 = ano; 0 = ne			-0,723
F7	Držíte jako rodina pohromadě? 1 = ano/spíše ano; 0 = ne			0,696
M1	Jak často chodíš do kostela/mešity/synagogy apod? 1 = pravidelně; 0 = někdy/nikdy			-0,664
H5	Jak silný je tvůj pocit "jsem příslušníkem národa svých rodičů"? 1 = velmi silný/silný; 0 = slabý			0,576
D8	Je matka v zaměstnání spokojena? 1 = spokojena; 0 = nespokojena			0,551

Poznámky: V přehledu jsou uvedené pouze proměnné s hodnotou > 0,500. Zvýrazněny jsou ty kódy proměnné, které souvisejí s pozitivní či negativní orientací faktorové zátěže.

Faktor 2 sice vysvětluje celkovou variabilitu proměnných v menší míře, ale přesto podává pro tuto studii důležité informace, neboť také vypovídá o míře respondentovy spokojenosti s integrací v české společnosti (L3). V tomto případě je však úspěšná adaptace provázena následujícími proměnnými: zřídka-kdy vnímanými pocity úzkosti či deprivace (K2), nízkou sledovaností televizních programů v mateřském jazyce (I3) a slabou tendencí dodržovat zvyky a tradice země původu respondentovy rodiny (G4). Obecně výsledky této faktorové analýzy opět potvrzují závěry z korelační analýzy. Stejně jako v případě postsovětských respondentů je úspěšná adaptace asijských respondentů závislá na rozvolnění vazeb s vlastním kulturním dědictvím (tab. 11). Tento proces však neprobíhá lineárně (viz proměnné pod Faktorem 1).

4. Vazby na koncepty a teorie

Z hlediska teoretického a pojmového rámce, který jsme používali při realizaci studie, můžeme uvést následující závěry:

1. Při definování integračního procesu jsme mimo jiné využívali oporu v integračním konceptu rozpracovaném Heckmannem (1999), který definuje čtyři hlavní oblasti integračního procesu a to strukturní, sociální, kulturní a identifikační. Zdá se, že obě námi zkoumané skupiny cizinců zaostávají v integračním procesu v Česku zejména v posledních dvou oblastech. Ve skutečnosti se neodehrály „velké změny v jejich osobních charakteristikách“, ani se u nich nevyvinul silný „pocit sounáležitosti a identifikace“ (Heckmann 1999). Zejména skupina imigrantů z postsovětských zemí takovými změnami v dohledné době zřejmě neprojde.
2. Děti cizinců u nás, ačkoliv čelí různým problémům při integraci, shodně sledují model „segmentované asimilace“, a to ve smyslu nastoupení cesty „postupného přijímání kultury hostitelské země a paralelní integrace do střední třídy většinové společnosti“ (Portes, Zhou 2000). Rodiny respondentů podle všeho fungují dobře a jestli prozatímni dobré výsledky ve škole o něčem vypovídají, vstoupí tyto děti imigrantů na pracovní trh v lepší pozici, než jejich čeští spolužáci. Do budoucna může nastat ještě třetí způsob integrace dětí současných imigrantů, jak naznačily předchozí studie na dospělých vietnamských imigrantech (Drbohlav, Ezzedine-Lukšíková 2004), který „kombinuje rychlý ekonomický růst se záměrným zachováváním vzájemné solidarity a společných hodnot v komunitě“ (Portes, Zhou 2000).
3. Podle Berryho konceptu alternativ v přijímání kultur (Berry 1992) se zdá, že jak postsovětská, tak asijská skupina integrujících se imigrantů „považuje za užitečné udržovat si svou kulturní identitu a zároveň udržovat vztahy s jinými skupinami“ (Berry 1992). Podle této koncepce míří všeobecný postup imigrantů směrem k integraci. Výsledky naší studie však prokazují, že respondenti, kteří jsou velmi úspěšní v integraci do české společnosti a kteří jsou spokojeni s vlastním životem, spíše sledují model „ryze asimilační“, kdy zavrhuje těsné vazby na svou mateřskou kulturu a prokazují silnou loajalitu s českou společností.
4. Bylo jasně prokázáno, že respondenti nenavazují kontakty s hostitelskou společností přes instituce (tj. jejich účast v institucích je jen okrajovou záležitostí), ani neužívají instituce jako prostředek pro intenzivnější vzájemnou komunikaci.

5. Závěry a doporučení

Výzkum adaptačního procesu dětí a mládeže dvou skupin cizinců (46 respondentů z postsovětských zemí a 35 asijských respondentů²⁰ ve věku 10 až 18 let, kteří imigrovali do Česka mezi lety 1991 až 2001, tzv. „1.5. generace“) přinesl následující skutečnosti: Za prvé nejsou mezi oběma cizineckými skupinami a kontrolní českou skupinou významnější rozdíly, a to ani v prokazovaných školních výsledcích, tak ani ve vnímání a v názoru na vlastní život či na život rodin respondentů. Za druhé, obě cizinecké skupiny tvrdí, že obecně jsou se svou situací v Česku spokojeni, a většina dokonce uvádí, že životní úroveň jejich rodiny se od příchodu k nám zvýšila. Za třetí, většina cizinců–respondentů vidí svou rodinu jako „bohatou“ nebo „ani bohatou, ani chudou“ ve srovnání s průměrnou českou rodinou. Za čtvrté, a tento fakt považujeme za velice důležitý, studie nenalezla žádné závažné sociální problémy imigrantů. Konečně za páté, obě cizinecké ani česká kontrolní skupina nejsou běžně zapojeny do institucionálních struktur jakéhokoliv druhu.

Cizinci, kteří podstoupili dané šetření prokázali, že jsou schopni se rychle přizpůsobit novému prostředí a že navazují zhruba stejně snadno kontakty se členy většinové české společnosti jako s jinými imigranty (ačkoliv je pravda, že tyto kontakty jsou z větší části pouze povrchní). I přes absenci závažných sociálních problémů a díky hojným multikulturním interakcím je zřejmé, že cizinci v Česku čelí všeobecně rozšířené xenofobii a diskriminaci ze strany majoritní společnosti (blíže viz Drbohlav, Černík, Dzúrová 2005).

Mezi odpověďmi postsovětských a asijských respondentů bylo mnoho podobností, ale našly se i rozdíly. Nejvýraznějším rozdílem stojícím za zdůrazněním je nižší míra zakořeněnosti rodin z postsovětských zemí ve srovnání s asijskými rodinami. Relativně slabší usedlost je demonstrována několika fakty, například tím, že rodiny jsou častěji nekompletními či rozdělené, kdy někteří členové jsou usazeni v Česku a někteří v zemi svého původu. Další rozdíl je v odlišném postavení imigrantů na žebříčku trhu práce. Postsovětské imigranti spíše těžší z vyššího dosaženého vzdělání v nejrůznějších oborech ekonomických aktivit²¹, zatímco ti z asijských zemí jsou charakterizováni relativní nezávislostí a podnikavostí.

Podle výsledků provedených analýz je stupeň adaptace respondentů v české společnosti a stupeň jejich spokojenosti s vlastním životem rozdílný podle etnického prostředí, ze kterého pochází rodiny imigrantů²². Co je však třeba zdůraznit (získáno na základě sofistikovanějších analýz), že společně pro obě skupiny (u postsovětců je tento vztah přímočařejší) je to, že skutečně úspěšná a „spokojená“ integrace daných respondentů je podstatným způsobem závislá na rozvolnění vazeb s vlastním kulturním dědictvím a naopak je svázána s intenzivním zapojením se do české společnosti a přijetím klasických vzorců asimilačního chování (odvrhnutí či odmítnutí těsných vazeb na zemi původu a převzetí českého životního stylu za svůj).

Vedle obecných strategií s široce zaměřenými cíli by měla mít imigrační politika také v patrnosti rozdílná specifika a zkušenosti jednotlivých imigračních skupin. Mezi různými faktory, které mohou v tomto ohledu hrát roli, to

²⁰ Studie se také účastnila kontrolní skupina 47 českých žáků.

²¹ Na rozdíl od mnoha krajanů, kteří v Česku zůstávají pouze kratší dobu a jsou zaměstnávání zejména pro příležitostně manuální práce (viz např. Drbohlav 1997).

²² Z uvedeného vyplývá, že by bylo vhodné navrhnout specifické „subpolitiky“ se specifickými „subpřístupy“, které budou cílené na určitá imigrační etnika v zemi.

jsou zejména faktory dotýkající se mezilidských vztahů (jak na rodinné, tak i na společenské úrovni), a dále pak faktory spojené s psychologickými, ekonomickými a komunitními tématy. Klíčové je tedy rozlišit: 1. faktory, které si imigranti již sebou do hostitelské země přináší a jsou jimi ovlivňováni již od prvních momentů pobytu; 2. faktory, které se vyvíjejí později, v průběhu adaptačního procesu²³. Dále je důležité identifikovat, které faktory mohou být ovlivněny politikou (např. stupeň podílení se cizinců na veřejném a společenském životě hostitelské země), které lze naopak jen těžko ovlivnit (širší a kontextuální etnické prostředí, ve kterém děti a mládež imigrantů na mikroúrovni vyrůstají) a které nelze z vnější strany ovlivnit vůbec (individuální založení a psychologické vlastnosti).

Na základě výsledků této studie provedené v Česku mezi postsovětskými a asijskými respondenty můžeme formulovat následující doporučení, která by mohla vést k usnadnění procesu adaptace těchto skupin cizinců do české společnosti:

1. Česká společnost by se měla snažit odstranit diskriminaci (rasismus a xenofobii) na všech společenských úrovních, a to pomocí preventivních i restriktivních prostředků. Dále národní vzdělávací systém by měl být připraven na existenci multikulturních/interkulturních prvků, vychovávat žáky a studenty k větší otevřenosti a tolerantnosti a tím je lépe připravovat na konfrontaci s čím dál více heterogenním a globalizovaným světem²⁴. To zahrnuje tvorbu a distribuci nových učebnic a přípravu nových vzdělávacích postupů stejně tak jako větší péči věnovanou pedagogickému sboru (například formou seminářů či přípravných kurzů)²⁵. Ideálním stavem by byla přítomnost alespoň jednoho odborníka na multikulturní tematiku na každé škole, který by pomáhal řešit adaptační problémy a podporoval integraci cizineckých dětí do školy i do společnosti, ale také vzdělával jednotlivé třídy ve smyslu tolerance a respektu k různým etnickým skupinám a kulturám²⁶. Takový odborník by mohl dále působit i v širší veřejné správě, například jako konzultant.
2. Měly by být podporovány celé rodiny imigrantů, protože příbuzní (zejména rodiče, ale nejen ti) hrají důležitou roli při usnadňování integrace dětí a mládeže imigrantů do české společnosti. Taková pomoc by se mohla vztahovat i na celé komunity imigrantů (viz dále).
3. Cizinci by měli mít možnost využít asistence při hledání vhodného místa na pracovním trhu. Zejména rodiny z postsovětských zemí vidí vlastní stabil-

²³ Jako příklad lze uvést pocity deprese: Jedná se o důsledek problematických vztahů mezi cizincem a českou společností nebo jsou těsně svázány s vrozenými osobnostními rysy a s problémem migrace nemá příčinnou souvislost? A obdobně: Jsou některé vztahy výsledkem konfrontace s novou realitou nebo jsou výsledkem hluboce zakořeněných zvyků a kulturního prostředí dané imigrační skupiny?

²⁴ Výsledky naší studie mimo jiné dokumentují, jak je někdy obtížné porozumět jiné kultuře. Např. mezi dětmi z rodin z postsovětských zemí jde míra extroverze ruku v ruce s větším uspokojením s vlastním životem a větší mírou adaptace do české společnosti, u asijských dětí tomu tak není. Možným vysvětlením tohoto překvapivého výsledku je učitelé mylně posuzovaná míra extroverze u jednotlivých asijských dětí.

²⁵ Studie porovnávající kurikula vzdělávacích systémů, legislativy a další oficiální vyhlášení týkající se vzdělávání v evropských zemích poukazují na to, že cíle interkulturního přístupu sestávají z následujících tří dimenzí: kulturní rozdíly, mezinárodní dimenze a evropská dimenze (více viz European 2004).

²⁶ Můžeme uvést dobrou praxi, která není přímo ve vztahu k multikulturnímu vzdělávání, ale přesto se jeví jako praktická záležitost: v některých starších členských zemích EU a v USA může mít každý učitel k dispozici vlastního asistenta.

ní ekonomickou situaci jako klíčovou součást úspěšného integračního procesu v hostitelské společnosti. Související tematiku představuje účast cizinců ve veřejných organizacích, zájmových skupinách či sportovních oddílech, která by mohla být podporována formou cíleného informování, nábořových akcí apod. Velmi aktuální je nutnost zlepšit využívání lidského a kulturního kapitálu cizineckých skupin (včetně větší pozornosti k současné transformaci vietnamských ekonomických aktivit v Česku).

4. S ohledem na různorodost náboženského vyznání různých skupin imigrantů by měla být věnována větší pozornost možnostem realizace jejich náboženských setkání a vykonávání náboženských obřadů. Je sice pravda, že se imigranti integrují lépe, pokud (do určité míry) opouští zvyky a tradice svých kultur, ale je dobré preventivně minimalizovat pnutí, které by mohlo vznikat mezi komunitami imigrantů a hostitelskou zemí jako důsledek odepřené práva na svobodu náboženského vyznání.

Studie představuje první pokus o hlubší náhled do problematiky integračního procesu dětí a mládeže do české společnosti a českých škol a v tomto směru plní i úlohu úvodní pilotní studie. Další studie by měly následovat a podílet se tak na rozvoji teoretických i praktických znalostí o této tematice. Některé známé problémy ve vztahu k námi řešeným otázkám sice vystaly již dříve (viz Kalabová 2003), nicméně další důležité nedostatky byly popsány teprve nedávno a je potřeba se jimi zabývat a řešit je (viz Kalabová 2003 a některé výsledky této studie). Při napravování nedostatků jsou bezpochyby mnohem efektivnější preventivní strategie než zpětné rehabilitační aktivity. Podobně je též více žádoucí pro-aktivní než pouze re-aktivní přístup, spočívající v reakcích na naléhavé stavy a ad hoc přístupy a opatření.

Literatura:

- ALBA, R. D., HANDL, J., MÜLLER, W. (1998): Ethnic Inequalities in the German School System. In: Schuck, P. H., Münz, R. (eds.): Paths to Inclusion, The Integration of Migrants in the United States and Germany. Berghahn Books, New York, Oxford, s. 115–154.
- BERRY, J. W. (1992): Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30, Special issue: Migration and Health in the 1990s, s. 69–85.
- Board on Children and Families and Other Bodies (1995): Immigrant Children and Their Families: Issues for Research and Policy. *The Future of Children; Critical Issues for Children and Youths*, 5, č. 2, Summer/Fall, s. 72–89.
- BOOTH, A., CROUTER, A. C., LANDALE, N., eds. (1997): *Immigration and the Family, Research and Policy on U.S. Immigrants*. Lawrence Erlbaum Associates, Publisher, Mahwah, New Jersey.
- Cizinci v České republice (2002). ČSÚ, Scientia, s.r.o., Praha.
- Cizinci v České republice (2003). ČSÚ, Scientia, s.r.o., Praha.
- DRBOHLAV, D. (1997): Imigranti v České republice (S důrazem na ukrajinské pracovníky a „západní“ firmy operující v Praze). Research Support Scheme project. Central European University.
- DRBOHLAV, D. (2003): Immigration and the Czech Republic (with Special Respect to the Foreign Labour Force). *International Migration Review*, 37, č. 141, s. 194–224.
- DRBOHLAV, D. (2004): Migration Trends in Selected EU Applicant Countries, Volume II – The Czech Republic, The Times They Are A-Changin. European Commission Project: Sharing Experience: Migration Trends in Selected Applicant Countries and Lessons Learned from the New Countries of Immigration in the EU and Austria. International Organization for Migration (IOM), Vienna.
- DRBOHLAV, D. (2002): Migratory Trends in the Czech Republic: „Divergence or Convergence“ vis-à-vis the Developed World? *Migracijske i etnicke teme*, 18, č. 2–3, s. 167–176.

- DRBOHLAV, D., ČERNÍK, J., DZÚROVÁ, D. (2005): Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries, Country Report on the Czech Republic. International Organization for Migration (IOM), Vienna.
- DRBOHLAV, D., EZZEDDINE-LUKŠÍKOVÁ, P. (2004): Integrace cizinců v ČR. Studie armenké, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji. Výzkumná zpráva, financováno Odborem migrace a integrace cizinců MPSV ČR. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), Praha.
- Education Share in the Integration of Foreigners. Document of the Ministry of Education, Youth and Sport of the Czech Republic (2001).
- European Commission (2004): Integrating Immigrant Children into Schools in Europe. Eurymed European Unit, Brussels.
- FILIPOVÁ, P. (2004): Education in the Czech Republic. International Organization for Migration (IOM), Praha. Home in the CR, <http://www.en.domavcr.cz/rady.shtml?x=159589>.
- HECKMANN, F. (1999): Integration Policies in Europe: National Differences and/or Convergence. EFFNATIS Working Paper 28. European Forum for Migration Studies, Institute at the University of Bamberg, Bamberg.
- HERVERTOVÁ, V. (2004): Recognition of Equality and Incorporation of Certificates Issued by Foreign Schools, International Organization for Migration (IOM), Praha. Doma v ČR, <http://www.en.domavcr.cz/rady.shtml?x=208671>.
- Integration Policy Plan of the Ministry of Education, Youth and Sport of the Czech Republic In: Documents of Government related to the Resolution of Government No. 126.
- KALÁBOVÁ, M. (2003): Sledování a hodnocení průběhu vzdělávání cizinců na území ČR v základních školách a středních školách. CSI, Praha, <http://www.csicr.cz/frame-set.html>
- Krajská ročenka školství 2001. ÚIV, Praha 2002.
- Krajská ročenka školství 2002. ÚIV, Praha 2003.
- Krajská ročenka školství 2003. ÚIV, Praha 2004.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1998): *Worlds in Motion; Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford University Press Inc., New York.
- Pohyb obyvatelstva ČR (2003): Český statistický úřad. Praha.
- PORTES, A., ed. (1995): *The Economic Sociology of Immigration*. Russell Sage Foundation, New York.
- PORTES, A., ed. (1996): *The New Second Generation*. Russell Sage Foundation, New York.
- PORTES, A., ZHOU, M. (2000): Should Immigrants Assimilate? In: Kivisto, P., Rundblad, G. (eds.): *Multiculturalism in the United States, Current Issues, Contemporary Voices*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, s. 317–327.
- Resolution of the Government of the Czech Republic from 11 February 2004 No. 126 concerning the Implementation of the Concept of Foreigners Integration in 2003 and its Further Development in respect of the Czech Republic Accession to the European Union.
- RUMBAUT, R., PORTES, A., eds. (2001): *Ethnicities, Children of Immigrants in America*. University of California Press, Russell Sage Foundation, Berkely, London, New York.
- SCHMID, C. L. (2001): Educational Achievement, Language-Minority Students, and the New Second Generations. *Sociology of Education, Extra Issue*, s. 71–87.
- ZHOU, M. (1997): Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. *International Migration Review*, 31, č. 4, s. 975–1008.

S u m m a r y

INTEGRATION OF FOREIGNERS, PUPILS OF ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOLS, INTO THE CZECH SOCIETY: EXAMPLE OF PRAGUE

This study is the first attempt (and a sort of introduction) to penetrate more deeply into the foreign children/youths' adaptation processes in Czech schools and society. It is based on a study prepared by Drbohlav, Černík, Dzúrová (2005) in the framework of the European Commission funded project "Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries" managed by the IOM in Vienna.

This paper concentrates upon the research into adaptation processes of two groups of foreign children/youths (45 post-Soviets and 35 Asians aged 10–18 who migrated to Czechia

between 1991 and 2001, i.e. the so-called “1.5 generation”) carried out in Prague in September - November 2004. These two foreign groups were juxtaposed to a control group of 47 Czech pupils who also participated in the study. The sampling method was “purposive”, organized, and systematic. Hence, the selection of respondents followed neither random nor quota sampling. Nevertheless, it was felt that the sample was diverse enough since pupils/students of different types of schools, from various Prague districts, and of both sexes were included in the sample.

A structured, standardized and rather complex questionnaire was used to target migration and adaptation issues of these immigrants who moved to Czechia.

Empirical results presented in this study reflect a quantitative approach. As for the methods, cross-tabulations and Chi-square Test were used. Subsequently, a correlate analysis (Pearson’s correlation coefficient) was done on two data sets (the post-Soviet versus the Asian group). Factor analyses were attempted to identify underlying variables that explain the pattern of correlations within a set of observed variables (again, the post-Soviet versus the Asian group).

As to theories, we lean on and at the same time test the following frameworks: Heckmann’s (1999) concept, “segmented assimilation model” (e.g. Zhou 1997, Portes, Zhou 2000), Berry’s concept of acculturation options (Berry 1992) and institutional theory (see e.g. Massey et al. 1998) – see more in Drbohlav, Černík, Džúrová (2005).

Several main research questions were formulated and an attempt was made to answer them. The questions included: Who are the post-Soviet and the Asian (Vietnamese and Chinese) foreign children/youths who have immigrated into Czechia during the last 10 years? What are their and their families’ basic socio-demographic, socio-economic and geographical characteristics? What do their lives in the new host country look like? What is their mode of adaptation? What factors explain the success or failure of their adaptation? What problems do they have in adapting themselves in Czech schools and Czech society? Can some remedies (via policy recommendations) be found to improve their level of inclusion into Czech schools and society?

First of all, there were not many significant differences between the two foreign groups and the Czech control group, whether concerning academic grades or perceptions and opinion related to their lives and the lives of their families. Second, both foreign groups claimed they were generally satisfied with their situation in Czechia and most of them even stated that their family’s status has improved since their arrival. Third, most foreign respondents considered their family as “rich” or “neither rich nor poor” compared to the average Czech family. Four, and most importantly, the survey did not identify any serious social problem at all. Finally, both foreign groups and the Czech control group showed a very marginal involvement in institutional structures of any kind.

Overall, the surveyed foreigners proved that they were quickly able to adjust to new conditions and, in fact, both foreign groups seemed to socialize fairly well both with members of the Czech majority group and with other immigrants (although it is true that, to date, such contacts have been rather superficial). Despite the lack of serious social problems and the degree of multicultural interaction, it is clear enough that foreigners in Czechia are struggling to overcome the widespread xenophobia and discrimination in the majority society.

While it is true that there are many more similarities between the answers given by the post-Soviet and the Asian sample groups, there were also some differences. It is certainly worth noting that the post-Soviets seem to be less firmly rooted in the country than the Asians; this relative “rootlessness” is shown in many ways. Another difference lies in the two groups’ participation in the labour market: while the post-Soviets tend to make use of their high educational status within a rather wide spectrum of economic activities²⁷, the Asians are well-known for their relative independence and entrepreneurial drive. Respondents’ successful involvement in the Czech society and the satisfaction they feel with their lives do, indeed, vary according to the ethnic background of the immigrants in question: in fact, while a variety of factors of crucial importance determine whether the adaptation process of the post-Soviet respondents is successful, quite different factors affect the success of the process for the Asian respondents.

What is worth pointing out here is that a more sophisticated quantitative analysis shows us that post-Soviet youths who are deeply involved in the Czech society adopt classical

²⁷ This is in contrast to some of their compatriots who circulate or stay only for a short time throughout the whole Czechia and are active mainly in manual auxiliary work (see e.g. Drbohlav 1997).

assimilationist behaviour patterns: they reject close ties to their country of origin choosing instead to adopt the Czech lifestyle. As in the case of the post-Soviets, successful adaptation of the Asian respondents consists in an at least partial breaking down of exclusive ties with their own cultural heritage. This, however, is far from being a linear process.

The findings of the study (see also Drbohlav, Černík, Dzúrová 2005) lead to the following policy recommendations. In order to improve foreign children and youths' adaptation into Czech schools and society, it would be useful to:

1. Develop specific sub-policies (sub-practices) aimed at different immigrant groups/ ethnicities present in Czechia;
2. Combat discrimination, xenophobia and racism in the majority population;
3. Launch a new type of a complex intercultural education system (i.e. preparation of new helpful textbooks and teaching aids as well as ensuring of their effective distribution and utilization); when designing it, all levels of public administration should cooperate and coordinate their activities (relations between regional and local levels seems to be very significant);
4. Systematically organise effective Czech-language courses for foreign children/youths (again with the help of a coordinated, cooperative effort at all levels of state administration);
5. Show a greater respect for the breadth and depth of foreigners' religious beliefs;
6. Better support foreign families and promote the potentially crucial role they play in furthering their children's education (including, for example, by informing them about school "strategies", activities and programmes);
7. Make a better and greater use of foreigners' human and cultural capital (this includes paying more attention to the current transformation of Vietnamese economic activities in Czechia).

A preventive strategy is undoubtedly much more effective than a remedial one; similarly, a pro-active approach is much more desirable than the one that is merely reactive and relies on emergency, ad-hoc measures.

(Pracoviště autorů: D. Drbohlav a D. Dzúrová: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: drbohlav@natur.cuni.cz; dzurova@natur.cuni.cz. J. Černík: oddělení etnických studií, Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; e-mail: cernik@eu.cas.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

RADKA PAPOUŠKOVÁ

MIGRACE ZA STUDIEM: CIZINCI NA VYSOKÉ ŠKOLE EKONOMICKE V PRAZE

R. Papoušková: *Migration for studies: foreign students at the University of Economics, Prague*. – Geografie-Sborník ČGS, 112, 2, pp. 185–203 (2007). – The article deals with international migration for educational purposes in Czechia. Czechia receives an increasing number of foreign students mainly from Slovakia, Russia, the Ukraine and Belarus who come to study bachelor and master programmes in the Czech language. The share of foreign students in the total student population in Czechia is 7.5 % (2005–2006). The survey based on electronic questionnaire was performed among foreign students at the University of Economics, Prague in spring 2006 with the objective to confirm the hypothesis on motivation for studying in Czechia and plans after graduation. The first part of the article briefly summarizes theoretical and empirical findings and the second part analyses the survey results.

KEY WORDS: international migration – student migration – motivation for study abroad – foreign students in Czechia.

1. Úvod

Pobyt cizinců za účelem studia tvoří zatím relativně malou část toků mezinárodní migrace. Nicméně počet studujících cizinců roste velmi dynamicky jak ve světovém měřítku, tak v Česku. Tato studie je příspěvkem do vcelku skromné skupiny studií věnovaných migraci za studiem a studiu v zahraničí. V Česku jsou taková témata spíše jen okrajovou součástí výzkumu postavení jednotlivých etnických menšin nebo méně častých průzkumů o názorech cizinců na českou společnost¹.

Studie se zaměřuje na migraci vysokoškolských studentů do Česka a snaží se zodpovědět na následující otázky: Kdo jsou cizinci, kteří přicházejí studovat do Česka? Jaká je jejich motivace pro výběr právě Česka? S jakými obtížemi se setkávají při studiu v Česku? Zůstávají po ukončení studia v Česku? K objasnění těchto otázek jsou použity výsledky průzkumu názorů zahraničních studentů na VŠE v Praze, který proběhl ve dvou kolech na jaře 2004 a v létě 2006 na základě dotazníkového šetření.

Studie má dvě části. V první z nich jsou shrnuty poznatky a teoretické přístupy o migraci studentů z dostupné literatury, především co se týká motivů a potenciálních dopadů studentské mobility. Na základě této části jsou formulovány hypotézy pro empirický výzkum. Druhá část se zabývá výsledky dotazníkového šetření, které se zaměřovalo na motivy cizinců pro studium v Česku, na názory o pobytu a studiu u nás a na záměry po ukončení studia.

¹ Vyložené vysokoškolským studentům je věnována práce Nováková (2005). Obecně názory cizinců o Česku se zabývá např. výzkumný projekt GAAV a ISS FSV UK „Jak se žije cizincům v ČR“ <http://biocizi.fsv.cuni.cz>.

2. Teoretická východiska a situace v Česku

Studiu v zahraničí nebyla dlouhou dobu věnována přílišná pozornost při zkoumání mezinárodní migrace vzhledem ke krátkodobému a časově omezenému charakteru studentské mobility (King, Ruiz-Gelices 2003, s. 230)². Více studií se objevilo až v 90. letech 20. století, kdy se i více vědeckých prací začalo věnovat fenoménu globalizace. Studie migrace studentů se obvykle věnují profilu studenta, počátečnímu rozhodování o studiu v zahraničí a následnému chování po vystudování (zda se absolventi vrací do země původu nebo zda zůstávají v místě studia)³. Pozornost v současnosti také přitahuje dynamika vývoje počtu zahraničních studentů. V roce 2004 přesahoval počet studentů studujících mimo zemi původu 2,65 milionů, z nichž 85 % studovalo v zemích OECD. V posledních pěti letech se počet zahraničních studentů každoročně zvyšoval v průměru o 10 % a od roku 1995 se zdvojnásobil (Education 2006, s. 521).

Česko sice nepatří mezi světové vzdělávací velmoci, jako jsou USA, Velká Británie, Německo, Francie, Austrálie, Rakousko nebo Kanada, kde jsou zahraniční studenti významně koncentrováni, ale dynamika absolutního i relativního nárůstu počtu zahraničních studentů na vysokých školách v Česku patří mezi nejvyšší mezi zeměmi OECD. Podle ČSÚ studovalo u nás ve školním roce 2004/05 více než 18 tisíc studentů s cizím státním občanstvím, kteří tvořili asi 6,2 % všech zapsaných vysokoškolských studentů⁴. Pro porovnání, podíl mezinárodních studentů na všech zapsaných studentech dosahoval v roce 2004 v zemích OECD v průměru 6,5 %. Relativně nejvíce (více než 10 %) mezinárodních studentů hostila Austrálie, Velká Británie, Švýcarsko, Rakousko, Nový Zéland, Francie a Spolková republika Německo. Podíl zahraničních studentů byl relativně nízký v USA (3,4 %) (Education 2006). V Česku se počet zahraničních studentů více než zčtyřnásobil oproti roku 1997/98, zatímco celkový počet cizinců u nás se zvýšil mezi roky 1997 a 2005 jen 1,3krát (Cizinci v ČR).

Obecně jsou motivy pro studium v zahraničí hlavně ekonomické. Rozhodování o studiu v zahraničí lze vysvětlit pomocí mikroekonomického modelu, který přirovnává rozhodování o migraci k investičnímu problému podle Beckerovy teorie lidského kapitálu (Sjaastad 1962, in Zimmermann, Bauer 2002/I, s. 3). Právě v případě mezinárodního pohybu studentů je migrace často doprovázena negativním příjmovým diferencíalem (na rozdíl od předpokladů neoklasické mikroekonomické teorie, kdy je migrace vyvolána pozitivním příjmovým diferencíalem). Tento příjmový diferenciál je tvořen hlavně ušlými výdělky v zemi původu a možnými negativními výdělky v cizině ve formě poplatků a školného. Přesto k migraci dochází, protože rozhodnutí o studiu lze považovat za investiční rozhodnutí, které je ovlivněno i současnou hodnotou očekávaných budoucích výnosů z lidského kapitálu. Budoucí výnosy z lidského kapitálu

² Mezinárodní statistiky nejčastěji považují za zahraničního studenta člověka, který není občanem hostitelské země, kde studuje (Education 2006, s. 521; Education 2002, s. 238).

³ Studií není mnoho a chybí především empirická data. Profil studentů a sklony k emigraci studovali Schnitzer, Zempel-Gino 2002. King a Shuttleworth se zaměřili na emigraci irských absolventů na konci 80. let a vysvětlovali tyto pohyby v souvislosti s vývojem pracovního trhu a periferní situací Irska (King, Ruiz-Gelices 2003, s. 231). Další studii provedli Li a kol. (1996), kteří se věnovali záměrům studentů z Hong Kongu ve Velké Británii. Na specifika studentských krátkodobých zahraničních pobytů a jejich vlivu na následné chování studentů se zahraniční zkušeností se zaměřovala studie Kinga a Ruiz-Gelicese (2003, s. 229–252).

⁴ Ve školním roce 2005/06 studovalo na českých vysokých školách již 21 400 cizinců a tvořili tak 7,5 % všech studentů (Cizinci v ČR).

získaného studiem v zahraničí musí být dostatečně velké, aby je student–absolvent stihl využít v produktivním věku po návratu do země původu. Porovnání výše očekávaných budoucích výnosů v zemi původu a v zahraničí (očekávaný příjmový diferencál) ovlivňuje i následné chování po studiu.

Kromě ekonomických motivů, mohou studenti zvolit studium v zahraničí z rodinných důvodů nebo osobních preferencí (nové zkušenosti, osamostatnění se). Studium v zahraničí je příležitostí k vybudování sociálních a neformálních vazeb v hostitelské zemi, které mohou usnadnit migraci zpět v budoucnu (Hugo 1981, Massey 1993). Motivem studia v zahraničí tedy může být také cesta k trvalejšímu přesídlení. Studium v zahraničí je v případě nejistých a nepříznivých podmínek v zemi původu používáno rodiči jako strategie ochrany a zajištění lepší budoucnosti pro vlastní děti nebo i jako diverzifikace příjmů rodiny (podle nové ekonomie migrace, Stark 1981 in Massey et al. 1993, s. 436)⁵.

Motivace vycházejí z porovnání situace v zemi původu se situací jinde ve světě. Klíčovými faktory jsou kvalita a dostupnost vysokoškolského vzdělání v zemi původu (Li a kol. 1996, s. 54). Limity pro přístup k terciárnímu vzdělání mohou existovat ve formě přijímacích zkoušek, úzké nabídky studijních oborů, příliš vysokých poplatků za studium v porovnání s kupní silou obyvatelstva či vysokých nákladů v důsledku korupce. Výběr konkrétní destinace pak obvykle odráží geografickou vzdálenost, znalost či příbuznost jazyka, historické vazby mezi zeměmi, eventuelně jejich kulturní blízkost, a také finanční náročnost studia. Důležitou úlohu sehrává konkrétní obor studia, institucionální blízkost vzdělávacích systémů a institucionální podpora studentské mobility (např. v zemích EU či granty pro rozvojové země). Konečné rozhodnutí, kam za studiem, může ovlivnit i propagační kampaň univerzit (především z Austrálie, USA či V. Británie) např. na veletrzích vzdělávání nebo v médiích, kdy se univerzity (event. vládní agentury) snaží nalákat talentované zahraniční uchazeče o studium.

Otázkou tedy bylo, jaké motivy jsou relevantní v případě zájmu o studium v Česku. Na základě dotazníkové šetření na Vysoké škole ekonomické v Praze (viz 3. kapitola) byly ověřovány následující hypotézy:

H1: Studenti zvolili studium v zahraničí především proto, že je považují za důležitou investici do budoucna (mají ekonomický motiv).

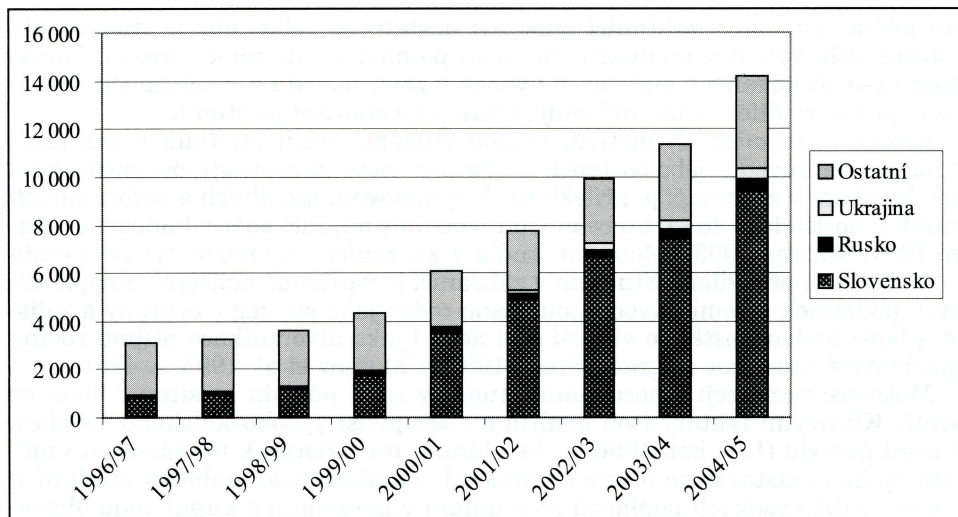
H2: Geografická a kulturní blízkost a jazyková příbuznost patří mezi důležité motivy pro výběr studia v Česku.

H3: Česko si studenti vybrali především proto, že zde jako cizinci nemusí platit školné.

Motivy pro studium v zahraničí jsou úzce provázané s tím, kdo jsou zahraniční studenti. Možnost studovat na vysokých školách v Česku republice využívají zejména studenti ze Slovenska (67 % zahraničních studentů), kteří jsou schopni studovat v českém jazyce, a tak nemusí studium platit⁶. V posledních letech byl zaznamenán nárůst počtu studentů z bývalých států Sovětského

⁵ Li a kol. (1996, s. 51–67) potvrzuje, že mnoho hongkongských rodičů vyslalo své děti studovat do zahraničí před rokem 1997 v důsledku nejistoty očekávané po předání Hong Kongu Číně.

⁶ Zákon 111/1998 Sb. o vysokých školách totiž stanovil, že cizinci studují na veřejných vysokých školách bezplatně za stejných podmínek jako občané ČR. Cizinci však musí složit přijímací zkoušky v češtině a studují také v českém jazyce. Ti cizinci, kteří překročí obvyklou dobu studia, studují v cizím jazyce nebo studují na soukromé škole, si za studium platí. Mezi cizinci jsou i studenti, kteří pobírají vládní stipendium v rámci rozvojové pomoci Česka (v letech 2003–2007 je každoročně rozdělováno 200 stipendií) a dále stipendia vyplývající z mezinárodních dohod.

Obr. 1 – Počet zahraničních studentů podle země původu zapsaných do studijních programů na všech vysokých školách v Česku. Zdroj: ČSÚ http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/datove_udaje_vzdelavani

svazu (Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Kazachstán a další – celkem více než 9 % zahraničních studentů) a Velké Británie (viz obr. 1)⁷.

Nejvíce cizinců studuje na vysokých školách v Praze a v Brně. Praha samotná představuje největší magnet, kde studovalo v roce 2004/05 více než polovina všech studentů – cizinců (55 %). V Brně pak studuje dalších 20 % cizinců (hlavně ze Slovenska). Cizinci tvoří největší podíl veškeré studentské komunity v Opavě (9,7 % všech studentů), v Pardubicích (7,6 %) a v Praze (7,3 %). Na všech vysokých školách celkem studovali v roce 2004/05 zahraniční studenti nejčastěji ekonomické vědy a nauky (25 % studentů–cizinců), zdravotní, lékařské a farmaceutické obory (20 % studentů–cizinců) a technické vědy (17 % cizinců). Více než 10% podíl zaujímají cizinci na všech studentech Univerzity Karlovy, VŠE v Praze a na uměleckých školách AMU v Praze a JAMU v Brně (Cizinci v ČR). Mnohem vyšší podíly cizinců dosahují některé soukromé vysoké školy, na nichž však studuje celkem pouhých 5 % všech zahraničních vysokoškolských studentů.

Další část průzkumu se zaměřovala na chování po ukončení studia. Absolventi se buď vrací do země původu nebo zůstávají pracovat v zemi studia či v jiné (třetí) zemi. Jejich rozhodování je ovlivněno jednak mzdovým diferencíálem a příležitostmi, jednak nastavením imigračních politik včetně možnosti změny pobytového statutu (Li a kol. 1996, s. 51–67)⁸. Zákaz změny statutu je

⁷ Naopak čeští občané studují vysokou školu především v Česku (asi 98 %). Počet českých studentů, kteří studují na univerzitě v zahraničí se však zvyšuje, hlavně v důsledku vstupu Česka do EU a v roce 2004 dosahoval 7 tisíc (Education 2006). Nejoblíbenější destinace českých studentů studujících v zahraničí jsou Německo, USA, Francie, Austrálie, Rakousko, Slovensko a Velká Británie (Education 2006, tab. C3.8).

⁸ V některých zemích jsou imigrační politiky velmi přísné, změna statutu ze studentského na pracovní vízum je v podstatě nemožná a cizinci dostanou studentské vízum pouze v případě, že deklarují, že po dokončení studia zemi opustí. I přesto představují cizinci, kteří přišli původně na studentské vízum, avšak zůstali i po vypršení jeho platnosti, značnou část nelegálních migrantů např. v Austrálii či USA.

nástrojem omezení úniku mozků z méně vyspělých zemí původu, avšak v realitě může vést k růstu nelegální migrace.

K návratu do země původu může dojít i v případě, když nedojde ke změně poměru v ekonomické úrovni (a příjmovém diferenciálu) mezi zemí původu a imigrace. C. Dustmann (2001, s. 231–244) rozvinul všeobecný model životního cyklu, kde rozhodnutí o návratu migranta vyplývá jednak z preferencí určité lokality (subjektivní představy o kvalitě života v určité destinaci, sociální vazby, klima), a jednak z dalších dvou motivů. Mezi ně patří vyšší kupní síla aktiv nashromážděných v hostitelské zemi a použitých v zemi původu.⁹ To v případě návratu okamžitě po ukončení studia nebývá relevantní, pokud student při studiu intenzivně nepracoval. Druhým motivem jsou větší výnosy z lidského kapitálu získaného v hostitelské zemi a uplatněného v zemi původu. Hlavně v případě, když je země původu méně vyspělá, mohou být znalosti, dovednosti a zkušenosti získané v zemi imigrace (ve formě jazykových znalostí, znalostí pracovních návyků, postupů a technologie, znalostí institucionálního zajištění, znalostí trhu) hodnotným aktivem, resp. relativně hodnotným aktivem. Takový lidský kapitál nemusí stačit ke zvýšení příjmu v hostitelské zemi, ale může významně zvýšit potenciální mzdu v zemi původu. V zemi původu je migrant totiž jedním z mála, kdo tyto znalosti má. Důvodem k návratu tento faktor sám o sobě není, pokud získané znalosti a dovednosti vedou k růstu příjmu a lepší pracovní pozici v zemi imigrace (Dustmann 2001, s. 243).

V realitě jsou údaje o následném chování neúplné a v mnoha zemích se ani nesledují. Důsledky studentské migrace se tak pouze odhadují na základě sociologických průzkumů záměrů absolventů. Např. průzkum provedený v USA (zemi, která pravděpodobně nejvíce nasává nejlepší odborníky) o potenciálních dopadech migrace Ph.D. studentů ukazuje, že podíl zahraničních Ph.D. studentů, kteří chtějí zůstat po absolvování pracovat v USA, se liší podle země původu od více než 80 % u studentů z Indie až po 20 % studentů z Indonésie. Podíl Ph.D. studentů, kteří dostali nabídku od amerického zaměstnavatele byl nejvyšší u studentů z Indie (60 %), Velké Británie, Číny, Řecka a Argentiny (více než 50 % absolventů), následovaný Peru, Íránem, Německem, Kanadou a Novým Zélandem. Ztráty „mozků“ se tak týkají nejen rozvojových zemí, ale i vyspělých zemí OECD (International mobility 2002, s. 44).

Průzkum provedený na VŠE se týkal všech studentů bakalářského a magisterského studia, tedy nikoli jen absolventů, takže obsahoval budoucí záměry až o dokončení studia (až 5 let). Vzhledem ke geografické poloze Česka ve středu Evropy, členství v EU a nižším mzdám oproti západní Evropě, byla testována hypotéza, zda je Česko v případě vysokoškolských studentů (absolventů) tranzitní zemí a studenti hodlají po studiu odejít pracovat dále „na západ“ (H4). Naopak vzhledem k ekonomické situaci v zemích původu většiny zahraničních studentů byla dále ověřována otázka, jaký podíl studentů má záměr se vrátit do země původu (H5).

Následné chování po studiu má samozřejmě celou řadu dopadů na země studia a země původu (event. na třetí země). Vzdělávání zahraničních studentů může být v hostitelských zemích významnou součástí exportu služeb na

⁹ Vyšším výdělkům v hostitelské zemi pravděpodobně odpovídá i vyšší cenová úroveň. Pro migranta je proto výhodné, když může úspory vydělané v „tvrdé“ méně spotřebovat v zemi původu a pořádit si vyšší životní standard (vyšší úroveň spotřeby). Návratem získává tedy i migrant indiferentní k lokalitě a využívá výhody relativně vysokých výdělků v zemi imigrace a relativně nízkých cen v zemi původu.

běžném účtu platební bilance. Ekonomický dopad je samozřejmě vyšší, když země vybírají poplatky za studium v plné výši. V roce 1998 činil odhad exportu vzdělávacích služeb asi 30 mld. USD, což bylo asi 3 % obchodu službami v zemích OECD (v Austrálii až 12 %). Studenti jsou zároveň spotřebiteli dalšího zboží a služeb v hostitelské zemi po dobu několika let (ubytování, stravování, cestování, atd.). V Česku cizinci studující v češtině (většina) neplatí školné, takže na běžném účtu platební bilance se to příliš neprojeví. Nicméně studenti jsou v Česku spotřebiteli a i jejich výdaje u nás ovlivňují hrubý domácí produkt. Organizace OECD uvádí, že i krátkodobé přínosy převyšují ve většině případů náklady spojené se studiem cizinců (Trends 2001, s. 114). Dopad je více znatelný v případě menších měst s univerzitami regionálního významu, kde studentská komunita může představovat značnou část spotřebitelů a ovlivňovat např. trh s bydlením.

Zahraníční studenti ovlivňují také trh práce hostitelské země. Některé země umožňují cizincům pracovat již během studia, obvykle na omezený počet hodin (20 za týden Austrálie) nebo o hlavních prázdninách (např. Finsko) bez pracovního povolení. Zahraníční studenti jsou však potenciálním zdrojem kvalifikované pracovní síly po dokončení studia. Pro hostitelskou zemi znamenají příliv mozků, příliv mladých, dynamických a flexibilních lidí.¹⁰ Podle OECD je studium v zahraničí počátkem zvýšené migrace vědeckých pracovníků a výzkumníků v oblasti moderních technologií (Trends 2001, s. 93–117). Cizinci mohou zvyšovat znalostní a inovační potenciál hostitelské země již v průběhu studia, kdy se zapojují do vědeckovýzkumných aktivit v hostitelské zemi psaním svých magisterských, disertačních prací a odborných studií (Trends 2001, s. 94).

Zahraníční studenti ovlivňují i vzdělávací systém a instituce. Zahraníční studenti obvykle zvyšují zdroje pro financování vzdělávacích systémů, a to buď přímo placením poplatků nebo nepřímo tím, že se zvětšuje velikost vzdělávacího systému, a tak i možnost dosažení kritické úrovně pro úspory z rozsahu. Univerzity mohou poté rozšiřovat nabídku studijních programů (rozvíjet curriculum) a redukovat jednotkové náklady. Přítomnost zahraničních studentů může na druhou stranu zvyšovat náklady na zabezpečení studia (kvalifikace a dostatek učitelů, více konzultačních hodin věnovaných cizincům, dodatečná jazyková příprava studentů) a administrativní náklady (oddělení zahraničních styků, „help desk“ pro zahraniční studenty, marketing programů v mezinárodním měřítku, finanční podpory studentů).

Konkrétní výsledky závisejí na vhodném nastavení systému. Pak může společné studium se zahraničními studenty na univerzitách zvyšovat povědomí o „světové konkurenci“ v oboru a zvyšovat studijní výsledky domácích studentů a úroveň studia na univerzitách. Přítomnost zahraničních studentů zprostředkovává domácím studentům „zahraníční zkušenost“ a umožňuje studovat v multikulturním prostředí. Internacionalizované univerzity se často chlubí právě vysoce multikulturním prostředím, které pro absolventy zajišťuje kontakty v mnoha různých zemích na světě. Naopak v případě omezeného

¹⁰ Některé hostitelské země si to uvědomují a poskytují absolventům škol usnadnění administrativních postupů při změně statutu. V zemích s bodovým systémem (Austrálie, Nový Zéland, Kanada) dostávají absolventi místních univerzit obvykle dodatečné body. Zvýhodnění se mohou lišit i podle vystudovaných oborů. Na počátku 21. stol. většina zemí velmi usnadňovala přeměnu statutu absolventům oborů informačních technologií a nepožadovala k pracovnímu povolení ani předchozí praxi – Austrálie, Rakousko, Francie (Trends 2001, s. 97).

přístupu k terciárnímu vzdělání financovaného z veřejných zdrojů mohou však eventuelně velmi nadaní cizinci, neplatící školné, ještě více omezit přístup pro domácí populaci.

Vzhledem k tomu, že cizinci obvykle studují v jazyce hostitelské země, znají lépe jazyk a snadněji se adaptují v majoritní společnosti. Na tuto problematiku se dotazníkové šetření zaměřilo jen okrajově a zkoumalo názory studentů–cizinců na českou společnost a jejich zkušenosti s trhem práce (H6: Studenti–cizinci se snaže integrovat do české společnosti.)

S ohledem na využití potenciálu zahraničních studentů mělo Česko donedávna vcelku paradoxní nastavení imigrační politiky. Na jedné straně došlo od roku 1999 ke zrušení poplatků za studium pro cizince, což bylo v podstatě podpůrné opatření studentské migrace, na druhé straně však bylo pro absolventy velmi obtížné zůstat pracovat u nás po ukončení studia. Teprve od října 2004 zařadilo Česko absolventy českých vysokých škol, kteří zakončili studium v roce 1995 a později, do pilotního projektu legální migrace (Imigrace, MSPV).

3. Dotazníkové šetření na VŠE v Praze

V době průzkumu (březen – duben 2006) studovalo aktivně na Vysoké škole ekonomické v Praze 1 762 studentů s cizí státní příslušností a tvořili tak již více než 10 % všech studentů. V roce 2000 tvořili cizinci pouhých 5 % všech studentů. Počet studentů–cizinců narostl hlavně po roce 1999, kdy bylo uzákoněno bezplatné studium pro cizince studující v českém jazyce. Zatímco ještě v roce 1996 bylo přijato 79 cizinců, v roce 2000 jich již bylo 433. Od roku 2000 narostl počet přijatých studentů–cizinců na VŠE více než 2krát na 935 přijatých ve školním roce 2005/06 a v říjnu 2005 tvořili cizinci 13,6 % všech studentů VŠE (Výroční zprávy o činnosti VŠE 2000–2005)¹¹. Největší část představují studenti ze Slovenska (necelé dvě třetiny). Státní občanství ostatních zahraničních studentů je poměrně diverzifikované, asi třetina všech studentů – cizinců pochází ze zemí bývalého SSSR (hlavně z Ruska, Běloruska, Ukrajiny a Kazachstánu). Ostatní cizinci tvoří přibližně 5–7 % a pocházejí nejčastěji z Vietnamu, Mongolska a Bulharska. Nejvíce cizinců studuje na Fakultě mezinárodních vztahů (F2; 32 % všech cizinců), oblíbená je i Fakulta podnikohospodářská (26 %) a Fakulta financí a účetnictví (22 %).

Provedený průzkum lze považovat za určitý pilotní projekt zaměřený pouze na VŠE, který je možné v budoucnu rozšířit i na další vysoké školy v Česku. VŠE byla vhodným objektem pro zkoumání vzhledem k tomu, že zde cizinci zaujímají relativně významný podíl studentů a VŠE přitahuje přibližně 10 % všech cizinců studujících u nás. Ekonomické obory jsou pro cizince velmi atraktivní. V neposlední řadě bylo na VŠE možné snadno provést průzkum pomocí elektronických dotazníků díky spolupráci s vedením školy.

Průzkum o motivacích a úmyslech studentů–cizinců proběhl totiž formou internetového dotazníkového šetření. V březnu 2006 byl všem cizincům (1762) do jejich školní e-mailové schránky odeslán dopis s žádostí o vyplnění dotazníku na uvedené internetové adrese. Na dotazník bylo možné odpovědět anonymně, po vyplnění na internetové stránce byl dotazník odeslán ke zpracování do databáze. Toto šetření navazovalo již na zkušenosti z předchozího vý-

¹¹ Mezi těmito studenty nejsou zahrnuti cizinci, kteří na VŠE studují v angličtině a jsou zde na studentskou výměnu v rámci programů CEMS, Erasmus, CESP.

zkumu z jara 2004¹². Díky lepšímu načasování a vylepšené formě elektronického zpracování byla zajištěna vyšší návratnost odpovědí 31 % (oproti 22 % v roce 2004). Cílem průzkumu bylo zjistit postoje a názory cizinců a vyvodit určité závěry o dopadech studentské migrace v Česku. Hypotézy byly stanoveny jednak na základě studia odborných článků (viz kap. 2) a na základě příležitostných osobních rozhovorů se zahraničními studenty. Podle toho byl také navržen strukturovaný dotazník, rozdělený tematicky do tří částí: 1. motivace pro studium v cizině a v Česku, 2. názory na pobyt a studium v Česku, pracovní zkušenosti v Česku, a 3. úmysly po ukončení studia. Dotazník obsahoval kombinaci otevřených a uzavřených otázek s možností výběru. Otázky s výběrem odpovědí byly často detailní tak, aby vyplnění odpovědí bylo snadnější a otázka byla pro cizince srozumitelnější, neboť respondenti vyplňovali dotazníky zcela samostatně na internetu. Tyto otázky vždy obsahovaly otevřenou možnost (variantu: jiné). Otázky byly částečně přeformulovány na základě zkušeností s prvním kolem průzkumu v roce 2004. Při stanovení závěrů je však třeba počítat s možným zkreslením, která mohla vzniknout díky dotazníkové formě a formulaci otázek. Odpovědi získané z dotazníků byly zpracovány pomocí aplikace Microsoft Excel jednoduchým tříděním, stanovením četností i v podskupinách souboru odpovědí použitím kontingenčních tabulek.

3.1. Kdo jsou zahraniční studenti a proč přišli?

Z celkového počtu respondentů 547 (31 % všech studentů – cizinců na VŠE) jich 65,3 % pocházelo ze Slovenska (359 studentů), 27,4 % ze země bývalého Sovětského svazu: celkem 150 studentů z toho nejvíce z Ruska (54), Běloruska (38) a Ukrajiny (35); a 7,3 % z ostatních zemí (38 studentů, nejvíce z Vietnamu, Mongolska, Bulharska)¹³. Průzkumu se zúčastnilo nejvíce studentů z Fakulty mezinárodních vztahů (39 % všech respondentů). Složení respondentů podle země původu, podle pohlaví i podle fakult přibližně odpovídá adekvátnímu složení všech studentů – cizinců na VŠE. Ženy tvořily 60 % respondentů a průměrný věk všech respondentů byl 21,7 let. Průzkumu se zúčastnilo relativně méně studentů z nižších ročníků: 52 % respondentů bylo nejvýše ve druhém ročníku, zatímco mezi všemi studenty – cizinci na VŠE je maximálně ve 4. semestru 65 % studentů. Třetina respondentů uvedla, že žije v Česku déle než 5 let, ale jen 24 % respondentů bylo v 5. a vyšším ročníku. Část respondentů tedy žila v Česku ještě před zahájením studia. Necelá polovina respondentů žije u nás kratší dobu než 2 roky. Pro většinu respondentů bylo studium v Česku jedinou zkušeností s vysokoškolským studiem. Nicméně 9 % respondentů ze Slovenska a 24 % respondentů z ostatních zemí uvedlo, že již studovali na vysoké škole v zemi původu. Jen malá část respondentů také uvedla, že mají další zkušenosti se studiem v zahraničí (mimo Česko a zemi původu).

Při zkoumání motivů ke studiu v Česku byla nejprve respondentům položena otázka, proč nestudují v zemi původu. Z nabízených možností vybrali

¹² Oproti předchozí verzi průzkumu z roku 2004 bylo tentokrát možné dotazník odeslat i přesto, že nebyly zodpovězeny všechny otázky. Nicméně i přesto se průzkumu nezúčastnilo téměř 70 % studentů cizinců. Mezi nezúčastněnými nebyla zastoupena žádná specifická země původu nebo pohlaví či ročník nebo obor studia. Je možné, že byl pro ně dotazník příliš citlivou záležitostí a prostě nechtěli odpovídat nebo na to neměli čas.

¹³ Pokud není uvedeno jinak, je vyhodnocení otázek podle země původu rozděleno na dvě skupiny respondentů – Slováci a ostatní cizince.

respondenti nejčastěji jako důvod tvrzení, že studium v zahraničí jim umožní v budoucnu v zahraničí také pracovat (87 % všech respondentů) a tvrzení, že vystudování vysoké školy v zahraničí je důležitou položkou v životopisu (73 % všech respondentů). Tato druhá odpověď byla mnohem důležitější pro cizince z ostatních zemí než pro Slováky. Tyto odpovědi svědčí o tom, že studenti uvažují o vysokoškolském studiu jako o investici, kterou hodlají zúročit v budoucnu (viz kap. 2).

Asi třetina respondentů z jiných zemí uvedla, že je obtížné se dostat na vysokou školu v zemi původu. Ačkoliv většina studentů neuváděla jako důležité náklady na studium, z osobních rozhovorů s některými studenty–cizinci vyplynulo, že dostupnost kvalitního studia je v zemích původu často omezena. Podle studentů z Ukrajiny, ale i ze středoasijských zemí je studium v Česku dostupnější a levnější i pro „normálního“ člověka. V těchto zemích původu je studium velmi nákladné v důsledku neoficiálních „poplatků“ za přijetí na univerzitu a dále pak za každou zkoušku. Z rozhovorů také vyplynulo, že i někteří uchazeči o studium ze Slovenska si myslí, že bez známostí a úplatků se na některé vysoké školy na Slovensku nedá dostat a počet míst na univerzitách je omezený. Ačkoliv průzkum neměl za cíl ověřit, zda motivem pro stu-

Tab. 1 – Označte důvody, proč jste se Vy rozhodl/a pro studium v Česku. Každé tvrzení posuzujte zvlášť a přiřaďte mu důležitost od 10 (velmi důležité) do 1 (nedůležité).

Důvod	Studenti celkem		Ze Slovenska		Z ostatních zemí	
	Průměrná hodnota odpovědi	Procentní podíl vyplněných odpovědí	Průměrná hodnota odpovědi	Procentní podíl vyplněných odpovědí	Průměrná hodnota odpovědi	Procentní podíl vyplněných odpovědí
Čeština je blízká mému rodnému jazyku	7,741	99,5	8,511	99,7	6,258	98,9
V Česku jsou nižší životní náklady než v západní Evropě	6,687	98,7	6,340	99,2	7,359	97,9
Školy v Česku mají dobrou pověst	6,680	98,9	7,028	99,2	6,011	98,4
V Česku se neplatí školné na vysokých školách	6,611	99,3	6,101	99,7	7,600	98,4
V Česku je relativně snadné se dostat na vysokou školu	5,915	98,7	5,784	99,2	6,168	97,9
Česko je členem Evropské unie	5,448	99,1	4,773	99,4	6,751	98,4
V Česku žije moje rodina	2,898	96,9	2,217	97,8	4,235	95,2
V Česku jsem dostal studijní stipendium	2,231	96,3	2,011	97,8	2,670	93,6
Jiný důvod ? (uvedte jaký)	:	9,1	:	:	:	:

Pozn.: Důvody jsou seřazeny sestupně podle průměrné hodnoty odpovědi respondentů celkem. Zdroj: údaje z dotazníků, vyhodnocení autorka

Tab. 2 – Úspěšnost u přijímacího řízení na VŠE podle země původu

	Přihlášených (A)	Dostavilo se (B)	Prospělo (C)	Přijato (D)	Úspěšnost v % (D/B)
Přijímačky 2003/04					
Čelkem	12 935	10 529	5 680	4 691	44,55
Češi	12 183	9 927	5 265	4 309	43,41
Cizinci celkem	752	602	415	382	63,46
z toho Slováci	394	315	197	172	54,60
z toho ostatní	358	287	218	210	73,17
Přijímačky 2004/05					
Čelkem	12 068	10 002	6 261	4 750	47,49
Češi	10 618	8 836	5 371	4 065	46,00
Cizinci celkem	1 450	1 166	890	685	58,75
z toho Slováci	851	690	536	400	57,97
z toho ostatní	599	476	354	285	59,87
Přijímačky 2005/06					
Čelkem	17 650	14 314	9 733	5 968	41,69
Češi	15 254	12 395	8 278	5 033	40,61
Cizinci celkem	2 396	1 919	1 455	935	48,72
z toho Slováci	1 167	965	730	430	44,56
z toho ostatní	1 229	954	725	505	52,94

Zdroj: Výroční zprávy o činnosti VŠE 2000 – 2005, výpočty autorka

dium u zahraničích je budoucí trvalejší přesídlení, z odpovědí na první otázku lze usoudit, že respondenti pomýšlejí na budoucí práci v zahraničí (ať už je tím míněno Česko či nikoli).

Vyhodnocení důvodů pro studium právě v Česku se celkem výrazně liší podle zemí původu, jak je vidět z tabulky 1. Studenti ze Slovenska jako jasně nejdůležitější vyhodnotili jazykovou příbuznost a naopak cizinci z ostatních zemí považovali za nejdůležitější faktory neplacení školného. Překvapivě se jako relativně důležitý faktor ukázala snadná dostupnost vysokoškolského studia v Česku (5,8 b. Slováci, 6,2 b. ostatní). Tento důvod může být samozřejmě ovlivněn konkrétním výběrem vysoké školy, nebo velmi omezenou nabídkou vysokoškolského studia v zemi původu. Může však také být ovlivněn profilem uchazečů o studium. Do zahraničí obvykle nejdříve odcházejí ti nejnadanější. Při vyhodnocení přijímacího řízení na VŠE v posledních třech letech dosahovali cizinci (Slováci, ale hlavně cizinci z ostatních zemí) mnohem vyšší úspěšnosti u přijímacích zkoušek než Češi (viz tab. 2).

Rodinné důvody jako důležitý motiv pro studium v Česku uvedlo pouze asi 15 % všech respondentů (ohodnotili jej 8–10 body), a to i přesto, že 38 % všech respondentů uvedlo, že mají v Česku rodinu. Pro respondenty, kteří žijí s rodinou v Česku již delší dobu, je přirozené, že zde i studují vysokou školu.

Studium na VŠE si studenti vybrali především z toho důvodu, že je umístěna v Praze. Praha je celkově významným magnetem pro mezinárodní migraci jako všechny metropole (Drbohlav 2004, s. 36–38). Praha jako hlavní a největší město v Česku nabízí nejvíce příležitostí a je v ní nejvyšší koncentrace cizinců. Tento důvod byl nejdůležitější pro studenty ze Slovenska, pro které je Praha symbolem velkoměsta a hlavním městem bývalé federace, ale pro ostatní cizince byla Praha až na druhém místě. Pro tyto studenty bylo nejdůležitějším důvodem tvrzení, že VŠE je největší ekonomická škola v Česku. K těmto zjištěním dospěl i průzkum v roce 2004. Pro studenty je VŠE školou s dobrou pověstí a je dobrou položkou v životopisu (druhý nejdůležitější důvod všech respondentů).

Tab. 3 – Uveďte (označte křížkem), odkud jste se dozvěděl/a o možnostech studia v Česku (křížek můžete uvést u více možností)

Důvod	Studenti celkem (%)	Ze Slovenska (%)	Z ostatních zemí (%)
Od kamarádů a známých	66,4	73,2	53,0
Z internetu	33,6	40,6	19,9
Z novin a časopisů	17,2	18,0	15,5
Od studijních poradců ve škole v zemi původu	17,0	20,3	10,5
Od specializovaných soukromých agentur	4,7	0,6	12,7
Jinde a jinak (jak?)	6,0	4,2	12,7
Procentní podíl vyplněných odpovědí	98,2	98,9	96,8

Pozn.: Důvody jsou seřazeny podle procenta odpovědí respondentů celkem. Specializované agentury na přípravu na studium v Česku (včetně výuky češtiny) jsou hlavně v Rusku.

Zdroj: údaje z dotazníků, vyhodnocení autorka

Otázka 4 testovala, do jaké míry je rozhodnutí o studiu individuální. Respondenti mohli uvést více možností, kdo je významně ovlivnil při rozhodování. Studenti ze Slovenska uvedli ve 45 % případů, že se rozhodovali sami, asi třetinu ovlivnili rodiče a třetinu kamarádi. Ostatní cizinci se rozhodovali především pod vlivem rodiny (60 %).

Vliv kamarádů a známých se projevil hlavně ve formě zdrojů informací o studiu. Dvě třetiny respondentů uvádějí, že se dozvěděli o možnostech studia v Česku od kamarádů a známých, třetina uvedla jako zdroj informací internet, 17 % uvedlo jako zdroj střední školu v zemi původu a noviny a časopisy. Důležité zdroje informací se lišily podle země původu respondentů, jak je zřejmé z tabulky 3.

3.2. Jak jsou spokojeni se studiem a životem v Česku?

Respondenti jsou vcelku spokojeni se svým rozhodnutím studovat v Česku. Nováková (2005, s. 32) ve svém průzkumu na MUNI zjistila, že 50 % respondentů je spokojeno se studiem. Kdyby se znovu rozhodovali, kde studovat na vysoké škole, 83 % všech respondentů uvedlo, že by znovu zvolilo studium v Česku (odpověď ano a spíše ano). Studenti ze Slovenska jsou zřejmě více spokojeni se svou volbou než ostatní cizinci, kteří by se tak znovu nerozhodli v čtvrtině případů (zatímco Slováci jen v 11,5 %). Ani zavedení školného ve výši 10 tisíc Kč ročně by více než polovinu respondentů od studia u nás neodradilo. Jen asi 11 % všech respondentů odpovědělo, že by je to rozhodně odradilo (ano). Třetina respondentů uváděla, že by je to odradilo nebo spíše odradilo. Odpovědi se v podstatě nelišily podle země původu.

Na otázku, co se studentům líbí nebo co jim vadí na studiu v Česku odpověděla jen necelá polovina všech respondentů (47 %). Skupina spíše kladných odpovědí byla téměř stejně velká jako skupina spíše záporných odpovědí. V kritických odpovědích se objevily stížnosti na anonymitu ve škole, způsob výuky a systém studia, který je podle jejich názoru zaměřen povrchně a málo prakticky, jen 10 % odpovědí zmiňovalo problémy s postavením cizinců v Česku (problémy s vydáním víza, neprofesionální přístup cizinecké policie, nemožnost pracovat a problémy se zdravotním pojištěním). Kladné odpovědi vyzdvihovaly naopak kvalitu a způsob studia a uváděly, že Česko poskytuje celkově dobrou kombinaci faktorů pro výběr místa studia.

Tab. 4 – Označte křížkem, zda s uvedenými tvrzeními souhlasíte (spíše souhlasíte) nebo nesouhlasíte (spíše nesouhlasíte). Odpovídejte na základě vlastních zkušeností.

Důvod	Studenti celkem (%)			Ze Slovenska (%)			Z ostatních zemí (%)		
	ANO (+spíše ano)	NE (+spíše ne)	% vyplně- ných odpovědí	ANO (+spíše ano)	NE (+spíše ne)	% vyplně- ných odpovědí	ANO (+spíše ano)	NE (+spíše ne)	% vyplně- ných odpovědí
S lidmi se v Česku zachází podle toho, z jaké země pocházejí	50,00	50,00	98,72	38,48	61,52	99,16	72,28	27,72	97,87
Češi jsou tolerantní vůči cizincům	67,65	32,35	98,90	78,71	21,29	99,44	46,20	53,80	97,87
Na univerzitě je větší tolerance vůči cizincům než jinde ve společnosti	67,84	32,16	98,35	64,51	35,49	98,89	72,73	25,13	99,47

Zdroj: údaje z dotazníků, vyhodnocení autorka

Otázka 6 také zjišťovala názory studentů na postoje společnosti v Česku vůči cizincům. Z tabulky 4 je vidět, že diskriminaci a jiné zacházení vnímají jinak studenti ze Slovenska a studenti z ostatních zemí. Nicméně odpovědi nejsou vyhraněné, ale soustřeďují se u středu škály odpovědí : spíše ano a spíše ne. Zatímco 62 % Slováků nesouhlasilo s tvrzením, že se s lidmi zachází podle toho, odkud pocházejí, 72 % ostatních cizinců uvedlo pravý opak. Studenti se domnívají, že na univerzitě je větší tolerance než jinde ve společnosti.

Na otázku, kdo jsou jejich nejbližší kamarádi, nejvíce studentů vybralo odpověď, že buď Češi a krajané (38 %) nebo Češi, krajané a ostatní cizinci (36 %). Slováci nejčastěji uváděli první z těchto dvou možností (50 %), zatímco ostatní cizinci uváděli nejčastěji nejširší odpovědi (43 % ostatních cizinců se přátelí se všemi). Je to dáno zřejmě tím, že vzhledem ke zvláštnímu postavení se slovenští studenti nepotřebují tolik přátelit s ostatními cizinci.

Zajímavá zjištění přinesla otázka 7 o participaci studentů na pracovním trhu v Česku. Asi třetina všech respondentů uvedla, že při studiu vůbec nepracují, třetina si přivydělává příležitostnými brigádami a třetina pracuje dlouhodobě pro jednu nebo dvě firmy. Oproti průzkumu Novákové (2005, s. 33) na MUNI tedy více respondentů na VŠE uvedlo, že při studiu pracují (na VŠE 72 %, na MUNI 45 %). Z tabulky 5 jsou vidět rozdílné odpovědi studentů podle země původu.

Vzhledem k tomu, že studenti ze Slovenska mají snazší přístup na trh práce (nejenže jako občané EU nepotřebují pracovní povolení, ale navíc se bez problémů dorozumí), necelých 80 % ze slovenských respondentů uvedlo, že pracuje, chodí na brigády nebo podniká. Mezi ostatními cizinci je podíl nepracujících respondentů téměř 40 % a je u nich oproti Slovákům i vyšší podíl respondentů, kteří při studiu podnikají. Odpovědi se také lišily v závislosti na ročníku: v čím vyšším ročníku respondenti byli, tím méně bylo odpovědí, že vůbec nepracují, a přibývalo odpovědí, že mají stálější zaměstnání pro jednu nebo dvě firmy. Platí, že mladší ročníky chodí spíše brigády a nepracují, a vyšší ročníky mají již stabilnější práci a často navíc v oboru.

Tab. 5 – Vyberte (označte křížkem) jen jednu z možností, která Vás nejlépe charakterizuje

Možnosti	V % odpovědí	Z toho:				
	Studenti celkem	Ze Slovenska	Z ostatních zemí	Ukrajina	Bělorusko	Rusko
a) Při studiu vůbec nepracuji – plně se věnuji studiu	26,99	20,51	39,46	31,43	34,21	40,74
b) Při studiu si příležitostně vydělávám drobnými krátkodobými brigádami	34,01	38,20	25,95	22,86	39,47	24,07
c) Při studiu pracuji dlouhodobě pro jednu nebo dvě firmy	33,64	38,76	23,78	37,14	21,05	20,37
d) Při studiu podnikám	3,88	0,84	9,73	8,57	5,26	11,11
e) Jiná možnost (jaká?)	1,48	1,69	1,08	0,00	0,00	3,70
Celkem b)+c)+d)	71,53	77,81	59,46	68,57	65,79	55,56
Počet odpovědí celkem	541	356	185	35	38	54

Zdroj: údaje z dotazníků, vyhodnocení autorka

Mezi studenty, kteří odpověděli dále, jakou práci nejčastěji vykonávají (jen polovina všech respondentů), uváděla třetina z nich profese, které lze považovat za odborné práce související se studovaným oborem (např. konzultant, analytik, účetní, pracovník v bankovníctví, software analytik, marketing, ředitel kanceláře). Další třetina uvedla administrativní práce jako asistent, pracovník „call centra“, klientský pracovník, které lze eventuelně také považovat za zkušenosti použitelné v ekonomické praxi. Asi 23 % respondentů uvedlo, že vykonávají spíše méně kvalifikované práce ve službách jako práce v obchodech (pokladní, doplňovač zboží), v restauracích (číšníci), ve skladech, jako hlídači, recepční nebo hostesky či jiné brigády. Ostatní cizinci uváděli oproti studentům ze Slovenska častěji odbornou práci, to platí ale především pro studenty z Ruska a Běloruska, nikoli pro studenty z Ukrajiny, z nichž 42 % uvádělo méně kvalifikované práce mimo obor studia, což byl naopak případ jen asi 5 % ruských studentů (detailně viz tab. 6).

3.3. Jaké mají studenti záměry po ukončení studia?

Studenti měli za úkol vybrat tři z nabízených 8 možností záměrů chování po ukončení studijního programu a seřadit je podle priorit. Pro vyhodnocení bylo možné použít jen 445 odpovědí (82 % respondentů, tj. 25 % všech studentů–cizinců na VSE), ve kterých studenti jasně určili preference.

Nejvíce pravděpodobnou variantu chování studentů představuje jejich další pobyt v Česku, neboť 57 % všech respondentů označilo jedničkou (1. prioritou) buď možnost „další studium v Česku“ nebo možnost „práce v Česku“. Pětina respondentů označila jedničkou studium nebo práci v jiných evropských zemích a 12 % by volilo práci nebo studium jinde ve světě. Pouze 8 % respondentů zvolilo jako první prioritu návrat do země původu.

Tab. 6 – Pokud pracujete, jakou pozici /práci nejčastěji vykonáváte?

Možnosti	V % odpovědí	Z toho:				
		Ze Slovenska	Z ostatních zemí	Ukrajina	Bělorusko	Rusko
1: Odborné práce spojené s oborem studia (konzultant, účetní, softwarový analytik, pracovník v bankovníctví, marketingu, managementu cestovního ruchu)	28,98	26,00	36,14	15,79	33,33	47,62
2: Administrativní práce (asistent, pracovník call centra, klientský pracovník)	34,28	40,00	20,48	31,58	5,56	23,81
3: Obchodní služby (práce v maloobchodě, pohostinství, brigády)	22,61	22,00	24,10	42,11	38,89	4,76
4: Jazykový nebo jiný lektor, překladatelství	10,60	9,00	14,46	10,53	16,67	14,29
5: Letní brigády (Work and Travel)	2,12	3,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ostatní	1,41	0,00	4,82	0,00	5,56	9,52
Počet odpovědí celkem	283	200	83	19	18	21

Zdroj: odpovědi na otevřenou otázku v dotazníku, vyhodnocení autorka

Pokud bychom sledovali vzorec chování nejsilnější skupiny odpovědí, zjistili bychom, že studenti, kteří jako první prioritu volili práci v Česku (129 respondentů, tj. 30 %), by jako druhou možnost volili nejčastěji práci jinde v Evropě (30 % z nich) nebo by se vrátili do země původu (26 %). Jako třetí možnost pak těchto 129 respondentů volilo nejčastěji návrat do země původu (29 % z nich) nebo práci jinde v Evropě (19 %) nebo práci jinde ve světě (19 %). Taková „strategie“ odpovídá odpovědím studentů ve vyšších ročnících, kteří si po ukončení současného studijního programu budou hledat práci. Jen menší část z nich by chtěla pokračovat ve studiu. Šetření se zúčastnilo celkem 173 respondentů, kteří byli ve 4. a vyšším ročníku. Ti volili jako první prioritu práci v Česku ve 44 % případů, práci jinde v Evropě v 16 % případů, 10 % chtělo dále studovat v Česku a 11,5 % chtělo dále studovat mimo Česko. Návrat domů volilo jako první prioritu jen 7,5 % respondentů, avšak jako druhou prioritu již tuto možnost volilo 13 % respondentů a jako třetí prioritu 23 % respondentů. Jako druhá priorita byla nejpravděpodobnější odpověď „práce jinde v Evropě (25 %) a práce v Česku (23 % odpovědí studentů ve vyšším ročníku).

Naopak studenti z prvních tří ročníků (272 respondentů) spíše preferují pokračovat v Česku v navazujícím magisterském programu, neboť volili jako první prioritu nejčastěji další studium v Česku (39 % z nich) nebo práci v Česku (19 %). 13 % by volilo studium jinde v Evropě a jen 9 % by po ukončení studijního programu volilo návrat domů. Opět i v této skupině narůstal význam

Tab. 7 – Vláda ČR zavedla migrační program Výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků, který se již také vztahuje na absolventy českých vysokých škol. Tento program nabízí možnost požádat o povolení k trvalému pobytu ve zkrácené lhůtě po 2,5 letech práce a života v Česku (místo 5 let). Program je určen pro země mimo EU.

Možnosti	Studenti celkem (%)			Ze Slovenska (%)			Z ostatních zemí (%)		
	ANO	NE	Počet odpovědí	ANO	NE	Počet odpovědí	ANO	NE	Počet odpovědí
Slyšel/a jste již o tomto programu?	33,03	66,97	445	16,23	83,77	308	70,80	29,20	137
Znáte podmínky této možnosti?	14,16	85,84	445	3,25	96,75	308	38,69	61,31	137
Hodláte se po absolvování VŠ do tohoto programu přihlásit?	50,12	49,88	415	44,68	55,32	282	61,65	38,35	133

Zdroj: údaje z dotazníků, vyhodnocení autorka

návratu domů ve druhé (11 %) a třetí prioritě (22 %). Jako druhou prioritu volili studenti nižších ročníků nejčastěji práci v Česku (31 % z nich) nebo práci jinde v Evropě (16 % z nich).

Volba priorit se jen částečně lišila u odpovědí studentů ze Slovenska a z ostatních zemí. V obou skupinách dominovala v první prioritě práce nebo studium v Česku, ale v případě respondentů ze Slovenska to bylo relativně méně (54 % z nich) než v případě ostatních cizinců (64 % z nich). Ti naopak méně častěji volili práci nebo studium v jiné zemi v Evropě a častěji návrat do země původu. To je pochopitelné, neboť slovenští studenti jako občané EU mají možnost studovat a také pracovat (po dobu přechodného omezení zatím omezeně ve vybraných státech) kdekoli v EU.

Z odpovědí vyplývá, že velká část respondentů chce po ukončení studia zůstat v Česku a bude si tu hledat práci. Záměr vrátit se do země původu má jen malá část respondentů (do 10 %), což potvrzuje i zjištění získaná v minulém kole průzkumu. Budoucí chování samozřejmě bude záviset na tom, zda v Česku najdou práci a jak se změní okolnosti jejich pobytu.

Studentům byla také položena otázka, zda vědí o programu české vlády na výběr kvalifikovaných pracovníků pro zjednodušený přístup k povolení k trvalému pobytu, který se vztahuje i na všechny cizince—absolventy českých vysokých škol bez ohledu na jejich zemi původu (jak bakalářských, tak magisterských programů; viz Imigrace, MPSV). V tabulce 7 je uvedeno vyhodnocení odpovědí. Mezi studenty, kterých se program týká, je povědomí o programu celkem široké, ale jen méně než polovina zná jeho podmínky. Po absolvování studia by se do tohoto programu chtělo přihlásit 60 % respondentů z ostatních zemí.

Ti studenti, kteří se nehodlají do programu přihlásit, už ve většině případů trvalý pobyt mají. Informace o programu mezi studenty jsou nicméně dosti různorodé a často nepřesné (např. že existují omezení podle zemí původu). Na minimální bodovou hranici programu (25) dosáhnou již studenti s ukončeným bakalářským studiem, kteří alespoň půl roku v Česku pracují (na základě pracovního povolení) nebo mají vyřízené pracovní povolení a je jim více než 23 let (dle vlastní kalkulace bodů). Někteří studenti považují program za přínosný, jiní za zbytečný, protože již po 5 letech nepřetržitého pobytu v Česku mohou zažádat o trvalý pobyt. Studenti také zmiňovali jako překážku zapojení do programu nutnost pracovního povolení (podnikatelé jsou vyloučeni), avšak nepřetržitý pracovní poměr je někdy při studiu velmi obtížný.

Závěr

Studenti s cizím státním občanstvím jsou velmi dynamickou složkou migračních toků do Česka. Cizinci studující v českém jazyce nemusejí od roku 1999 platit školné. To je velkou výhodou pro studenty ze Slovenska, kteří tvoří přibližně dvě třetiny všech studentů–cizinců. Slováci se díky jazykové blízkosti a společnému historickému vývoji často ani za cizince nepovažují. Ostatní studenti–cizinci v Česku pocházejí nejčastěji z Ruska, Ukrajiny nebo Běloruska.

Dotazníkové šetření, které proběhlo na jaře 2006 na VŠE v Praze, bylo zaměřeno na názory a postoje všech studentů–cizinců, ale při vyhodnocení musely být často zohledněny podmínky postavení slovenských studentů oproti ostatním cizincům.

Z průzkumu vyplývá, že studenti přicházejí do Česka hlavně za studiem, které považují za investici a zdroj příležitostí do budoucna (H1). Jiné než ekonomické důvody (např. rodinné) hrají spíše zanedbatelnou roli. Od vzdělání v Česku očekávají, že jim poskytne více příležitostí po ukončení studia a možnost pracovat v zahraničí mimo zemi původu.

Průzkum potvrdil, že i na VŠE studenti přicházejí z geograficky a kulturně blízkých zemí a jazyková příbuznost je důležitým motivem pro výběr Česka jako studijní destinace (H2). Nebyla však jednoznačně potvrzena hypotéza (H3), že by cizinci přicházeli především proto, že se u nás neplatí školné. Motivace pro studium v Česku je různorodá, je často kombinací několika faktorů a liší se především podle země původu. Studenti ze Slovenska považují studium v Česku za přijatelný kompromis: jazyková nenáročnost a relativně lepší image českých vysokých škol (než slovenských) za relativně nižší náklady (než za lepší školy v západní Evropě). Studium v Česku je za hranicemi země původu, a přece „to není v cizině“. Oproti tomu ostatní cizinci vnímají Česko více jako destinaci zahraničního studia jako „západoevropskou“ zemi s relativně dobrou kvalitou vysokých škol a nižší cenou studia. Neplacení školného je důležitým důvodem jen pro studenty z ostatních zemí, ale jeho zavedení (ve výši 10 tis. Kč ročně) by celkově většinu všech studentů spíše neodradilo.

Se studiem v Česku jsou studenti spíše spokojeni a kdyby se znovu rozhodovali, opět by si studium v Česku vybrali. Tyto odpovědi reflektovaly spíše jejich postoje ke konkrétnímu studiu na VŠE, kterou si většina studentů vybrala proto, že je umístěna v Praze. Samozřejmě se studenti setkávají s určitými problémy v přijetí ve společnosti a při studiu na škole. Především studenti z ostatních zemí (mimo Slovenska) vnímají Česko spíše jako zemi s menší tolerancí cizinců a s různým zacházením podle země původu. Studenti jsou však přesvědčeni, že na univerzitě je větší tolerance než jinde ve společnosti a většina z nich se kromě krajanů přátelí jak s Čechy, tak s ostatními cizinci. Většina studentů již při studiu pracuje. Celkově tedy odpovědi spíše směřují k potvrzení hypotézy (H6), že se studenti–cizinci lépe integrují do české společnosti. Průzkum jako takový nebyl podrobně zaměřen na integraci studentů–cizinců, takže k jednoznačnému potvrzení hypotézy (H6) by byl třeba konkrétně zaměřený průzkum.

Z odpovědí o záměrech po ukončení studijního programu vyplývá, že většina studentů chce dále spíše studovat nebo pracovat v Česku. Nepotvrdila se tak hypotéza (H4), že by Česko bylo tranzitní zemí, ze které absolventi odcházejí po studiu pracovat dále „na Západ“. Vzhledem k malé míře návratnosti a roztržitésti odpovědí nelze hypotézu (H4) považovat ani za jednoznačně vyvrácenou. Část studentů má totiž jistě takovou strategii, ale v případě, že

neuspějí, je Česko druhou nejlepší možnou variantou. Přestože studenti uvádějí své úmysly do budoucna, až dostudují, a jen menšina z nich byla těsně před takovým rozhodnutím, je z toho možné učinit závěr, že pokud v Česku budou vhodné podmínky pro jejich další působení, většina ze studentů hodlá u nás zůstat. Pro mnoho cizinců je tak studium na českých vysokých školách možnou cestou k následné pracovní migraci.

Průzkum naopak opětovně potvrdil hypotézu (H5), že jen malá část studentů–cizinců má záměr se vrátit po ukončení studia do země původu. Méně než 10 % uvažuje po ukončení studia o návratu do země původu. Návrat do země původu získává na významu až jako třetí nejlepší možná varianta (po možnost dále studovat nebo pracovat v Česku nebo jinde v Evropě).

Průzkum sice nelze při třetinové míře návratnosti jednoduše generalizovat, nicméně lze učinit určitá doporučení pro hospodářství a společnost Česka jako pro hostitelskou zemi migrace.

Zprv, přítomnost cizinců může mít různé dopady na vzdělávací systém v závislosti na komplexnosti národní strategie vůči migraci. Bezesporu přispívají zahraniční studenti k vytvoření multikulturního prostředí na univerzitách, zprostředkovávají českým studentům kontakt s vnějším světem a vzájemně se na akademické půdě mohou učit toleranci. Je však obtížné usuzovat, co bylo motivem zrušení školného pro cizince v podmínkách nedostatečné kapacity českých univerzit (stále přepis poptávky nad nabídkou) a v podmínkách nedostatečných finančních prostředků ve vysokém školství, ve vědě a výzkumu. Zda to bylo nástrojem rozvojové pomoci či podnětem k „importu mozků“. Dopady tohoto opatření jsou jednoznačné, významně narostl počet studentů ze zahraničí, především ze Slovenska a ze zemí bývalého SSSR. Možná měl být systém placení poplatků zachován, poplatky mohly připadnout vysokým školám, které by byly zainteresovány na počtu cizinců, propagovaly svoje programy a kryly eventuelní zvýšené náklady se studiem cizinců; univerzity nebo stát mohly poskytovat více prospěchových stipendií pro cizince.

Zadruhé, studenti s cizím státním občanstvím jsou důležitým potenciálním zdrojem kvalifikované a mladé pracovní síly v Česku, kteří se navíc snadno integrují. Na získání zahraniční kvalifikované pracovní síly je v současnosti zaměřena imigrační politika ČR se svým programem Výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků, který nabízí možnost požádat o povolení k trvalému pobytu ve zkrácené lhůtě po 2,5 letech práce a života v Česku (místo 5 let). Program se sice již také vztahuje na absolventy českých vysokých škol (Imigrace, MPSV), kteří o něm většinou vědí, ale mají o něm nedostatečné informace. Pokud chce Česko podpořit také trvalé usazení absolventů ze zemí mimo EU (což je logické v podmínkách neplacení školného), je třeba cíleně zvýšit informovanost studentů o programu a usnadnit jejich legální zapojení na trh práce, aniž by jim po ukončení studia zaniklo povolení k pobytu. V současném stavu financování vzdělání většiny cizinců z českého státního rozpočtu, by konzistentním opatřením strategie náboru kvalifikovaných cizinců měla být podpora zapojení absolventů na trh práce, (event. zvýhodnění absolventů českých vysokých škol) a zlepšení administrativních podmínek života studentů–cizinců v Česku – profesionální práce ze strany cizinecké policie, podmínky zdravotního pojištění, vyřizování pracovního povolení.

Zahraněční absolventi mohou specificky ovlivnit zapojení Česka do mezinárodních ekonomických vztahů. Díky svým jazykovým znalostem a znalostem zahraničních trhů mohou přispět k navázání obchodních vztahů při expanzi českých firem na východní „emerging markets“. Internacionalizace (či globalizace) terciárního vzdělání jde ruku v ruce s globalizací světového hospodář-

ství. Studentskou migraci je tak třeba posuzovat v širších souvislostech, které zahrnují migraci vysoce kvalifikovaných osob, mezinárodní obchod a kapitálové toky.

Literatura:

- CASTLES, S., MILLER, M. J. (1993): *The Age of migration – International Population Movements in the Modern World*. The Guilford Press, New York.
- Cizinci v České republice. Internetový server ČSÚ, http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/cizinci_v_cr.
- DJACIC, S. (2001): *International Migration: Trends, Policies and Economic Impact*. Routledge, London.
- Doma v České republice, <http://www.domavcr.cz>.
- DRBOHLAV, D. (2004): *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries – The Czech Republic*. International Organization for Migration, Vienna.
- DUSTMANN, CH. (2001): *Why go back? Return motives of migrant workers*. In: Djacic, S. (ed.): *International Migration: Trends, policie and economic impact*. Routledge, London, s. 229–248.
- Education at Glance (2002). OECD, Paris, www.oecd.org.
- Education at Glance (2006). OECD, Paris, www.oecd.org.
- Imigrace. Pilotní projekt aktivního výběru zahraničních pracovníků, MPSV, <http://imigrace.mpsv.cz>.
- International Mobility of the Highly Skilled. OECD, Paris 2002.
- KING, R., RUIZ-GALICES, E. (2003): *Subsequent Migration Behaviour*. International Journal of Population Geography, 9, John Wiley and Sons, Ltd., s. 229–252.
- LI et al. (1996). *Migrating to Learn and Learning to Migrate*. International Journal of Population Geography, č. 2, s. 51–67.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCI, A., TAYLOR, J. E., PELLEGRINO, A. (1993): *Theories of international migration: a review and appraisal*. Population and Development Review, č. 19, s. 431–466.
- NOVÁKOVÁ, J. (2005): *Cizinci na vysokých školách v ČR: příklad Masarykovy univerzity*. Ročníková práce. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Open doors. Report on international education exchange. Institute of International Education, <http://opendoors.iienetwork.org/>
- SCHNITZER, K., ZEMPEL-GINO, M. (2002): *Euro Student: Social and Economic Conditions of Student Life in Europe 2000*. Hochschul-Informationen-System, Hannover.
- SKELDON, R. (1997): *Migration and Development: A Global Perspective*. Longman, London.
- Trends in international migration: annual report 2000. OECD SOPEMI, Paris.
- Výroční zprávy o činnosti VŠE 2000–2005, www.vse.cz/kategorie.php?IDkat=1745.
- ZIMMERMANN, K. F., BAUER, T. (2002): *Economics of Migration*. Volume I.–IV. Edgar Publishing Ltd., Cheltenham, UK.

S u m m a r y

MIGRATION FOR STUDIES: FOREIGN STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF ECONOMICS, PRAGUE

The students are a very dynamic element of migration flows in Czechia. In 2005/2006, there were more than 21 400 foreign students (7.5 % of the total student population) studying at Czech universities, mainly in Czech language (and paying no tuition fees). Figure 1 indicates the number of foreign students enrolled in university study programmes in Czechia with regard to their country of origin: Slovakia, Russia, Ukraine and others.

The first part of the article briefly presents theoretical and empirical findings on student migration. The second part analyses the results of a survey on foreign students at the University of Economics, Prague. All foreign students in spring 2006 (1 762 in total) received an e-mail message with web link to the questionnaire which they could fill in

online anonymously. All answered questionnaires (547 respondents) were included in an Excel database and analysed. The return rate of 31 % is quite low but still the sample contained a proportionate share of both sexes, countries of origin and faculties studied. However, conclusions for the whole foreign student population in Czechia can be rather difficult because the survey was performed only at one university with a specific focus on economics (social sciences).

Motivation for studies abroad is mainly economic, since education can be considered as investment. The students believe that a good diploma and experience abroad is the way to a prosperous career in the today's globalized world. According to the survey, this is the main reason why students do not study in their countries of origin and go abroad: they expect from this "investment" better opportunities in future and a chance to work abroad. The students come from geographically and culturally close countries and they choose Czechia because of linguistic proximity. The hypothesis that they come because of no tuition fees are to be paid by foreign students studying in Czech language has not been fully confirmed since it is important mainly for the students from the former Soviet Union but not for Slovaks forming the majority of foreign students.

Most of the foreign students are satisfied with their studies and they would come to study to Czechia again if they had the choice again. The respondents felt that in Czechia there is a higher tolerance of foreigners at universities than elsewhere in society; however some discrimination was reported mainly by students other than Slovaks. Most of the students already work during their studies and they have friends among Czechs as well as among other foreigners.

After finishing their studies, the students might probably stay studying or working in Czechia. The survey did not confirm that the students would continue further "west" after finishing their study programme. However, they can have different strategies. Only 10 % of them intend to go back to their countries of origin.

Based on these findings, some conclusions and recommendations can be provided: foreigners have an increasing impact on the Czech educational system. In the Czech system without tuition fees, foreign students have to be considered as an important part of the complex immigration strategy of the Czech Republic. Information campaign of the pilot project "Selection of Qualified Foreign Workers" could be focused also on foreign students and administrative procedures could be adapted to make easier the graduates' integration into labour market. Foreign graduates should be considered as an important potential source of qualified and young labour in Czechia which is also capable to enhance integration of the Czech economy into international economic relations.

Fig. 1 – Number of foreign students according to their country of origin inscribed in study programmes at all universities in Czechia. Key: Slovakia, Russia, the Ukraine, others. Source: Czech Statistical Office, http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/datove_udaje_vzdelavani

(Pracoviště autorky: do srpna 2006 odborná asistentka na VŠE v Praze, v současnosti pracuje v institucích EU; e-mail: radkabic@seznam.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

JOSEF NOVOTNÝ, EVA JANSKÁ, DITA ČERMÁKOVÁ

ROZMÍSTĚNÍ CIZINCŮ V ČESKU A JEHO PODMIŇUJÍCÍ FAKTORY: POKUS O KVANTITATIVNÍ ANALÝZU

J. Novotný, E. Janská, D. Čermáková: *Spatial distribution of immigrants in Czechia and its influencing factors: an attempt at quantitative analysis.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 204–220 (2007). – This paper focuses on spatial distribution of immigrants in districts of Czechia. Firstly, a brief description of the distribution is given with respect to the main groups of immigrants according to their citizenship. Then we examine the issue empirically by correlation and regression analyses trying to find out which factors explain the immigrants' distribution. A significant relationship has been found between geographical macro-position of districts and both the absolute numbers and relative shares of foreigners in population. Interestingly, the factor of settlement hierarchy is significant only for the absolute numbers of immigrants. In addition, factors such as aggregate economic level and unemployment rate have not been found significant when controlling for other factors. A question for further research is the relationship that has been indicated between both the characteristics of foreigners' distribution and the level of criminality.

KEY WORDS: distribution of immigrants in Czechia – socio-economic factors – correlation and regression analysis.

Autoři děkují za finanční podporu grantu GAČR č. 403/04/P097 a výzkumného záměru MŠM 0021620831.

Úvod

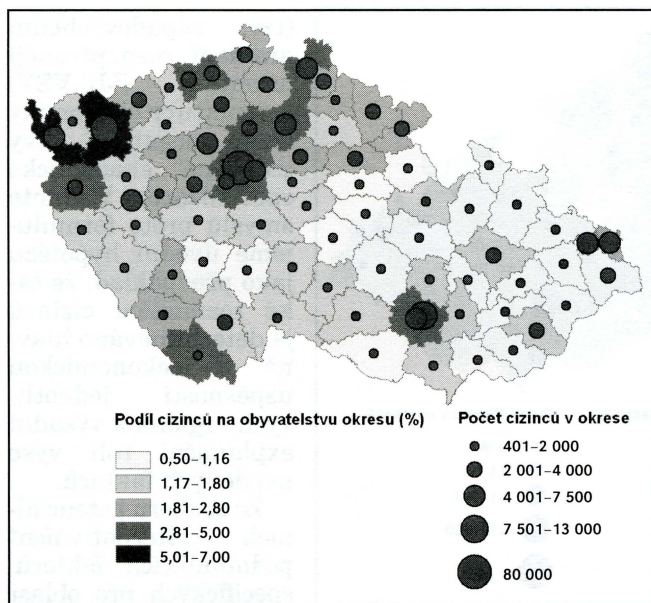
Stále se zvyšující počty imigrantů v Česku od druhé poloviny 90. let (téměř 2,5krát za posledních 10 let, tj. do roku 2004) vedou odborníky k mnoha otázkám, které se vztahují zejména k problematice adaptace/integrace cizinců v majoritní společnosti, ale také k jejich rozmístění (Janská 2006). Od poválečného odsunu 2,8 milionů Němců (1945–1947) nedocházelo v Česku až do počátku 90. let 20. století k významnějším migračním změnám. I přesto, že nyní tvoří cizinci „pouhé“ cca 3 % celkové populace země (ČSÚ), lze pozorovat v rámci republiky území jejich výraznější koncentrace.

Z hlediska rozmístění cizinců mezi okresy je na první pohled zřejmý západovýchodní gradient, resp. rozdíl mezi západní a východní částí republiky, kdy se počty cizinců snižují směrem k východu (viz obr. 1 a 2). Výjimkou jsou okresy největších měst a v první řadě hlavní město Praha, které je největším a nejvýznamnějším migračním magnetem Česka. Kromě toho je výraznější zastoupení cizinců ze sousedních zemí v okresech u hranic s danou zemí (obr. 3 a 4). V jiných případech se můžeme domnívat, že svou roli hrají ekonomické podmíněnosti (obr. 5 a 6), spojené v případě Vietnamců s etnickou sounáležitostí (obr. 7; např. Čermáková 2002, Valenta 2006).

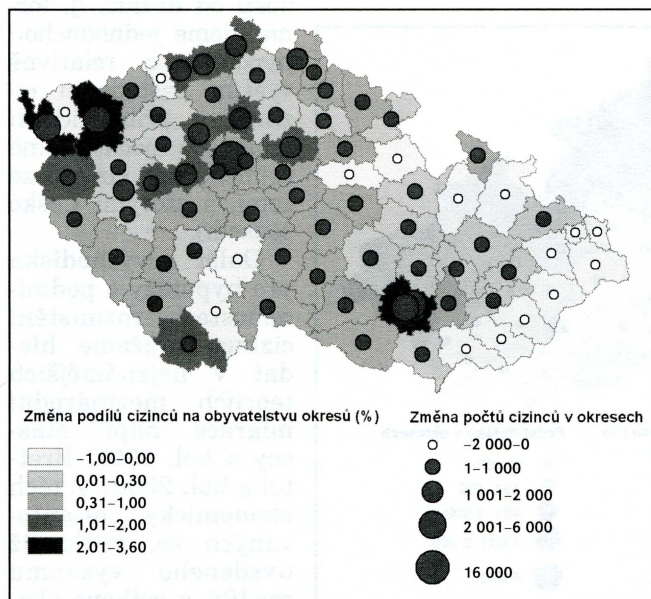
Článek si klade za cíl přiblížit změny a vývoj prostorového rozmístění cizinců v Česku od počátku 90. let a pokusit se prostřednictvím korelační a regresní analýzy najít faktory, které toto rozmístění podmiňují.

Cíle, východiska a hypotézy

Jedním ze základních cílů je popis vývoje a stavu rozmístění cizinců v jednotlivých okresech podle země původu a ekonomického zařazení cizinců. Dalším cílem je pak analýza faktorů, které rozmístění cizinců podmiňují či ovlivňují. V tomto ohledu si logicky můžeme položit otázku, zdali se jedná spíše o faktory specifické (resp. specificky spojené s problematikou mezinárodní migrace) nebo zda je rozmístění cizinců odvislé od obecných podmínek regionální diferenciace Česka. Zde můžeme vycházet z řady prací, kterými byly opakovaně doloženy hlavní podmínky a tendence regionálního (regionálně-ekonomického) vývoje (vedle dalších např. Hampl et.al. 2001; Dostál, Hampl 2004). V pořadí podle významnosti jednotlivých faktorů bývají zmiňovány: pozice v sídelní struktuře (včetně postavení Prahy a dále ostatních metropolitních areálů), faktor „makropolitní“

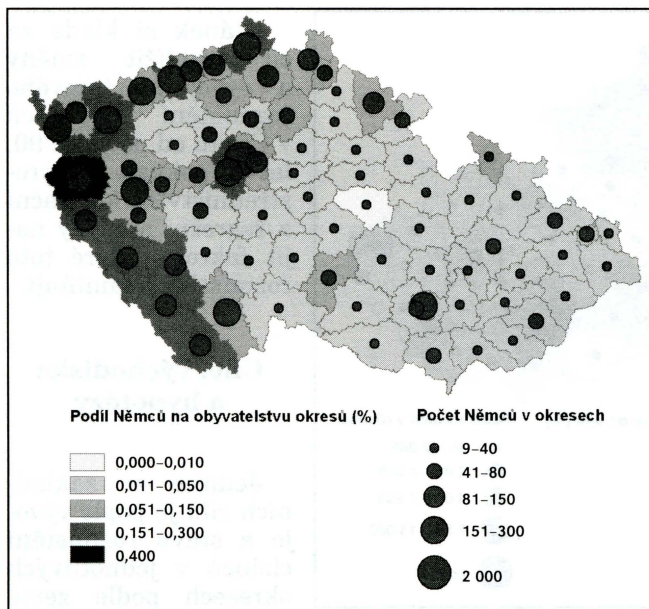

Obr. 1 – Cizinci v okresech Česka (rok 2004). V legendě vlevo: podíl cizinců na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet cizinců v okresech.

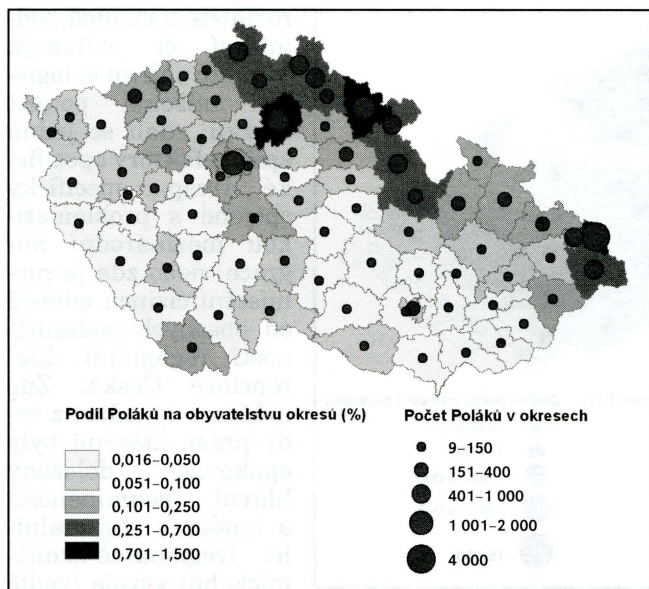

Obr. 2 – Změna v relativních a absolutních počtech cizinců v okresech Česka v období 1996-2004. V legendě vlevo: změna podílů cizinců na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: změna počtu cizinců v okresech.

notlivých faktorů bývají zmiňovány: pozice v sídelní struktuře (včetně postavení Prahy a dále ostatních metropolitních areálů), faktor „makropolitní“

Obr. 3 – Němci v okresech Česka v roce 2005. V legendě vlevo: podíl Němců na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet Němců v okresech.

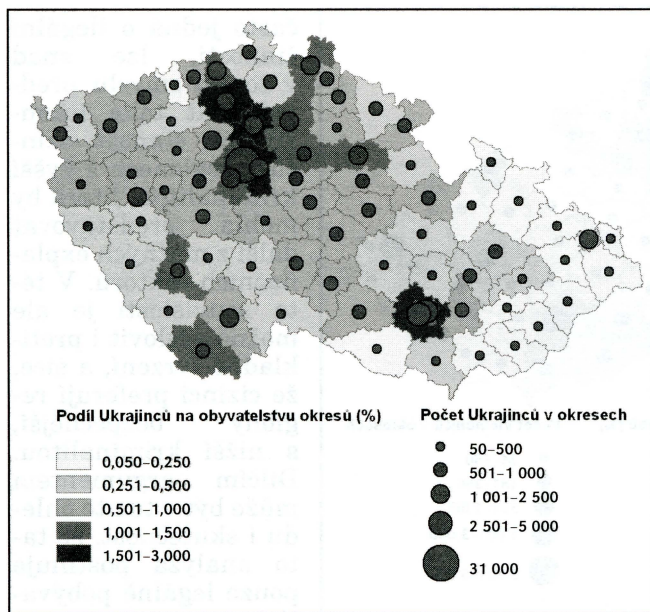

Obr. 4 – Poláci v okresech Česka v roce 2005. V legendě vlevo: podíl Poláků na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet Poláků v okresech.

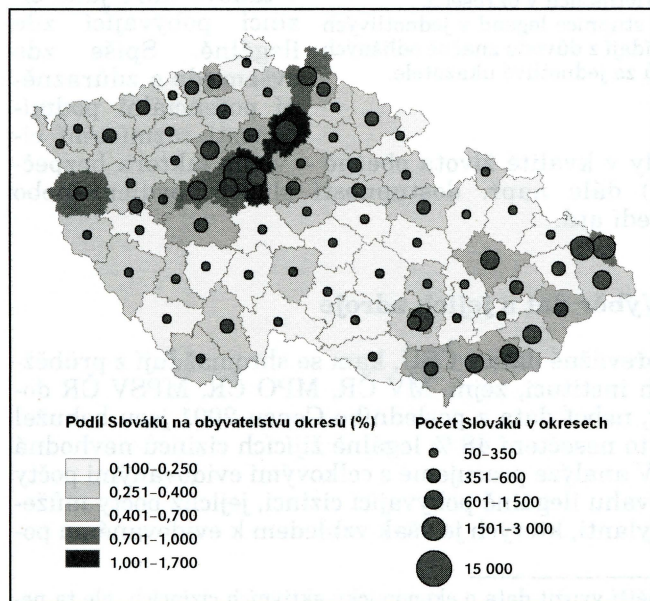
(tzv. západovýchodní gradient, resp. přesněji orientace ZJZ-VSV) a struktury ekonomiky (zejm. negativní vlivy „zděděné“ ekonomické specializace). V tomto smyslu proto formulujeme úvodní hypotézu jako předpoklad, že také rozmístění cizinců je determinováno hlavně socioekonomickou úspěšností jednotlivých regionů s výsadní explanační rolí výše uvedených faktorů.

Ze souboru potenciálních „alternativních“ podmiňujících faktorů, specifických pro oblast mezinárodní migrace, předpokládáme význam již výše uvedené vzdálenosti od hranic, tj. formulujeme jednoduchou hypotézu o relativně vyšším zastoupení cizinců v příhraničních regionech (pochopitelně zejména pak cizinců ze zemí, s kterými Česko sousedí).

Další východiska pro hypotézy o podmínkách rozmístění cizinců můžeme hledat v neznámějších teoriích mezinárodní migrace (např. Massey a kol. 1993, Brettel a kol. 2000). Z těch ekonomicky orientovaných se, vedle již uvedeného významu rozdílů v celkové ekonomické úspěšnosti regionů, může jednat o roli strukturálně-ekonomických charakteristik jednotlivých regionů (viz např. tzv. teorie dvojího trhu, Sassen 2001). V tomto smyslu můžeme předpokládat význam faktoru struktury

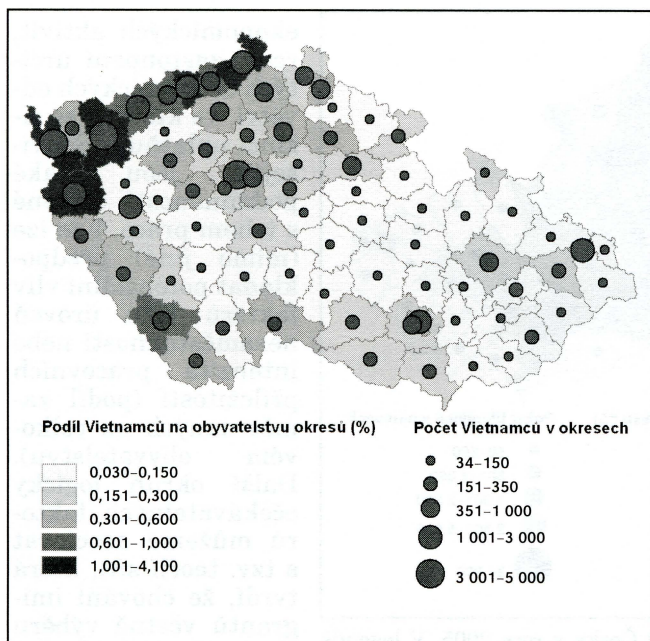

Obr. 5 – Ukrajinci v okresech Česka v roce 2005. V legendě vlevo: podíl Ukrajinců na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet Ukrajinců v okresech.

Obr. 6 – Slováci v okresech Česka v roce 2005. V legendě vlevo: podíl Slováků na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet Slováků v okresech.

ekonomických aktivit, resp. zastoupení určitých ekonomických odvětví, ve kterých se cizinci uplatňují. Související jsou také podmíněnosti spojené s trhem práce, kde lze (mimo jiné) předpokládat potenciální vliv faktorů jako úroveň nezaměstnanosti nebo intenzita pracovních příležitostí (podíl zaměstnaných na celkovém obyvatelstvu). Další okruh logicky očekávatelných faktorů můžeme asociovat s tzv. teorií sítí, která tvrdí, že chování imigrantů včetně výběru jejich cílového regionu se řídí zejména již existujícími kontakty na daný region. „Primitivní“ hypotéza spojená s tímto faktorem může být např. postavena na předpokladu, že noví imigranti budou následovat své předchůdce a směřovat zejména do regionů, kde již nacházíme vyšší podíly cizinců, čímž by se měla teoreticky dále zvyšovat uzemní nerovnoměrnost jejich rozmístění. Dále lze vycházet z některých aspektů institucionální teorie mezinárodní migrace, která mimo jiné poukazuje na spojení procesů migrace s různými aktivitami jednotlivců i organizací, jako např. zprostředkování práce a ubytování, obstarávání potřebných dokladů a povolení nebo také třeba organizování přechodů hranic či fingovaných sňatků. Jelikož se

Obr. 7 – Vietnamci v okresech Česka v roce 2005. V legendě vlevo: podíl Vietnamců na celkovém počtu obyvatel okresu (v procentech), vpravo: počet Vietnamců v okresech.

Poznámka: Velikost terčů ani stupnice legend v jednotlivých mapkách si vzájemně neodpovídají z důvodu značně odlišných absolutních i relativních údajů za jednotlivé ukazatele.

zinců regionálními rozdíly v kvalitě života obecně – vedle faktoru bezpečnosti (nižší kriminality) dále např. dostupností služeb, bydlení nebo kvalitou životního prostředí atd.

Výběr dat a jejich zdroje

V článku jsou použita převážně data z ČSÚ, kam se shromažďují z průběžných registrů jednotlivých institucí, zejm. MV ČR, MPO ČR, MPSV ČR dostupná za jednotlivé roky, neboť data z posledního Censu 2001 jsou bohužel pro svoji velkou chybu, a to nesečtení 48 % legálně žijících cizinců nevhodná (např. Cermáková 2002). V analýze pracujeme s celkovými evidovanými počty cizinců¹, nejsou brány v úvahu ilegálně pobývajících cizinců, jejichž počty můžeme pouze odhadovat² a azylanti, kterých je však vzhledem k evidovanému po-

často jedná o ilegální činnosti, lze snad v tomto smyslu předpokládat také intenzivnější činnost cizinců v regionech s vyšší kriminalitou, která by mohla představovat další z možných explanačních faktorů. V této souvislosti je ale možné vyslovit i protikladné tvrzení, a sice, že cizinci preferují regiony bezpečnější, s nižší kriminalitou. Důležitým argumentem může být v tomto ohledu i skutečnost, že tato analýza postihuje pouze legálně pobývajících cizince, kteří nemusí být do uvedených činností zapojeni v takové míře jako cizinci pobývajících zde ilegálně. Spíše zde ovšem jde o zdůraznění potenciální podmíněnosti rozmístění ci-

¹ Pochopitelně by bylo vhodnější využít data o ekonomicky aktivních cizincích, ale ta nejsou k dispozici pro období před počátkem platnosti nového zákona o zaměstnanosti (435/2004) a dodnes nejsou úplná. Tento zákon nově zavedl povinnost registrace pro cizince s trvalým pobytem na příslušných úřadech práce, ovšem bez zpětné platnosti, tudíž cizinci, kteří získali zaměstnání před listopadem 2004, ve statistice ekonomicky aktivních cizinců stále chybí.

² Je odhadováno, že na území Česka žije 200 tis. cizinců s nelegálním pobytem (Drbohlov 2003).

čtu ostatních cizinců relativně málo (mezi roky 1993 a 2004 získalo v Česku až 1 510 cizinců).

Kvantitativní analýzu rozmístění cizinců lze provést na úrovni okresů, za které lze získat informace o státní příslušnosti, typu pobytu a zastoupení v odvětvích ekonomiky. I přesto, že tato data mají řadu nedostatků, mohou mít významnou vypovídací hodnotu (např. Čermáková 2005, Holá 2004). Výběr proměnných, kterými se v dalších analýzách pokoušíme vysvětlovat rozmístění cizinců byl do značné míry závislý na tom, které jevy lze sledovat v rozvedení po okresech. Většina těchto dat proto pochází z publikací ČSÚ (zejm. Okresy České republiky). Do prvotní analýzy byly dále zahrnuty informace vypovídající o regionálních rozdílech v rozložení přímých zahraničních investic (zdrojem byly údaje ČNB) a v podnikatelské aktivitě (fyzické osoby registrované/deregistrované k platbě DPH – ministerstvo financí).

Vývoj územního rozmístění cizinců od počátku 90. let

V první polovině 90. let se počet cizinců ve všech krajích zvětšil dvakrát až čtyřikrát (více Čermáková 2005).³ Největší přírůstky cizinců byly zaznamenány v Západočeském a Středočeském kraji, kam směřovaly nejpočetnější skupiny cizinců především z Ukrajiny a Vietnamu. V tomto období se začíná projevovat nižší atraktivita Severomoravského a Severočeského kraje. Opačný trend, tedy pokles imigrace, byl zaznamenán ve druhé polovině 90. let a měl za následek řádové snížení toků cizinců do regionů. Nicméně všechny kraje kromě Severomoravského a Prahy dále zaznamenávaly přírůstek cizinců. Největší toky nadále směřují do západních Čech (Karlovy Vary, Cheb) a nově do jižních Čech (především Český Krumlov), dále také posiluje zázemí Prahy. V období od roku 2000 do současnosti nedochází k žádným významným změnám trendů toků. Kromě stále atraktivitu okresů v Karlovarském kraji směřují cizinci také do Brna a jeho zázemí, oproti předešlému období opět posiluje Praha a některé okresy ve Středočeském

Tab. 1 – Koncentrace cizinců „v rámci“ obyvatelstva okresů Česka (Giniho koeficient koncentrace)

	1996	2000	2004
Cizinci celkem	0,37	0,34	0,38
Cizinci – trvalý pobyt			0,32
Cizinci – dlouhodobý pobyt			0,44

Poznámka: Giniho koeficient koncentrace cizinců by se rovnal nule, kdyby všechny okresy vykazovaly shodný podíl cizinců na obyvatelstvu okresu (tj. rozmístění cizinců by odpovídalo rozmístění obyvatelstva).

Výpočet Giniho koeficientu: Giniho koeficientem (G) zde měříme koncentraci cizinců (či obyvatelstva v následující tab. 2, tj. jevu y) v rámci jevu x (zde obyvatelstvo nebo rozloha okresů i, j, \dots, n v tab. 2). Výpočet může být proveden např. jako:

$$G = 1/2(\bar{y}/\bar{x}) \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |(y_i/x_i) - (y_j/x_j)| f_x f_y$$

kde f_x odpovídá podílu obyvatelstva (či rozlohy) okresů na celkové rozloze Česka.

Zdroj: vlastní výpočet z dat ČSÚ.

³ Z důvodu nedostupnosti dat můžeme sledovat toky cizinců v první polovině 90. let jen na úrovni krajů.

Tab. 2 – Územní koncentrace obyvatelstva a cizinců (Giniho koeficient koncentrace)

	1996	2000	2004
Obyvatelstvo	0,40	0,41	0,40
Cizinci celkem	0,65	0,63	0,64
Cizinci – trvalý pobyt			0,60
Cizinci – dlouhodobý pobyt			0,69

Poznámka: Giniho koeficient územní koncentrace daného jevu (zde obyvatelstva či cizinců) by se rovnal nule, kdyby byl tento jev územně rovnoměrně rozmístěn (zde tedy, kdyby všechny okresy vykazovaly shodnou hustotu zalidnění, resp. distribuce cizinců). Pro postup výpočtu viz poznámka u tab. 1.

Zdroj: vlastní výpočet z dat ČSÚ.

kraji (viz obr. 2). Z výše popsaného vývoje vyplývá, že cizinci se na našem území rozmísťují nerovnoměrně a jejich koncentrace je vyšší než u majoritní populace. Z vypočtených Giniho koeficientů koncentrace cizinců „v rámci“ obyvatelstva okresů (tab. 1) a „v rámci“ území okresů (tab. 2) je zřetelné, že územní rozmístění cizinců je v porovnání s obyvatelstvem Česka nerovnoměrnější. Charakter rozmístění cizinců se vytvářel především v první polovině 90. let, jak je patrné z relativně stabilního vývoje koeficientů koncentrace. Jak se patrně také dalo očekávat, výpočty navíc dokládají rovnoměrnější rozmístění cizinců s trvalým pobytem než cizinců s pobytem dlouhodobým (víza nad 90 dnů).

Mezi základní rysy dnešního rozmístění cizinců patří (přinejmenším z hlediska absolutních počtů cizinců) preference tzv. městských okresů jako je Praha, Brno, Ostrava a jejich širšího zázemí proti venkovským regionům či regionům tzv. vnitřních periferií. Patrný rozdíl existuje mezi Čechami a Moravou, kdy Morava, až na zmíněné městské okresy, vykazuje nízké počty cizinců i jejich podílů na počtech obyvatel (obě tyto charakteristiky popisující rozmístění cizinců jsou odděleně testovány v další části). Dále je v Čechách patrný rozdíl mezi regiony ležícími na sever a na jih od Prahy, kde severní část je pro cizince daleko přitažlivější. Tato skutečnost může být ovlivněna např. existencí pracovních míst spojených se zahraničními investicemi do automobilového průmyslu v okresech Mladá Boleslav a Kolín.⁴

Rozmístění cizinců z hlediska země původu v sobě odráží řadu dalších faktorů (od osobních po ekonomické), které ovšem není možné z dostupných statistik hodnotit. Tyto informace je možné získat až cíleným kvalitativním výzkumem. Již bylo v úvodu zmíněno, že příhraniční okresy obecně mají oproti vnitřním okresům vyšší podíl cizinců z příslušné sousední země. To platí pro Němce, Poláky, méně již pro Slováky (obr. 3, 4, 6), kteří jsou vzhledem k historicko-kulturnímu propojení obou zemí přítomní i v jiných okresech Česka. Vzhledem k tomu, že v Česku platí odlišné zákony pro cizince z třetích zemí⁵, kdy je státními orgány ověřována potřeba cizince na trhu práce, lze předpokládat, že právě těmto cizincům bude uděleno povolení k zaměstnání v okresech, kde je vysoká poptávka po pracovní síle tedy v okresech s největší ekonomickou dynamikou. U námi

⁴ Podobný trend se též odehrává na Slovensku v souvislosti s probíhajícími (francouzská a korejská automobilka) i plánovanými zahraničními investicemi v některých krajích (např. Trnava, Žilina, Nitra či Košice), kdy se očekává nárůst cizích pracovních sil a tím i změna územního rozmístění cizinců (Jurčová a kol. 2004, in Divinský 2005).

⁵ Jedná se o cizince ze zemí mimo EU.

Tab. 3 – Územní koncentrace skupin cizinců dle jejich původu a obyvatelstva Česka (Giniho koeficient koncentrace)

1. Rusové	0,84	5. Ukrajinci	0,70
2. Poláci	0,75	6. Slováci	0,65
3. Moldavci	0,72	7. Němci	0,64
4. Vietnamci	0,71	8. Obyvatelstvo Česka	0,40

Poznámka: viz poznámka u tab. 1 a 2.

Zdroj: vlastní výpočet z dat ČSÚ.

vybraných skupin by se toto mělo týkat Ukrajinců (obr. 5), ale také Moldavanů. Specificky se chovající skupinou jsou Vietnamci (obr. 7), kteří v Česku pobývají především za účelem podnikání v maloobchodu a svou činnost zaměřují jak na majoritu (z tohoto důvodu jsou v každém okrese), tak na kupní sílu z Německa a Rakouska, tudíž je nalezneme právě v příhraničních oblastech. Ze sledovaných skupin cizinců mají nejvyšší míru koncentrace Rusové (viz tab. 3), kteří žijí v Praze a okolí a též v důsledku historických kontaktů v Karlových Varech (Drbohlav, Lupták, Janská, Bohuslavová 1999). Počty migrantů z vyspělých (západních) zemí jsou poměrně nízké, zato jejich koncentrace je „nadprůměrná“ (pokud neuvažujeme německé a rakouské imigranty) v městských regionech, zejména v Praze.

Korelační a regresní analýza

V této části se využitím korelační a regresní analýzy pokusíme identifikovat hlavní faktory, které podmiňují/vysvětlují územní distribuci cizinců v Česku. Toto hodnocení je zaměřeno na podmíněnosti meziokresních rozdílů v souhrnných počtech cizinců a v jejich podílech na obyvatelstvu okresů. Logika analýzy je postavena na výše uvedené výchozí otázce, zda jsou faktory podmiňující rozmístění cizinců shodné s obecnými determinanty regionální (resp. regionálně-ekonomické) diferenciací Česka, nebo zda se jedná spíše o faktory, které lze spojit s specificky s fenoménem mezinárodní migrace. Postup kvantitativní analýzy lze schematicky naznačit následujícím přehledem: stanovení hypotéz › výběr vstupních proměnných › identifikace potenciálních vztahů mezi proměnnými › vícerozměrná lineární regrese › stanovení závěrů.

Exaktní doložení uvedených hypotéz je pochopitelně omezeno statistickými informacemi, které jsou na měřítkové úrovni okresů Česka k dispozici. V závislosti na dostupných datech jsme se proto nejprve zaměřili na analýzu širokého souboru 24 nezávisle proměnných (viz poznámka pod tabulkou 4), které by mohly potenciálně vysvětlovat územní rozmístění cizinců. V tomto souboru proměnných byly nejprve výpočty korelačních koeficientů (ANOVA či Chi-kvadrát v případech kategoriálních proměnných) prověřovány jednoduché (dvojezměrné) závislosti či asociace. Pokud byl statisticky významný vztah zjištěn (viz tab. 4), pokusili jsme se jej dále prostřednictvím parciálních korelací či případně jednodušší regresní analýzy „očistit“ od vlivu dalších proměnných (zde zejména od vlivu faktoru sídelní hierarchie). Tímto způsobem jsou identifikovány základní souvislosti mezi proměnnými, které nám mají pomoci vhodně navrhnout vícerozměrný regresní model (resp. modely) pro komplexnější odhad významu jednotlivých faktorů a charakteru jejich spolupůsobení.

Dalším krokem byl výběr vstupních proměnných a identifikace potenciálních vztahů mezi nimi. Závisle proměnnými pro realizovaná hodnocení jsou tedy charakteristiky popisující územní rozmístění cizinců v Česku. V tomto ohledu nalézáme dva základní typy regionálních (zde meziokresních) disproport. Jedním je variabilita okresů z hlediska absolutních počtů cizinců a druhým je variabilita okresů v podílech cizinců na obyvatelstvu. Logický předpoklad, že absolutní a relativní počty imigrantů v jednotlivých okresech spolu souvisí, dokládá jejich silná pozitivní korelace. Informace, kterou oba tyto indikátory přináší je podobná, nikoliv ovšem shodná. To také koresponduje s jejich podobným, nikoliv ovšem shodným charakterem vztahů vůči ostatním uvažovaným nezávisle proměnným (viz tab. 4).

Diferenciaci okresů z hlediska jejich pozice v sídelní hierarchii se v této práci pokoušíme postihnout jednak celkovými počty obyvatel jednotlivých okresů a dále rozdělením okresů do kategorií na metropolitní, ostatní městské, zázemní metropolitní a ostatní. Do této skupiny proměnných pak také zařazujeme podíl obyvatel ve městech, který se též vztahuje k charakteru sídelní struktury. Z hlediska šetřených vztahů není překvapením skutečnost, že se s růstem populační velikosti okresů zvyšují i počty cizinců⁶. Zajímavějším zjištěním naopak je, že s počtem obyvatel okresu nerostou relativní podíly cizinců. Tento fakt však patrně nelze přímo interpretovat jako nezávislost relativních počtů cizinců na faktoru sídelní hierarchie. Jde spíše o to, že jednoduchá proměnná populační velikost okresů nepostihuje rozdíly v sídelní struktuře jednotlivých okresů ideálně. Užijeme-li rozdělení okresů do výše uvedených kategorií, je faktor sídelní hierarchie statisticky významný jak z hlediska absolutních, tak i relativních počtů cizinců v okresech. Obdobně pak na tento vztah poukazuje i signifikantní pozitivní korelace obou indikátorů, kterými zde sledujeme rozmístění cizinců, s mírou urbanizace okresů.

Druhým z uvedených činitelů regionální diferenciace Česka je poloha okresu vzhledem k západním hranicím, resp. přesněji tzv. polohový gradient ve směru ZJZ-VSV. Tento faktor postihujeme rozdělením okresů do 5 skupin podle jejich geografické polohy. Zatímco absolutní počty cizinců jsou na této charakteristice polohy okresů statisticky nezávislé, podíly cizinců na obyvatelstvu ve směru ZJV-VSV v průměru klesají. Tato souvislost se přitom nejeví být falešná, obdobný vztah zjišťujeme i po očištění od vlivu dalších proměnných, jako např. sídelní hierarchie nebo meziokresních rozdílů v míře nezaměstnanosti, průměrných mzdách atp. Dalším faktorem, který souvisí s geografickou polohou okresu a jehož význam jsme prověřovali, je vzdálenost okresu od hranic Česka. Orientační rozlišení poskytlo prosté rozdělení okresů do dvou skupin na jednotky příhraniční (plus Ostrava) a ostatní. Tato kategoriální proměnná ovšem není statisticky asociována ani s celkovými počty cizinců v okresech a ani s jejich relativními podíly na obyvatelstvu jednotlivých okresů.

Významově třetím z uváděných základních podmínek regionální diferenciace Česka je struktura ekonomiky, resp. nepříznivá ekonomická specializace některých regionů. V tomto ohledu bylo do analýzy zahrnuto několik proměnných vztahujících se k odvětvové struktuře regionálních ekonomik. První z nich reprezentuje rozdělení okresů do kategorií podle relativizovaných podílů zaměstnanosti ekonomicky aktivních obyvatel v základních hospodář-

⁶ Kvůli požadavku linearity jednotlivých vztahů uvažujeme počty obyvatel i počty cizinců v logaritmech.

Tab. 4 – Dvojměrné vztahy mezi proměnnými (Pearsonův korelační koeficient, ANOVA, Chi-kvadrát)

		A		B			C	D		E		F		G			H
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
A	1																
	2	**	+	+	a	+		+	+	a	+		+	+	+	+	+
B	3	**			a	+	a	+	+	a	+		+	+	+		+
	4	**	**	**		a		a	a	a	a		a				
	5	**	**	**	**			+	+	a	+	+	+			+	+
C	6		**	**								a		a	a	a	
D	7	**	**	**	**	**			+	a	+	-	+	+	+		+
	8	**	**	**	**	**		**		a	+	-	+	+	+		+
E	9	**	**	**	**	**		**	**				a		a		
	10	**	**	**	**	**		**	**	**			+				+
F	11		*			*	**	*	**				-	-	-		
	12	**	**	**	**	**		**	**	**	**	**					+
G	13	*	**				**	**				*			+	+	
	14	*	**				**	*		**		*		*	+	+	+
	15	**	*			**	*						**	**	+	+	+
H	16	**	**	**		**		**	**	**	**	**	**	*	**	**	

Poznámky: +/- charakter korelace, a – asociace (ANOVA, Chi-kvadrát), **/* signifikantní na hladině 0,01/0,05. Do tabulky byly zařazeny pouze proměnné, které vykazují statisticky významnou korelaci/asociaci s počty cizinců nebo s jejich podíly na obyvatelstvu okresů. Zařazené proměnné: A – CIZINCÍ (1 – počet cizinců v logaritmech, 2 – podíl cizinců na obyvatelstvu okresu v %), B – SÍDELNÍ HIERARCHIE (3 – počet obyvatel v logaritmech, 4 – skupiny okresů: metropolitní, zázemní metropolitní, ostatní městské, ostatní, 5 – podíl obyvatelstva ve městech v %), C – MAKROPOLOHA (6 – gradient ZJZ-VSV: 5 skupin okresů), D – EKONOMICKÁ ÚROVEŇ (7 – průměrná mzda zaměstnanců, 8 – ekonomický agregát na obyvatele), E – EKONOMICKÁ STRUKTURA (9 – struktura zaměstnanosti: 6 typů okresů, viz pozn. pod čarou č. 7, 10 – podíl počtů zaměstnanců ve službách / stavebnictví+průmyslu+zemědělství), F – ZAMĚSTNANOST (11 – míra nezaměstnanosti, 12 – intenzita pracovních příležitostí), F – MIGRAČNÍ INTENZITA (13 – přírůstek stěhování na obyvatele, 14 – změna v počtu cizinců 1996-1999 na obyvatele, 15 – změna v počtu cizinců 2003-2004 na obyvatele), G – OSTATNÍ (16 – počet zjištěných trestných činů na obyvatele). Vyřazené proměnné: vzdálenost od hranic: příhraniční (a Ostrava) vs. ostatní, volná pracovní místa na obyvatele, registrované/deregistrované FO k platbě DPH na obyvatele, Přímé zahraniční investice na obyvatele, zaměstnanost ve stavebnictví, tržby z průmyslové činnosti na obyvatele, počet dokončených bytů na obyvatele mezi lety 2000–2004, územní intenzita emisí (průměr pořadí okresů podle emisí SO₂, NO_x a CO na km²).

ských sektorech⁷ Hrubější, ale zato spojitou charakteristikou je pak indikátor odpovídající podílů počtu zaměstnanců ve službách ku součtu počtů zaměstnanců v průmyslu, stavebnictví a zemědělství. Obě uvedené proměnné vykazují významný vztah s počty cizinců i s jejich podíly na obyvatelstvu okresů. Jedná se přitom o vztah pozitivní (u spojitě proměnné), který může být interpretován jako zjištění silnějšího zastoupení cizinců v okresech s vyšším podílem zaměstnanosti ve službách. Tento faktor zůstává v ohledu k rozmístění

⁷ Jedná se o údaje k roku 2001 a typologii ČSÚ. Okresy jsou rozděleny do šesti skupin podle zaměstnanosti v jednotlivých sektorech vztahen k celostátnímu průměru (tj. např. kategorie s nadprůměrnou zaměstnaností ve službách a zároveň s podprůměrnou zaměstnaností v průmyslu a zemědělství a pak obdobně dále ostatní variace).

cizinců významný po očistění vztahu o vliv sídelní struktury.⁸ Další prověřované indikátory vztahující se k vybraným aspektům ekonomické struktury byly zaměstnanost ve stavebnictví a úroveň tržeb z průmyslové činnosti na obyvatele. V těchto případech ovšem nebyl zaznamenán statisticky významný vztah s charakteristikami rozmístění cizinců.

S nepříznivou ekonomickou strukturou regionů se obvykle pojí i problémy v oblasti trhu práce, jako jsou malá profesní mobilita, nezaměstnanost, nižší intenzita pracovních příležitostí (nižší podíl zaměstnaných na celkovém obyvatelstvu) atp. Zatímco intenzita pracovních příležitostí vykazují signifikantní pozitivní souvislost s absolutními počty i relativními podíly cizinců, v případě míry nezaměstnanosti byla zjištěna (slabší) korelace jen s relativními podíly cizinců na obyvatelstvu okresů. Jak u nezaměstnanosti, tak i u intenzity pracovních příležitostí však uvedené vztahy vymizí, pokusíme-li se kontrolovat vliv proměnných průměrná mzda zaměstnanců a sídelní hierarchie.

Jelikož jsme v předchozích odstavcích konstatovali, že základní podmíněnosti regionálně-ekonomické diferenciaci (sídelní hierarchie, makropolo-ha a ekonomická struktura) jsou také relativně důležitými vysvětlujícími faktory pro územní rozmístění cizinců, lze přirozeně podobné zjištění očekávat i v případě indikátorů celkové ekonomické úrovně. Indikátory ekonomické úrovně okresů zde zastupují průměrná mzda zaměstnanců a ekonomický agregát (součin průměrné mzdy a počtu pracovníků) na obyvatele. Oba ukazatele zjevně nesou podobnou informaci, a proto není překvapující jejich podobné chování z hlediska vztahů s ostatními studovanými proměnnými. Podle očekávání vykazují pozitivní souvislost jak s absolutními, tak i relativními počty cizinců v okresech a síla tohoto vztahu přetrvává i pokud se jako v předchozích případech pokusíme uvážit vliv faktoru sídelní hierarchie.

Další skupina faktorů charakterizuje intenzitu migrace v jednotlivých okresech, přičemž jsou zde uvažovány relativizovaný přírůstek stěhováním a změny počtů cizinců na obyvatele mezi lety 1996–1999 a v posledním sledovaném roce 2003–2004. Zařazení prvních z uvedených proměnných má ukázat, zda charakter rozmístění cizinců souvisí s celkovou intenzitou imigrace (včetně vnitrostátní). Další dvě proměnné testují předpoklad vyvozený z teorie sítí, že cizinci budou následovat své předchůdce do podobných regionů (tj. že počty i podíly cizinců budou vyšší v okresech, které vykazují nebo již dříve vykazovaly vyšší intenzitu mezinárodní imigrace). Minimálně ze statistického hlediska se tyto předpoklady zdají být oprávněné, příslušné koeficienty naznačují signifikantní pozitivní souvislosti uvedených proměnných jak s počty cizinců v okresech, tak i s jejich podíly na obyvatelstvu okresů.

Do skupiny ostatních proměnných byla zařazena řada dalších charakteristik, které by potenciálně mohly s územním rozmístěním cizinců souviset. Jedná se o indikátory poukazující na meziokresní rozdíly v úrovni kriminality (počet zjištěných trestných činů na obyvatele), kvalitě životního prostředí (průměrné pořadí okresů z hlediska územní intenzity emisí SO_2 , NO_x a CO), stáří obyvatelstva, intenzitě bytové výstavby (počet dokončených bytů na

⁸ K tomu lze podotknout, že cizinci mají shodný podíl povolení k zaměstnání/podnikání ve službách a průmyslu (v zemědělství je aktivních 6 %). Na základě této informace proto nelze říci, že by převažovalo uplatnění cizinců ve službách. Možným vysvětlením je, že cizinci směřují do tzv. „zdravých“ okresů.

Tab. 5 – Výsledky vícerozměrné lineární regrese

Závisle proměnná Nezávisle proměnné	Počet cizinců v okrese (v logaritmech)				Podíl cizinců na obyvatelstvu okresu			
	Model 1A R ² = 0,73 β Sig.		Model 1B R ² = 0,84 β Sig.		Model 2A R ² = 0,50 β Sig.		Model 2B R ² = 0,68 β Sig.	
Konstantní člen	-1,59	*	-2,07	**	2,24		-0,18	
Počet obyvatel okresu (v logaritmech)	0,96	**	1,00	**	-0,13		0,14	
Poloha okresu (kategorie ve směru ZJZ–VSV)								
1	referenční		referenční		referenční		referenční	
2	-0,15	*	-0,18	**	-0,93	**	-1,03	**
3	-0,06		-0,08		-0,55		-0,65	*
4	-0,24	**	-0,12		-1,31	**	-0,76	*
5	-0,35	**	-0,25	**	-1,67	**	-1,17	**
Struktura zaměstnanosti (služby/ostatní)	0,23	**	0,05		1,44	**	0,56	
Ekonomický agregát na obyvatele			0,00				0,00	
Míra nezaměstnanosti			0,00				0,01	
Změna v počtech cizinců na obyvatele (1996–1999)			0,01	**			0,08	**
Počet zjištěných trestných činů na obyvatele			0,10	**			0,37	**

Poznámka: **/* signifikantní na hladině 0,01/0,05

obyvatele v období 2000–2004), podnikatelské aktivity (fyzické osoby registrované/deregistrované k platbě DPH na obyvatele) a míře zahraničních investic (přímé zahraniční investice na obyvatele). Ze všech jmenovaných proměnných se ovšem v diskutovaném kontextu zdá být relevantní pouze úroveň kriminality. Silnou pozitivní korelaci zde zjišťujeme s oběma charakteristikami popisujícími územní distribuci cizinců. Tyto vztahy přitom zůstávají průkazné i v případech sledování parciálních korelací, uvažujeme-li možné vedlejší efekty ostatních proměnných. Zajímavá je navíc i skutečnost, že obdobnou pozitivní souvislost sledujeme i mezi úrovní kriminality a indikátory změn v relativizovaných počtech cizinců mezi lety 1996–1999 i 2003–2004.

Vícerozměrná regresní analýza

Zjištěných statistických vztahů mezi proměnnými využíváme ve vícerozměrné regresní analýze, která má dále poukázat na význam a charakter spolupůsobení jednotlivých faktorů. Při navrhování regresních modelů postupujeme obdobně jako výše v případě sledování jednodušších vztahů. Jako závisle proměnné tedy opět sledujeme absolutní a relativní počty cizinců v okresech. Pro každou z těchto charakteristik navrhujeme dva modely, když do prvního zařazujeme jako nezávisle proměnné pouze vybrané charakteristiky hlavních uvedených podmínek regionální diferenciace Česka (viz modely 1A, 2A v tab. 5) a do druhého pak navíc i další ukazatele vztahující se k ostatním okruhům faktorů, které byly identifikovány jako potenciálně významné (modely 1B, 2B). K sestavení rovnic využíváme

vícerozměrnou lineární regresi, přičemž bylo testováno více variant modelů. Rada proměnných byla posléze vyřazena, jelikož nezvyšovaly vysvětlitelnou variabilitu, resp. nevyhovovaly předpokladům lineární regrese (zejm. kolinearita).⁹ Specifikace jednotlivých modelů je spolu s příslušnými regresními koeficienty a zjištěnou hladinou jejich významnosti uvedena v tabulce 5.

Nezávisle proměnné zahrnuté do jednotlivých modelů vysvětlují v případech modelů s absolutními počty cizinců jako závisle proměnnými (1A, 1B) větší část variability než u podílů cizinců na obyvatelstvu okresu. Podobně jako u výše diskutovaných korelací, i zde se faktor sídelní hierarchie (reprezentovaný proměnnou počet obyvatel okresu) jeví být významný pro absolutní počty cizinců v okresech. Výsledky však nenaznačují, že by tento faktor souvisel s relativním zastoupením cizinců v obyvatelstvu okresu. Naproti tomu struktura zaměstnanosti je statisticky významná pro obě charakteristiky rozmístění cizinců, nicméně jen u modelů A, ve kterých uvažujeme pouze tři hlavní faktory regionální diferenciací Česka. Pokud však do modelů B zahrneme i další proměnné, význam ekonomické struktury vymizí. Jiná je situace v případech polohy okresu, která hraje signifikantní roli v obou modelech A i B a pro oba typy závisle proměnných. Toto tvrzení pak můžeme zpřesnit na základě vypočtených koeficientů pro jednotlivé kategorie: statisticky významný rozdíl nalézáme zejména mezi první „jihozápadní“ kategorií okresů (zde zvolena za referenční), druhou kategorií (patrně zejm. díky Praze) a dvěma kategoriemi „severovýchodními“. Zajímavou skutečností je, že uvedené regresní modely nedokládají dříve konstatovaný pozitivní vztah mezi celkovou ekonomickou úrovní a charakteristikami rozmístění cizinců, alespoň pokud postihujeme úroveň ekonomiky ukazatelem ekonomický agregát na obyvatele (obdobný výsledek však dostaneme i pro průměrné mzdy). Potvrdil se naopak předpoklad, že korelace míry nezaměstnanosti a podílu cizinců na obyvatelstvu okresu je pouze zdánlivá – ani v jednom modelu se míra nezaměstnanosti nejeví být významná. Naproti tomu dvě zbylé proměnné, tj. změna v relativních počtech cizinců mezi lety 1996–1999 a úroveň kriminality, potvrdily svůj význam v obou regresních modelech (1B a 2B).¹⁰

Závěr

Cizinci se na území Česka od začátku 90. let rozmísťovali nerovnoměrně. V podstatě jich nejvíce stále směřuje do stejných regionů, a to zejména velkých měst nabízejících dostatek pracovních příležitostí, lepší ekonomické podmínky i anonymitu (Praha, Brno a jejich zázemí). Významnější koncentrace nalezneme též v příhraničních regionech, zejména v Severočeském a Západočeském kraji. Zde dominují koncentrace při hlavních dopravních tazích do Německa (Vietnamci) a tradiční Karlovarský kraj s centrem Karlovy Vary historicky spojený s Rusy a ruský mluvícím obyvatelstvem. Rusové také vykazují nejvyšší územní koncentraci ze všech sledovaných národností.

⁹ Jako příklad uveďme vyřazení dvou proměnných charakterizujících, vedle zařazené proměnné „počet obyvatel okresu v logaritmech“, faktor sídelní hierarchie

¹⁰ Podotkneme, že podíl vysvětlené variance by významně zvýšilo zahrnutí dalších proměnných, zejména pak těch, které charakterizují migrační intenzitu okresů. Předpokládáme ovšem, že tyto proměnné by byly z podstatné části duplicitní, resp. regresní modely by byly nevyvážené specifikovány z hlediska zastoupení jednotlivých faktorů.

Vedle základního popisu charakteru rozmístění cizinců a hodnocení míry jejich koncentrace, bylo cílem prováděných hodnocení pokusit se najít faktory, které distribuci cizinců podmiňují/vysvětlují a odhadnout jejich význam. V tomto ohledu byly prováděné analýzy programovány snahou zjistit, zda je vzorec rozmístění cizinců odvislý v první řadě od obecných podmínek regionální diferenciace Česka (naše „nulové“ hypotézy) nebo jestli se spíše uplatňují jiná vysvětlení – argumenty spojené specificky s fenoménem mezinárodní migrace (soubor „alternativních“ hypotéz).

Při stanovení těchto hypotéz v úvodu článku však mohl být zmíněn ještě jeden předpoklad, který souvisí s pojetím mezinárodní migrace jakožto komplexně podmíněného procesu (např. Drbohlav 1999, Castels 2002), který pak implikuje nepravděpodobnost existence jedné, či několika málo jednoznačných determinant rozmístění cizinců. Mohlo by tak jít o kombinaci více faktorů, které lze řadit jak do souboru našich „nulových“ tak i „alternativních“ hypotéz. Zdá se přitom (a tuto skutečnost lze považovat za jeden z hlavních obecných závěrů této práce), že tato třetí hypotéza nejlépe odpovídá výsledkům provedené korelační a regresní analýzy. Ty naznačují, že nejdůležitější faktory prostorového rozmístění cizinců v Česku nejsou jednoznačně ani obecné podmíněnosti regionální diferenciace Česka, ani nepřevládá význam zmíněných „alternativních“ vysvětlení. Je spíše zřejmé, že se jedná o kombinaci obou (resp. řady různých) vlivů.

Jinými slovy, pro přesnější identifikaci jednotlivých vlivů či determinant rozmístění cizinců se zdá být kvantitativní analýza, která sleduje celkové (agregované) počty cizinců (resp. jejich podíly na obyvatelstvu) na úrovni okresů, příliš „hrubým“ přístupem. V tomto ohledu by nepochybně bylo třeba provést výzkum s detailnějším vymezením regionů a podrobnější disagregací cizinců (podle jednotlivých etnik, období, ve kterém do Česka přišli, jejich socioekonomických charakteristik atd.). Taková analýza však z důvodu nedostatku statistických informací (a konečně i malých počtů cizinců v jednotlivých sub-skupinách) dosud na celorepublikové úrovni není možná. Je proto záhodno, aby byly kvantitativní šetření podobná tomuto dále kombinována s přístupy kvalitativními a doplňována o podrobnější příkladové studie zaměřené na konkrétní regiony, lokality či skupiny cizinců.

Vedle tohoto obecného závěru však naše analýza přinesla i některá konkrétnější a zajímavá zjištění. Ze třech hlavních okruhů podmíněnosti regionální diferenciace se v regresních modelech ukázala být pro rozmístění cizinců v Česku významná role polohy okresu (jak pro absolutní, tak i relativní počty cizinců v okresech) a role sídelní hierarchie (ovšem jen pro absolutní počty cizinců). Za velmi zajímavé zjištění lze považovat neprokázání významu proměnných míry nezaměstnanosti a zejména ekonomické úrovně okresů (alespoň pokud ji postihujeme ekonomickým agregátem na obyvatele či průměrnou mzdou zaměstnanců). Po uvážení vlivu dalších faktorů se navíc nezdá být pro rozmístění cizinců významná ani struktura ekonomik jednotlivých okresů. Naopak podle očekávání byl doložen předpoklad, že absolutní počet cizinců i jejich podíl na obyvatelstvu okresu souvisí s intenzitou imigrace do daného okresu v dřívějších obdobích¹¹ (byť příslušné koeficienty v tabulce 5 nejsou příliš vysoké).

Na závěr pak uveďme poněkud překvapující zjištění vztahu mezi počty cizinců (v absolutním i relativním vyjádření) a úrovní kriminality okresů, kte-

¹¹ Toto zjištění můžeme interpretovat také jako „primitivní“ doložení platnosti teorie sítí.

ré neumíme jednoznačně interpretovat. Zajímavé je především, že uvedený vztah přetrvává i při jeho očištění o vlivy dalších proměnných (včetně faktoru sídelní hierarchie). Také vztah mezi kriminalitou a počty cizinců v okrese by v určitém smyslu bylo možno interpretovat jako doložení teorie sítí. Domníváme se ovšem, že pokud by takové prohlášení bylo učiněno pouze na základě této hrubé analýzy, bylo by velmi nekorektní. I tuto otázku proto ponecháváme jako námět pro podrobnější a „lokálně ukotvený“ výzkum, který musí pochopitelně pracovat přímo se statistickými kriminálních činů spáchaných samotnými cizinci či občany ve spojitosti cizineckou problematikou¹².

Literatura:

- BRETTEL, C. B., HOLLIFIELD, J. F. (2000): In Migration Theory. Talking across Disciplines. Routledge, New York, London, 233 s.
- Cizinci v České republice 2006. Český statistický úřad, Praha.
- CASTELS, S. (2002): Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. International Migration Review, 36, č. 4, s. 1143-1168.
- ČERMÁKOVÁ, D. (2002): Prostorové rozmístění cizinců v České republice a jeho podmíněnosti. Magisterská práce. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 110 s.
- ČERMÁKOVÁ, D. (2005): Prostorové rozmístění cizinců v Česku a jeho změny od 90. let. MKC Praha, http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=237278.
- DIVINSKÝ, B. (2005): Zahraničná migrácia v Slovenskej republike. Bratislava, 216 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2004): Geography of post-communist transformation and general cycle of regional development: Experiences of the Czech Republic in a global context. European Spatial Research and Policy, 11, č. 1, 7-29.
- DRBOHLAV, D. (1999): Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrace obyvatelstva. Geografie-Sborník ČGS, 104, č. 2, s. 73-88.
- DRBOHLAV, D., LUPTAK, M., JANSKÁ, E., BOHUSLAVOVÁ, J. (2001): Ruská komunita v České republice. In: Šišková, T. (ed.). Menšiny a migranti v České republice. Portál, Praha, s. 73-80.
- DRBOHLAV, D. (2003): Immigration and the Czech Republic (with a Special Focus on the Foreign Labour Force). International Migration Review, 37, č. 1, s. 194-224.
- DRBOHLAV, D. (2004): Migration Trends in Selected EU Applicant Countries: Volume II – The Czech Republic. IOM, Vienna.
- HAMPL, M. et. al. (2001): Regionální rozvoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. PŘF UK, Praha.
- HOLÁ, B. (2004): Jak číst statistiky? Analýza počtu cizinců, délky pobytu a ekonomických aktivit. http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Bohdana_Hola_Jak_cist_statistiky.pdf; 5.3.2006.
- JANSKÁ, E. (2006): Druhá generace cizinců v Praze: příklad dětí z mateřských školek. Geografie-Sborník ČGS, 111, č. 2, s. 60-75.
- MASSEY, S. D., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993): Theories of International Migration: Review and Appraisal. Population and Development Review, 19, č. 3, s. 431-466.
- SASSEN, S. (2001): The Global City: New York, London, Tokyo. Princeton University Press. 398 s.
- VALENTA, O. (2006): Prostorové rozmístění imigrantů v České republice se zvláštním zřetelem na Prahu. Magisterská práce. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 125 s.
- Webové stránky ČSÚ: <http://www.czso.cz>.

¹² Přestože jsme se pokoušeli data za kriminalitu cizinců (počet ohlášených trestných činů) v okresech zjišťovat, jedná se v současnosti o příliš nízká a nereprezentativní čísla na to, aby mohla být zahrnuta do kvantitativní analýzy podobné této.

SPATIAL DISTRIBUTION OF IMMIGRANTS IN CZECHIA AND ITS INFLUENCING FACTORS: AN ATTEMPT AT QUANTITATIVE ANALYSIS

The aim of this article is to give a description of the spatial distribution of foreigners in Czech districts and to try to find by correlation and regression analyses which factors influence the distribution. The logic of the empirical analysis is based on seeking whether the distribution of foreigners reflects the general determinants of Czech regional differentiation or whether some specific prospective factors associated rather with the relevant migration theories make more sense.

The spatial distribution of foreigners in Czechia is rather uneven. There is the so-called East-West gradient with the intensity of immigration increasing from eastern parts of the country westwards. The highest concentration of foreigners exists, however, in the capital city of Prague (both in absolute numbers and relative proportion to Czech population) along with its neighbouring districts (Prague East and Prague West). Prague together with the north-western districts of Cheb, Karlovy Vary, Tachov and Mladá Boleslav and some Moravian urban districts (Brno, Ostrava, Karviná) are the areas where foreigners are mostly concentrated (see Fig. 1). In addition, the border districts, compared to the internal ones, have generally a higher share of foreigners from the neighbouring countries, especially in the case of citizens from Germany, Poland and less from Slovakia (Fig. 3, 4, 6). The distribution of Slovaks is more dispersed within Czechia, the reason is perhaps the historical and cultural relations between both countries. The citizens from Vietnam are mostly concentrated in big cities such as Prague and also in the border western (north-western) districts where the purchasing power for their business exists. On the other hand, the presence of Russians in the western district of Karlovy Vary is conditioned historically.

In the analytical part of the paper we have tried to assess the determinants of the spatial distribution of foreigners. In correlation and regression models we have made a simple discern between two characteristics of the foreigners' distribution – i.e. between the absolute number of foreigners in districts and their relative share in population. Congruently with indication of the general pattern of the distribution that has been made above, the empirical results provide that the geographical position of districts (both for absolute and relative numbers of foreigners) and the factor of settlement hierarchy (thought, interestingly, only for absolute numbers of foreigners) have been found significant. On the contrary, other general determinants of regional development such as the employment structure, the level of unemployment, but also the aggregate economic level of districts (at least when considering indicators of average wage or so-called economic aggregate) have not been found statistically significant when controlling for other factors (such as for the position of districts in the Czech settlement hierarchy). In addition, unsurprisingly, the variable of migration intensity in previous years has been found significant and the same holds, more surprisingly, also for the level of criminality in districts. However, the relationship between the regional intensity of criminality and the spatial distribution of foreigners cannot be verified by this extensive statistical analysis; this remains as an important question for future research.

Though the empirical analysis provides some interesting findings, it is nevertheless necessary to stress that a number of shortages exist. There are some obvious problems with data discrepancies and availability – for example, the data on illegal immigrants or on employment of foreigners do not exist (or do not exist in sufficient regional elaboration). First of all however, we have to bear in mind the complexity of the processes of international migration as well as of the conditionality of immigrants' distribution. Therefore, an extensive „macro-analysis“ such as that provided in this paper could neither exactly separate the co-existence of particular factors (which are moreover limited in number), nor precisely evaluate their influence. The paper and provided results are thus necessary to consider, instead of some ultimate assessment or conclusions, as an attempt to set a scene for further intensive research on the immigrants' spatial behaviour in Czechia.

- Fig. 1 – Foreigners in districts of Czechia (2004). Key left: percentage of foreigners in the total population of district, right: number of foreigners in districts.
- Fig. 2 – Change in relative and absolute numbers of foreigners in districts of Czechia in the period 1996–2004. Key left: change of the percentage of foreigners in the total population of district, right: change of the number of foreigners in districts.
- Fig. 3 – Germans in districts of Czechia in 2005. Key left: the percentage of Germans in the total population of district, right: the number of Germans in district.
- Fig. 4 – Poles in districts of Czechia in 2005. Key left: the percentage of Poles in the total population of district, right: the number of Poles in district.
- Fig. 5 – Ukrainians in districts of Czechia in 2005. Key left: the percentage of Ukrainians in the total population of district, right: the number of Ukrainians in district.
- Fig. 6 – Slovaks in districts of Czechia in 2005. Key left: the percentage of Slovaks in the total population of district, right: the number of Slovaks in district.
- Fig. 7 – Vietnamese in districts of Czechia in 2005. Key left: the percentage of Vietnamese in the total population of district, right: the number of Vietnamese in district.
- Note: Neither the size of discs nor the scale of keys in individual maps do not correspond one to another because of largely differing absolute and relative data for individual indices.

(Pracoviště autorů: J. Novotný a E. Janská: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: pepino@natur.cuni.cz; ejanska@natur.cuni.cz. D. Čermáková je postgraduální studentkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: dita@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

LENKA LACHMANOVÁ

VÝVOJ A ÚSPĚŠNOST MODELŮ INTEGRACE IMIGRANTŮ (NA PŘÍKLADU RAKOUSKA, FRANCIE A NIZOZEMSKA)

L. Lachmanová: *Development and effectiveness of models of immigrant integration: the case of Austria, France and the Netherlands.* – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 221–236 (2007). – This paper deals with contemporary relevance of the classical typology of „integration models“ in the case of Austria, France and the Netherlands. Based on the latest development in the field of integration policy, it shows great changes in integration approaches and thus queries the validity of integration typology for these countries. It tries furthermore to compare the level of integration of immigrant population in order to confront the effectiveness of different states' approaches to the process of immigrant integration.

KEY WORDS: integration policy – models of integration – immigration – indicators of integration.

Úvod

Západní Evropa je na počátku 21. století nejen vystavena již po několik desítek let trvajícím imigračním proudům, ale především čelí problému jak přistěhovalce a jejich potomky co nejefektivněji integrovat¹ do přijímající (majoritní) společnosti. V průběhu minulého století začaly jednotlivé západoevropské státy, stejně jako o několik desítek let dříve zaoceánské imigrační země (USA, Kanada či Austrálie), hledat cesty, jak nakládat s cizinci usazujícími se na jejich území, a postupně tak definovaly své integrační přístupy vůči přistěhovalcům. Integrační přístup státu lze chápat jako soubor používaných nástrojů a politik. Zahrnuje především imigrační politiky, kterými stát určuje kolik a jakých cizinců a na jak dlouhou dobu přijme, a integrační politiky, jež ovlivňují pozici imigranta v přijímající společnosti (Hammar 1985 podle Doomer-ník 1998). Dále to jsou politiky naturalizační, upravující možnosti a podmínky nabytí státního občanství cizinci, ale také politiky antidiskriminační, které zabraňují diskriminaci osob odlišného etnického původu. V širším pohledu jsou součástí integračního přístupu státu téměř všechny jeho politiky, neboť jsou zpravidla adresovány všem obyvatelům státu, a tudíž se dotýkají i imigrantů a jejich postavení ve společnosti.

Přístupy států k imigračním populacím měly mezi sebou často shodné rysy pramenící například ze společného historického a kulturního dědictví, z obdobného procesu vytváření národního státu či z obdobné etnické skladby imi-

¹ Termíny „integrovat“ či „integrace“ jsou v článku používány bez normativní konotace, tj. jako označení pro proces začleňování imigrantů do socioekonomického, právního a kulturního systému majority a pro výsledný stupeň propojenosti (Wolf, Tudose 2005).

grantů. Na druhou stranu však bylo možno odhalit řadu zásadních rozdílů, především v celkové koncepci a cílech integračního procesu, jež se státy snažily naplňovat. Na základě těchto podobností a rozdílů vykristalizovalo několik druhů typologií, které dle různých třídících aspektů definovaly generalizované modely a k nim přiřazovaly jednotlivé země. Pravděpodobně nejpoužívanější typologii s globálním geografickým záběrem, jejímž třídícím znakem je celkový integrační přístup státu, představuje rozdělení zemí do tří integračních modelů: diskriminačního (differential exclusionary model), asimilačního a multikulturního² (Castles, Miller 2003; Drbohlav 2001).

Přestože tato klasifikace nejvýstižněji charakterizovala integrační přístupy mezi 70.-90. lety minulého století, je i dnes stále široce akceptována. Jedním z cílů tohoto článku je proto na empirickém základě tří států (Rakouska, Francie a Nizozemska), jež bývají citovány jako typičtí reprezentanti jednotlivých modelů, stručně dokumentovat vývoj těchto modelů s důrazem na postížení změn v integračních přístupech, které se odehrávají zejména od konce 90. let minulého století. V této souvislosti se chceme také zamyslet nad současnou relevancí používání integračních modelů, které bývají často zjednodušujícím způsobem aplikovány jako integrační „nálepky“ pro některé státy.

S odlišnými integračními přístupy je také neodbytně spojena otázka, která zajímá nejen odborníky, ale i politiky a veřejnost, a to, který z těchto modelů (resp. států) je v procesu integrace přistěhovalců nejuspěšnější? Je to snad francouzský asimilační přístup se svými někdy skryté, jindy otevřené revolujícími imigračními předměstími? Či snad nizozemský přístup, který kdysi podporoval kulturní různost, ale dnes už vyžaduje připravenost k integraci po potenciálních imigrantech ještě před jejich odjezdem ze země původu? Rovněž je důležité se ptát, zda je vůbec možné podat na zmíněnou otázku jednoznačnou odpověď. Můžeme vzhledem k odlišným socioekonomickým, sociokulturním a historickým kontextům jednotlivých zemí, odlišným strukturám jejich imigračních populací a různě definovaným cílům integračního procesu určit, který ze států je v pomyslném integračním závodě vítězícím subjektem? Článek se pokusí tyto problémy metodicky a analyticky uchopit a následně i zodpovědět. Článek vychází z datové základny a závěrů diplomové práce autorky (viz Lachmanová 2006) a je třeba ho chápat jako prvotní sondu do dané problematiky.

Přestože se článek explicitně nevěnuje problematice integrace imigrantů v Česku, mají jeho hlavní zkoumaná témata relevanci i pro náš stát. Předně z přiblížení jednotlivých integračních modelů a jejich proměn můžeme čerpat inspiraci pro tvorbu vlastního integračního přístupu, který prozatím není zřetelně formulován. To, že se český přístup k integraci imigrantů tvoří až nyní, tak lze do jisté míry chápat jako výhodu, neboť můžeme těžit z bohatých zkušeností ostatních evropských států. Navíc přihlédneme-li ke komparativnímu hodnocení úspěšnosti jednotlivých integračních přístupů, lze se pak částečně vyvarovat aplikaci těch nástrojů integrační politiky, které neměly v daných státech křivený dopad, a naopak použít ty, díky kterým jsou dané státy v určitých aspektech integrace úspěšnější. Avšak je třeba mít na paměti, že ús-

² Lze se setkat také s odlišnými označeními jednotlivých modelů. Castles (1995) používá označení model diferencně-exklusivistický, asimilační a pluralistický. Obdobnou klasifikaci, ovšem jen v evropském měřítku, používá také Hollifield (1997 podle Entzinger 2000), jenž vymezené modely nazývá guestworker model, asimilační model a model etnických menšin (ethnic minorities model), či Baršová a Barša (2005), kteří mluví o etnicko-exklusivistickém, asimilačním a pluralistickém modelu.

pěšnost nástrojů je vysoce závislá na lokálních podmínkách imigrace a integrace, ale i na celkovém kontextu společenského vývoje, tudíž aplikace stejného nástroje v různých zemích není zárukou stejných výsledků.

2. Integrovační modely včera a dnes

Rozdílné integrační přístupy států k imigračním populacím jsou základním klasifikačním aspektem integrační typologie, kterou charakterizují například Castles (1995), Castles a Miller (2003) či nověji Baršová, Barša (2005). Jsou rozlišovány tři základní integrační modely, přičemž je nutné si uvědomit, že bychom těžko hledali státy, které by zcela odpovídaly popisům těchto modelů, neboť jednotlivé země se pouze blíží k některému z modelů. Zejména tzv. tradiční imigrační země navíc prošly během své imigrační historie všemi modely (Drbohlav 2001).

Diskriminační model je charakteristický pro země, kde je národ koncipován na základě společného původu. Přijímání migrantů je tedy už z definice problematické, navíc pobyt přistěhovalců je považován za dočasný. Jako příklady bývají uváděny Švýcarsko, Německo a Rakousko, v globálním pohledu též země Perského zálivu či Japonsko. Imigrační politiky zde mají tendenci vést k exkluzi (např. omezování sjednocování rodin či neudělování bezpečných pobytových států), v podobně restriktivním duchu jsou definovány i politiky naturalizační. Imigranti jsou akceptováni jen v určitých oblastech veřejného života (zejména na pracovním trhu), v ostatních sférách mají jen omezené možnosti uplatnění. Výsledkem takových politik je existence segregovaných etnických menšin.

Asimilační model předpokládá, že se imigrant „vzdá svých odlišných jazykových, kulturních či sociálních charakteristik a stane se neodlišitelným od majoritní společnosti“ (Castles, Miller 2003, s. 250). V průběhu historického vývoje byl v tomto modelu jednostranný proces asimilace postupně nahrazován integrací v „mírnějším“ asimilačním duchu, aniž by byl změněn hlavní cíl – splynutí s majoritou. Za stát tradičně uplatňující takový přístup k imigrantům je považována Francie.

Model multikulturní naopak nabízí získání práv ve všech sférách společnosti a toleruje specifika přistěhovalčeských komunit. Stát za hlavní jednotku integrace považuje právě etnickou komunitu, nikoliv imigranta jako jedince. Model se uplatňoval ve dvou hlavních variacích. Jednou z nich je tzv. „laissez-faire“ přístup používaný v USA, kde vláda akceptuje etnické komunity, avšak aktivně se nepodílí na jejich udržování či rozvoji. Druhou variací představovaly Kanada, Austrálie, Švédsko či Nizozemsko, které nejen tolerovaly etnické komunity, ale i aktivně podporovaly jejich fungování.

Tyto modely byly definovány především na základě odlišné reakce států na ukončení pracovní migrace v 70. letech minulého století³ a na přítomnost přistěhovalců z této migrační vlny, ale též i imigrantů z bývalých kolonií přistěhovalých v důsledku rozpadu koloniálního uspořádání světa. V případě tradičních imigračních zemí pak státy hledaly cesty k integraci komunit již trvale usazených migrantů, stejně jako i původního obyvatelstva. Ovšem migrační realita vyspělých zemí západního světa na přelomu 20. a 21. století,

³ Za výjimku můžeme považovat asimilační model, který se formoval především v USA a Francii již od konce 19. století v reakci na masové imigrační vlny spojené s novověkými modernizačními procesy (industrializací, urbanizací, demografickou revolucí).

charakterizovaná přísně regulovanou a selektivní pracovní migrací, typovým rozrůzněním toků, dlouhodobou přítomností a demografickým růstem imigračních populací, vysokou politizací problematiky migrace a integrace cizinců, ale též i nepominutelnými standardy lidských práv, je značně odlišná a nese s sebou i jiné podmínky pro integraci.

Proměny v integračních přístupech se u mnoha států vydaly stejným směrem a dochází tak ke sblížení integračních modelů. Konvergenční tendence jsou patrné například ve sféře naturalizačních politik (posilování role jus soli⁴ a zpřístupňování naturalizačních procedur) či v oblasti rozšiřování občanských práv dlouhodobě pobývajících imigrantů ze třetích (nečlenských) zemí ve státech Evropské unie. Dále dochází k odklonu od speciálních integračních politik směrem k zahrnutí imigrantů do obecných integračních opatření pro všechny znevýhodněné (tzv. mainstreaming), s výjimkou zavádění (stále častěji povinných) integračních programů zaměřených na výuku jazyka a základní kulturně-hodnotovou i praktickou orientaci v přijímající společnosti (Niessen 2000; Heckmann 1999; Baršová, Barša 2005; Barou 2001; Entzinger, Biezeveld 2003; Carrera 2006). Některé západoevropské státy se tak vydaly na cestu hledání nového integračního přístupu na pomezí mezi asimilační a multikulturní filosofií, jež si z multikulturalismu bere respekt ke kulturní pluralitě, avšak důraz klade na jedince a na společné prvky mezi imigranty a majoritou (Baršová, Barša 2005; Entzinger, Biezeveld 2003). Z asimilacionismu pak přebírá předpoklad přijetí hodnot demokracie, rovných příležitostí a zvládnutí majoritního jazyka, ovšem bez nutnosti přijetí jediného způsobu života nebo kultury (Joppke, Morawska 2003 podle Baršová, Barša 2005). Někteří autoři již v tomto smyslu hovoří o novém evropském integračním modelu – tzv. modelu občanské integrace, jež lze chápat jako model integrace jedinců při současném kladení důrazu na jejich povinnosti v oblasti jazykové a politické kultury, ale bez požadavku na celkovou asimilaci (Baršová, Barša 2005). Tvrzení o překonání tradiční typologie integračních modelů můžeme dokumentovat na vývoji tří evropských států, jež patří mezi hlavní imigrační země západní Evropy.

2.1 Diskriminační model: Rakousko

Imigrační populace Rakouska byla výrazně navýšena především v důsledku státem řízené náborové pracovní migrace 60. let a následnému slučování rodin gastarbeitřů⁵. Významné byly rovněž přílivy uprchlíků zpoza „železné opony“ i po jejím pádu v roce 1989 (Jandl, Kraler 2003; Nationaler Kontaktpunkt 2004). V polovině 70. let 20. století zavedlo Rakousko restriktivní zákon o zahraniční pracovní síle, který byl v průběhu devadesátých let doplněn o kvótu, která udávala maximální možný podíl zahraniční pracovní síly na rakouském trhu práce (9–10 %). Později byl kvótní systém aplikován i na celkové řízení migrace skrze každoroční určení maximálního počtu pobytových povolení (Jandl, Kraler 2003; Appel, Wohlgenannt, Fernández de la Hoz 2005). Rakousko nemělo až do 90. let žádný politický koncept na podporu integrace.

⁴ Princip jus soli přiznává občanství každému narozenému na území daného státu (Bauböck 2005).

⁵ Gastarbeiter je vžitě označení zahraničních pracovníků v období 50.-70. let 20. století, jejichž příchod byl motivován hospodářským rozvojem západoevropských zemí, avšak jejich setrvání bylo chápáno pouze jako dočasné. Tito imigranti v cílových zemích většinou přesto setrvali a v důsledku procesu slučování rodin během několika let početně rozšířili své řady.

Teprve ve druhé polovině 90. let vláda prosadila sadu reforem, které vycházely ze společného principu „integrace před další imigrací“ (Jandl, Kraler 2003).⁶

V řadě aspektů si současný rakouský integrační přístup zachovává rysy odpovídající diskriminačnímu modelu. Takovou charakteristikou je již zmíněný restriktivně-rotační kvótní systém, jenž je uplatňován jak pro pracovní migraci, ať už „trvalého“ charakteru pro vysoce kvalifikovanou pracovní sílu, anebo dočasného charakteru pro ostatní pracovníky, tak i pro migraci rodinnou v rámci slučování rodin občanů ze třetích zemí. Pro migraci trvalého charakteru však tento systém ztrácí na účinnosti z důvodu zvyšující se imigrace občanů ostatních členských zemí „Evropské patnáctky“, kteří v rámci volného pohybu osob stojí mimo kvótní systém, ale především v důsledku nárůstu počtu naturalizovaných imigrantů ze třetích zemí a příchodem jejich rodinných příslušníků, jenž není kvótně regulován (König, Perchinig 2005; Biffi 2005). Rostoucí počet naturalizací však nelze interpretovat jako znak liberalizace státobčanské politiky, ale spíše jako splnění stanovených kritérií (zejména délky pobytu) u velkého počtu trvale žijících cizinců (Biffi 2005)⁷. Občanství je i nadále chápáno jako závěrečný, nikoliv iniciační, stupeň integrace a v mezinárodní komparaci je rakouský systém udělování občanství považován za restriktivní (Howard 2005; Appel, Wohlgenannt, Fernández de la Hoz 2005).

Na rozdíl od modelového předpokladu však byli imigranti (především trvale pobývající) výrazně začleněni i do rakouského sociálního systému (přístup k podpoře v nezaměstnanosti i k dalším nástrojům politiky zaměstnanosti, k příspěvkům na dítě aj.; Appel, Wohlgenannt, Fernández de la Hoz 2005; ZEBRA 1999). V důsledku federálního uspořádání Rakouska mají však jednotlivé spolkové země rozsáhlé pravomoci, a část sociálního systému tak nepodléhá spolkovým standardům a podmínky integrace se mohou regionálně lišit. Tak je tomu například u přístupu imigrantů k obecnímu (sociálnímu) bydlení (Biffi 2005; König, Perchinig 2005).

Rakousko učinilo významný krok mimo svůj tradiční integrační přístup, když v roce 2003 zavedlo povinné speciální integrační opatření zaměřené na rozšíření jazykových znalostí a zvýšení kulturní integrace imigrantů. Toto opatření je realizováno skrze „integrační smlouvu“ (Integrationsvereinbarung) mezi státem a imigrantem, jenž se v případě nedostatečné znalosti němčiny⁸ zaváže k absolvování třístahodinového jazykového integračního kurzu pro dosažení znalosti jazyka na úrovni A2 evropského jazykového referenčního rámce. Finanční náklady integračního kurzu nese především sám imigrant, stát mu v případě rychlého absolvování kurzu může uhradit polovinu ceny. Cílovou skupinou tohoto opatření jsou nejen všichni imigranti ze třetích zemí žádající o trvalé pobytové povolení (vyjma osob přistěhovaných v rámci kvóty „vysoce kvalifikovaná pracovní síla“), ale také ti, kteří žijí v Rakousku trvale od roku 1998 a žádají o prodloužení pobytového povolení (s výjimkou osob, které minimálně 5 let studovaly rakouské veřejné školy; ICMPD 2005; König, Perchinig 2005; Carrera 2006). K posílení rovnoprávného postavení imigrantů má také přispět antidiskriminační legislativa pro potírání nerov-

⁶ Součástí reformních opatření bylo např. zavedení systému postupného upevňování pobytového povolení, kdy se po 5, 8 a 10 letech pobytu zvětšoval rozsah s ním spojených práv pro občany třetích zemí.

⁷ V polovině 90. let získalo průměrně ročně rakouské občanství 16 000 osob zatímco v roce 2004 již 42 000 imigrantů (Demographisches Jahrbuch 2004).

⁸ V případě ngramotnosti musí imigrant absolvovat ještě speciální výukový modul, jenž může být zcela hrazen státem v případě rychlého absolvování.

ného zacházení s osobami jiného rasového či etnického původu, kterou rakouské právo uznalo na základě transpozice příslušné evropské směrnice (43/2000/ES) v roce 2004 (RAXEN National Focal Point Austria 2004).

2.2 Asimilační model: Francie

Kořeny francouzského asimilačního modelu sahají až do 19. století. Francie již tehdy sama sebe chápala jako otevřenou imigrační zemi, přijímající přistěhovalce nejen z ekonomických důvodů, ale též z důvodů populačních. Oba tyto důvody spolu s ideologicko-politickými aspekty (koloniální historie Francie) stály i v pozadí poválečné migrace. Po zastavení pracovní migrace v souvislosti s celosvětovou hospodářskou krizí poloviny 70. let minulého století byla obdobně jako v jiných evropských zemích migrace transformována na trvalou migraci rodinného charakteru (slučování rodin), s hlavními zdrojovými oblastmi v zemích Maghrebu a Turecku (Gevrey 2003, Barou 2001, Guyomar 1999, Weil 2005).

K začlenění imigrační populace používal francouzský stát v 70. a 80. letech upravenou verzi svého předválečného asimilačního modelu, přičemž od imigranta očekával „přijetí francouzských hodnot (svoboda, rovnost, bratrství, spravedlnost, sekularismus, občanství a demokracie) spolu s odsunutím původní kultury (i jazyka a náboženství) do soukromého života“ (Wihtol de Wenden 2005, s. 62). Za další charakteristiku francouzského asimilačního modelu je považováno relativně snadné získání francouzského občanství bez nutnosti vzdání se původní státní příslušnosti (Costa-Lascoux 1999, Freedman 2004, Barou 2001).

I na začátku 21. století jsou stopy asimilačního modelu ve Francii patrné. Tlak státu na vyšší míru kulturní integrace skrze univerzální sekularismus veřejného života se projevil před třemi roky, kdy byl po několika letech debat přijat zákon o zákazu nošení nápadných náboženských symbolů ve veřejných školách, tzv. šátkový zákon (Baršová, Barša 2005; Freedman 2004). Avšak rigidní kulturní homogenita již není cílem integračních snah. Od 80. let, kdy získali imigranti sdruzovací právo, vzniklo mnoho etnických organizací, které formulovaly své požadavky na veřejné scéně. Ze strany státu pak došlo k výraznému navýšení podpory činnosti těchto sdružení, zejména v kulturní oblasti (Wihtol de Wenden 2005, Haut conseil a l'intégration 2006).

Zásadní novinkou ve francouzském integračním přístupu, který tradičně zahrnoval imigranty do obecných integračních politik (především do „štědrého“ sociálního systému), je zavedení povinného speciálního integračního programu („Programme d'accueil et d'intégration“). Jeho cílem je vytvoření kvalitní a územně dostupné „politiky přijetí“, která se zaměřuje na všechny imigranty získávající poprvé povolení k pobytu nejméně na jeden rok a usiluje o jejich integraci do majoritní společnosti skrze integrační kurzy. Imigranti v jejich rámci absolvují jazykové kurzy v rozsahu 200 až 500 hodin, kurzy občanské výchovy a musí slíbit respektování základních hodnot a právního řádu Francouzské republiky. Politika integračních kurzů má tedy obdobný charakter jako v případě Rakouska, avšak s tím rozdílem, že je plně hrazena státem (Bisson 2004, Carrera 2006, ICMPD 2005).

Francouzský stát ve vztahu k imigrantům tradičně používal rovnostářský princip, neuznáváje etnické odlišnosti a z nich plynoucí specifické problémy imigrantů. Avšak i Francie již několik let aktivně buduje systém proti diskriminaci na základě původu, fyzického vzezření či jména (Weil 2005, RAXEN National Focal Point France 2004). Diskriminační problémy se však zdají být

hluboce zakořeněné nejen na trhu práce, ale i ve vzdělávacím systému či státních institucích, a tak je v dnešní Francii živě debatováno možné řešení této situace skrze uplatnění politiky „pozitivní diskriminace“ (preferenčního zacházení) vůči imigrantům a jejich potomkům, což je v přímém rozporu s tradičním francouzským republikánským egalitářským (Weil 2005, Mongin 2004).

2.3 Multikulturní model: Nizozemsko

Na rozdíl od Francie nizozemský integrační model využíval tzv. pozitivní diskriminaci ve formě proporčního zaměstnávání etnických menšin ve veřejném sektoru jako lék na jejich vysokou nezaměstnanost. Tento nástroj, jehož úspěšnost nebyla příliš velká, byl jedním z mnoha, které byly aplikovány v rámci „Politiky etnických menšin“, definované počátkem 80. let minulého století. Cílem této speciální integrační politiky, považované za základ nizozemského multikulturního modelu, bylo zajištění rovné participace vybraných minorit v hlavních oblastech socioekonomického života (na trhu práce, ve vzdělávání, v bydlení) a podpora tvorby multikulturní společnosti. Za významné subjekty pro realizaci těchto cílů byly považovány etnické organizace. Součástí nizozemského přístupu byla také celková emancipace imigrantů a jejich plnohodnotné zapojení do veřejného života, plynoucí z tradičního pilířovitého uspořádání nizozemské společnosti a systému participace náboženských a sociálních skupin na veřejném životě skrze vlastní institucionální struktury. Tato integrační politika byla formulována v reakci na trvalou přítomnost postkoloniálních migrantů (z Indonésie, Surinamu či Nizozemských Antil), stejně jako gasterbeitrů a jejich rodin (Doomernik 1998; Vermeulen, Penninx 2000; Penninx, Garcés-Mascareñas, Scholten 2005).

Poslední desetiletí 20. století však přineslo zásadní zlom v uplatňovaných integračních nástrojích státu. „Politika etnických menšin“ byla shledána nedostatečným nástrojem k odstranění nerovností v socioekonomické sféře, navíc se v městských společnostech začala výrazně objevovat sociální i residenční segregace etnických komunit (Entzinger, Biezeveld 2003). Vláda proto zavedla novou integrační politiku orientovanou na individualizované začleňování imigrantů do občanské společnosti. Ústup od speciálních opatření pro etnické menšiny zejména v sociokulturní sféře vedl k jejich zahrnutí pod obecné kohezní politiky pro znevýhodněné. Nejvýznamnějším „novým“ opatřením bylo zavedení povinných integračních kurzů pro nově přistěhovalé imigranty ze třetích zemí již v roce 1998. Cílem bylo zajistit v co možná nejkratší době základní orientaci imigranta v nizozemské společnosti, prostřednictvím ovládnutí holandštiny, seznámení se s hodnotami, normami a institucemi přijímající společnosti, stejně jako s fungováním trhu práce (Vermeulen, Penninx 2000; Penninx, Garcés-Mascareñas, Scholten 2005; Doomernik 2005). Po rozvíření celospolečenské debaty o neúspěchu multikulturalismu v prvních letech nového milénia, jež byla reflexí nejen objektivních problémů společnosti a subjektivně zbarvených názorů o ztrátě kulturní identity Nizozemska, ale také negativního naladění veřejného mínění a volebního úspěchu strany Lijst Pim Fortuyn, byl dále posílněn tento sociokulturně homogenační trend integrační politiky.

Povinné integrační kurzy byly v posledních dvou letech reformovány a zpřísněny. Předepsanou zkoušku z občanské integrace (jazyka a nizozemských realit) tak musí absolvovat nejen nově příchozí (včetně pracovních imigrantů), ale i dlouhodobě pobývající v Nizozemsku, přičemž finanční náklady

nese plně imigrant (ICMPD 2005). Navíc došlo k propojení procesu imigrace s integračním procesem skrze nutnost prokázat jistou míru připravenosti na integraci do cílové společnosti ještě před samotným odjezdem ze země původu. Imigranti, kteří usilují o trvalý pobyt, což se týká především imigrace z rodinných důvodů⁹, tak mají povinnost složit na své finanční náklady zkoušku ze základní znalosti holandského jazyka a společnosti na nizozemských ambasádách ještě před vydáním pobytového oprávnění (Carrera 2006). Za významný, spíše však symbolický odklon od multikulturního modelu lze také považovat návrh zákona o zákazu nošení islámské burky na veřejných prostranstvích, jenž na podzim 2006 předložila nizozemská vláda.

3. Úspěšnost integračního procesu ve sledovaných zemích

Jak bylo dokumentováno výše, státy používají odlišné integrační přístupy k zapojení svých migračních populací do majoritní společnosti. Lze proto soudit, že i výsledky integračního procesu budou mezi státy rozdílné. To vede k zásadní otázce, který ze států dosahuje nejlepších výsledků na poli integrace imigrantů?

Takto obecně položená otázka vyžaduje komplexní hodnocení kombinace specifických migračních prostředí a specifických migračních skupin. Vycházejíce z obecných charakteristik integračních modelů, státy směřují k jiným žádoucím cílům integračního procesu (považují tedy za „úspěšnou integraci“ jiný stav), a mezistátní komparace úspěšnosti tak velmi závisí na úhlu pohledu, resp. na definici úspěšné integrace. Dále struktura migrační populace je mezi státy značně odlišná, přičemž se k procesu integrace váže nejen skrze etnický původ imigrantů (významná je především kulturní blízkosti imigrantů vůči majoritě), ale zásadní je také struktura z hlediska času reprezentovaná délkou pobytu i věkem při příchodu imigrantů do cílové země.¹⁰ Budeme-li vycházet z „neutrálního“ pohledu na výsledný stav integračního procesu jako na situaci takového začlenění do socioekonomického, právně-politického, kulturního i geografického systému majority, ve kterém mají imigranti pozice podobné pozicím neimigrační populace (Wolf, Tudose 2005; Doomernik 1998; Drbohlav, Černík, Dzúrová 2005), pak zde vyvstává problém analytického uchopení takto komplexního stavu.

Jednou z možných cest je koncepce integrace (např. Heckmann 1999; Entzinger, Biezeveld 2003) spojená s rozložením integračního procesu do několika základních dimenzí/ sfér (např. sféra socioekonomické integrace, kulturní integrace, identifikační integrace aj.). Tyto sféry je tak možno lépe analyticky popsat a výsledný stav celkové integrace je jejich syntézou. Výzkum jednotlivých oblastí integrace je možno v tomto případě založit na identifikování „objektivních“ indikátorů míry integrace, které vycházejí z již sebraných statistických dat (Garson, Thoreau 1999).

3.1 Metodická východiska

Pro pokus o komparativní zhodnocení úspěšnosti integrace ve Francii, Rakousku a Nizozemsku byla použita právě metoda indikátorů míry integrace.

⁹ Pracovní migranti, stejně jako občané států EU a řady dalších vyspělých států (USA, Austrálie, Japonsko aj.) mají udělenou výjimku.

¹⁰ Navíc integrační proces má dlouhodobý charakter a zasahuje tak nejen samotné imigranty, ale i jejich potomky (Garson, Thoreau 1999).

Z důvodu společného sociálního kontextu a shodnosti definic jednotlivých indikátorů je nejčastěji doporučována komparace stavu mezi imigranty a majoritou uvnitř státu, která přímo udává rozdíly mezi oběma skupinami, následné srovnání rozdílů mezi jednotlivými státy (Garson, Thoreau 1999; Entzinger, Biezeveld 2003; Doomernik 1998). Výchozím předpokladem pro analýzu míry integrace je tvrzení, že stav integrace znamená stejné příležitosti a z toho plynoucí vyrovnání pozic mezi majoritou a imigranty (Vermeulen, Penninx 2000). V ideálním případě by měly mít komparované skupiny co možná nejshodnější charakteristiky (z hlediska věku, pohlaví nebo kvalifikace; Council of Europe 1998). Ovšem to se z důvodů omezené datové dostupnosti ukázalo být nerealizovatelnou podmínkou. Srovnávány tedy byly obě skupiny v celé šíři. Vzhledem k tomu, že záměrem bylo mezinárodní srovnání, neočištění indikátorů od vlivu struktur obou skupin má v komparativním hledisku svůj význam, neboť reprezentuje do jisté míry specifický charakter situace a problémy na poli integrace imigrantů v dané zemi. Ve výzkumu musela být překonána také další metodická omezení – nekompatibilita definic některých indikátorů, různě definované imigrační populace a následně tedy i „neimigrační“ populace mezi státy¹¹ či lišící se časové horizonty pro některé indikátory.¹² V důsledku těchto limitů bylo možno přistoupit ke komparaci jen v omezené míře. Přesto jsme provedli kvalitativní srovnání dimenzí integrace mezi státy skrze sledování dosažených rozdílů v jednotlivých indikátorech mezi populací imigrační a „neimigrační“.¹³ Zde je na místě zdůraznit relativitu dosažených výsledků, které rozhodně nevedou k „absolutním“ závěrům, ale jsou spíše pokusem o částečné osvětlení oblasti komparace a hodnocení míry integrace.

Integrační proces byl na základě Heckmannovy koncepce (Heckmann 1999, Heckmann 2001 podle Hintermann 2003) a koncepce nizozemských autorů (Entzinger, Biezeveld 2003) rozdělen do šesti sfér. První sférou byla integrace strukturální, dále rozčleněná na oblast socioekonomickou a právně-politickou. Následovaly dimenze kulturní integrace, sociální integrace a identifikační integrace. Šestá dimenze se zaměřovala na postoje přijímající společnosti vůči imigrantům. Následně byly v literatuře, ať už teoretického zaměření (např. Entzinger, Biezeveld 2003; Council of Europe 1998), či v empirických výzkumech s danou tematikou (např. Domernik 1998, EFFNATIS 2001, Baldwin-Edwards 2005), identifikovány potenciální indikátory míry integrace a přiřazeny do definovaných sfér integrace.¹⁴ Poté byla k indikátorům vyhledávána „datová náplň“, především přes internetové zdroje (COMPSTAT či statistické úřady daných zemí) – celkově bylo takto nalezeno 25 společných

¹¹ V rakouských statistikách lze pojem „imigrant“ ztotožnit pouze s kategorií „cizinec“. S obdobnou kategorií pracuje i francouzská statistika, avšak z důvodu liberální naturalizační politiky je pro postižení situace imigrační populace lepší používat kategorie „immigré“ (osoba cizího původu narozená v zahraničí, s občanstvím cizím či francouzským). V Nizozemsku pak lze pracovat s kategorií „allochtonen“ - populace cizího původu definovaná jako osoby s alespoň jedním rodičem narozeným v zahraničí.

¹² V diplomové práci byl kladen důraz na míru integrace ve Francii. Snahou bylo pro francouzské prostředí nalézt hodnoty pro konstrukci tříleté časové řady, pro zbylé dva státy pak byly hledány datové podklady za jeden z roků francouzské časové řady (blíže viz Lachmanová 2006).

¹³ Výjimkou byly tzv. nepřímé indikátory, u nichž bylo možno rovnou komparovat cílové skupiny mezi zeměmi, neboť se týkají pouze jedné ze sledovaných skupin (např. zastoupení imigrantů v politickém systému) či jsou popisem vnějších podmínek integračního procesu (např. podmínky udělování občanství).

¹⁴ Kompletní seznam indikátorů viz Lachmanová 2006.

indikátorů. Snahou bylo takto analyticky pokrýt všechny dimenze integračního procesu a v závěru zjištěné výsledky synteticky spojit do tvrzení o celkové míře integrace imigračních skupin v komparativní pohledu.

3.2 Míra integrace v komparativním pohledu

Vzhledem k rozsahu tohoto článku budou více přiblíženy pouze vybrané výsledky části socioekonomické sféry, a sice trhu práce. Ačkoliv tato oblast integrace patřila k relativně nejlépe datově popsatelným, bylo i tak identifikováno jen několik společných indikátorů. Prvním z nich je míra ekonomické aktivity (viz tab. 1). Pro francouzské prostředí byl tento ukazatel mezi roky 2003 až 2005 pro obě skupiny (imigrační a neimigrační populaci) vyrovnán na hodnotě 55 %, zatímco v Rakousku v roce 2004 dosáhl rozdíl hodnot ekonomické aktivity 8,8 procentních bodů ve prospěch populace cizinců. V Nizozemsku pak v témže roce byla míra ekonomické aktivity populace cizího původu (alochtonní populace) o 8,3 procentního bodu nižší než u populace autochtonní („domáci“).

Ekonomickou aktivitu populace můžeme navíc doplnit ukazatelem míry zaměstnanosti (viz tab. 2), který udává poměr zaměstnaných ve věku 15-64 let ku populaci v této věkové kategorii.¹⁵ Tento přístup de facto odstraňuje vliv nezaměstnaných a ukazuje skutečnou participaci daných skupin na trhu práce. I v tomto pohledu zůstává pozice Francie středovou mezi Rakouskem a Nizozemskem. U všech tří zemí došlo k poklesu pozice imigrační populace. Z toho plyne vyšší zatížení imigrační populace nezaměstnaností, která tak snižuje hodnotu ukazatele participace na pracovním trhu.

Tento fakt dokumentuje indikátor míry nezaměstnanosti (viz tab. 3). Mezi lety 2003-2005 dosahovala průměrná míra nezaměstnanosti francouzských „immigrés“ téměř 18 %, což ji o 8,7 procentního bodu vzdalovalo od nižší míry nezaměstnanosti neimigrační populace, a přiřazovalo tak Francii v rámci sledovaných zemí poslední příčku. Avšak i v rakouském a nizozemském kontextu byly rozdíly mezi skupinami podobně vysoké, dosahovaly 7,4 procentního bodu ve prospěch nižší nezaměstnanosti rakouských občanů, resp. 6,8 procentního bodu v případě Nizozemska. Francie má tedy největší problémy s aktivním zapojením imigrantů, především ze třetích zemí, na pracovní trh. Toto tvrzení lze podložit údaji ze šetření Labour Force Survey z konce roku 2004, které mapují situaci imigračních populací ve sledovaných zemích pomocí kritéria státní příslušnosti. Z těchto údajů plyne, že rozdíl v míře nezaměstnanosti mezi francouzskými státními příslušníky a občany třetích zemí, jejichž míra nezaměstnanosti byla 26,5 %, dosahoval 17,6 procentního bodu, zatímco v Nizozemsku byl rozdíl 13,4 procentního bodu a v Rakousku pouze 8,3 procentního bodu (Eurostat Population and Social Conditions).

Zjištěné mezistátní rozdíly v indikátorech týkajících se trhu práce potvrzují relativně nejnižší míru zapojení imigrantů na trh práce ve Francii. Zapojení cizinců na rakouský trh práce vykazuje naopak nejlepší výsledky, jak v rovině nižších rozdílů mezi populací občanů a cizinců, tak i z pohledu absolutních hodnot.

Míra integrace byla v daných zemích zkoumána také v dalších sférách integračního procesu, avšak bylo obtížné stanovit jasné závěry o komparativní

¹⁵ V případě Rakouska i Francie byla použita modifikovaná verze tohoto ukazatele. Zaměstnaní i celková populace byli ohraničeni pouze dolní věkovou hranicí, tj. jednalo se o populaci starší 15 let.

Tab. 1 – Míra ekonomické aktivity ve Francii, Rakousku a Nizozemsku (2003–2005)

	Neimigrační populace (%)	Imigrační populace (%)	Rozdíl hodnot (neimigrační populace – imigrační populace)
Francie (2003–2005)	55,3	54,9	0,4
Rakousko (2004)	57,8	66,6	-8,8
Nizozemsko (2004)	70,1	61,9	8,3

Zdroj dat: Enquete Emploi 2003, 2004, 2005; 2004 Mikrocenzus; Enquete beroepsbevolking 2004. Poznámky: pro detailnější popis ukazatelů viz Lachmanová 2006.

Tab. 2 – Míra zaměstnanosti ve Francii, Rakousku a Nizozemsku (2004)

	Neimigrační populace (%)	Imigrační populace (%)	Rozdíl hodnot (neimigrační populace – imigrační populace)
Francie	50,3	45,6	4,7
Rakousko	55,4	58,9	-3,5
Nizozemsko	66,5	54,5	12,0

Zdroj dat: Enquete Emploi 2004; 2004 Mikrocenzus; Enquete beroepsbevolking 2004. Poznámky: pro detailnější popis ukazatelů viz Lachmanová 2006.

Tab. 3 – Míra nezaměstnanosti ve Francii, Rakousku a Nizozemsku (2003–2005)

	Neimigrační populace (%)	Imigrační populace (%)	Rozdíl hodnot (neimigrační populace – imigrační populace)
Francie (2003–2005)	9,1	17,8	-8,7
Rakousko (2004)	4,2	11,6	-7,4
Nizozemsko (2004)	5,3	12,1	-6,8

Zdroj dat: Enquete Emploi 2003, 2004, 2005; 2004 Mikrocenzus; Enquete beroepsbevolking 2004. Poznámky: pro detailnější popis ukazatelů viz Lachmanová 2006.

úrovni integrace, neboť často nebylo možno nalézt dostatečný počet společných indikátorů. Relativně dobře popsanou sférou byla právně-politická dimenze integrace, jež však nemá přesnou vypovídací schopnost o míře zapojení imigrantů, ale spíše reflektuje, jaké jsou v daném státě podmínky pro jejich začlenění. Na základě ukazatelů podmínek udělování občanství, míry naturalizace, politických práv či zastoupení imigrantů v politickém systému byl jako nejinkluzivnější vyhodnocen nizozemský integrační přístup.

Srovnání míry integrace v kulturní sféře, která má velmi silný normativní náboj v souvislosti s tradičními vzorci integračních přístupů, nepřineslo jasnou odpověď na to, ve kterém státě je tato míra nejvyšší. Ve francouzském případě, jenž by dle „asimilačního“ přístupu měl vykazovat nejvyšší míru kulturní integrace, se přesto ukázala být tato míra problematická. Rozdíly mezi imigrační populací a neimigrační populací byly, zejména ve srovnání s Rakouskem, vyšší (např. u míry kriminality, demografických charakteristik, rozdílů v zaměstnanosti mužů a žen aj.).

V sociální a identifikační dimenzi integrace nebylo nalezeno dostatečné množství relevantních podkladových údajů pro vyřčení závěru o komparativní míře integrace. Jedná se o oblasti integrace týkající se začleňování do privátních sfér přijímající společnosti (skrze přátelské vazby, partnerské vztahy či členství v organizacích) a míry identifikace imigrantů s většinovou společ-

ností. Z charakteru těchto procesů je zřejmé, že nalezení společné komparativní platformy je z hlediska makropřístupu založeného na statistických podkladech jednotlivých zemí v podstatě nemožné.

Postoje přijímající společnosti vůči imigrantům nelze považovat za oblast popisující míru integrace. Představují přesto vnější podmínky zásadního významu, které nejen každodenně spoluutváří běžný život imigrantů, ale také významně ovlivňují politické struktury. Z analýzy sledovaných zemí lze usuzovat na nejvstřícnější postoje nizozemské společnosti vůči imigrantům – ať už ze strany státu (např. kvalitní antidiskriminační systém) či veřejnosti (pozitivněji naladěné veřejné mínění než v ostatních dvou zemích, menší volební podpora antiimigračním stranám).

Zvolená metoda a dostupné nástroje, neumožnily provést mezistátní komparaci celkové míry integrace imigrantů, a nelze tak s určitostí konstatovat, který ze států je v procesu integrace imigrantů efektivnější. Sledované země lze komparativně hodnotit pouze v některých sférách integračního procesu.

4. Závěr

V úvodu jsme stanovili dva hlavní cíle, kterým se tento příspěvek věnoval. Nejprve jsme diskutovali tradiční typologii integračních modelů a na základě vývoje integračních přístupů Rakouska, Francie a Nizozemska jsme se pokusili konkretizovat obecné, často konvergenční, změny integračních politik. Z provedeného výzkumu vyplývá, že ve všech třech sledovaných zemích dochází ke změnám v přístupu k integraci imigrantů a současně je tento vývoj odchyluje od tradičně definovaných integračních modelů, jejichž byly čelními představiteli. Přestože si zkoumané státy stále uchovávají některé rysy klasických modelů, lze pro ně použitou typologii integračních modelů považovat za nevyhovující a nepřesnou. Je navíc otázkou, nakolik je tato typologie relevantní i pro jiné zástupce jednotlivých integračních modelů. Z obecně konstatovaných změn v integračních přístupech se zdá, že odklon od tradičních modelů není pouze záležitostí daných tří zemí, ale že k němu dochází napříč západoevropskými státy. Ovšem k vyslovení závěru o celkové ztrátě relevance této typologie je zapotřebí dalšího výzkumu.

V souvislosti se změnami integračních přístupů, navíc v konvergenčním směru, je třeba zmínit, že k tomuto vývoji a hledání nového přístupu (možná v podobě tzv. modelu občanské integrace) dochází z několika důvodů. Jednou z příčin těchto konvergencí je bezesporu „evropeizace“ národních politik a růst významu společných politik Evropské unie, avšak názory na váhu unijního vlivu se liší (Heckmann 1999; Baršová, Barša 2005; Barou 2001). Roste také význam mezinárodních struktur a globalizace, což vede ještě k většímu omezení suverenity států. Na změny v přístupech a na sblížení pravidel integrace má však klíčový vliv neúspěšnost použitých modelů v řešení společenských problémů spojených s přítomností imigračních populací – sociální a residenční segregaci, vysokou mírou nezaměstnanosti či etnickou diskriminaci nalezneme napříč státy a integračními modely (Bauböck 2005, Baršová, Barša 2005).

Některé tyto problémy jsme dokumentovali v rámci naplnění druhého cíle, kdy jsme se pokusili o zodpovězení otázky úspěšnosti sledovaných států v procesu integrace imigrantů. Za tímto účelem jsme použili metody indikátorů míry integrace a jejich mezistátního srovnání v jednotlivých dimenzích integračního procesu. Přes četná metodická a datová omezení se podařilo některé části integračního procesu komparativně zhodnotit. Byla konstatována rela-

tivně nejnižší míra zapojení imigrantů na trh práce ve Francii, zatímco rakouský trh práce v tomto ohledu dosahoval nejlepších výsledků. Nizozemský integrační přístup byl hodnocen jako nejinklusivnější v právně-politické dimenzi integrace, stejně tak byl postoj přijímající společnosti vůči imigrantům v „zemi tulipánů“ identifikován jako nejvstřícnější.

Nejednoznačných komparativních výsledků bylo dosaženo v kulturní sféře integrace, ačkoliv, navzdory teoretickému předpokladu, nebyla potvrzena vysoká míra kulturní integrace imigrantů ve francouzské společnosti. V sociální a identifikační dimenzi integrace navíc nebylo nalezeno dostatečné množství podkladových údajů pro komparativní srovnání.

Na základě nedostatečného datového podložení některých analyzovaných dimenzí a celkové složitosti procesu integrace nebylo možno přistoupit k závěrečnému zhodnocení výkonu jednotlivých států a není tak možno určit, který z nich je efektivnější při začleňování imigrantů do majoritní společnosti. Domníváme se, že tato problematika má natolik komplexní charakter, jenž je závislý na mnoha specifických faktorech jednotlivých států, že celkové hodnocení úspěšnosti je téměř neproveditelným úkolem. Článek se proto soustředil na metodické uchopení dané problematiky a vyhodnocení úspěšnosti států v dílčích oblastech integračního procesu. Rovněž byla prověřena možnost mezistátní komparace na základě použití metody indikátorů míry integrace, přičemž byly zjištěny prozatím omezené možnosti její aplikace. Avšak lze předpokládat, že při zkvalitnění a harmonizování statistického sledování imigračních populací bude růst i rozsah uplatnění této metody.

Literatura:

- APPEL, M., WOHLGENANT, L., FERNÁNDEZ DE LA HOZ, P. (2005): Country Report on Austria. In: IOM, Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries (European Commission Project), IOM, Vienna, s. 3–49.
- BAROU, J. (2001): Europe, terre d'immigration. Flux migratoires et intégration. Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 175 s.
- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 308 s.
- BAUBÓCK, R. (ed.) (2005): Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation. State of the Art Report Cluster B3, IMISCOE http://www.imiscoe.org/workingpapers/documents/migration_and_citizenship.pdf (15.3.2006), 75 s.
- BIFFL, G. (2005): Austria 2004–2005. SOPEMI Report on Labour Migration. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, [http://publikationen.wifo.ac.at/pls/wifosite/wifosite.wifo_search.frameset?p_filename=MONOGRAPHIEN/PRIVATE26405/S_2005_SOPEMI_25810\\$.PDF](http://publikationen.wifo.ac.at/pls/wifosite/wifosite.wifo_search.frameset?p_filename=MONOGRAPHIEN/PRIVATE26405/S_2005_SOPEMI_25810$.PDF) (12.12.2005), 89 s.
- BISSON, A. (2004): Le contrat d'accueil et d'intégration. Regards sur l'actualité, č. 299, březen 2004, s. 41–51.
- CARRERA, S. (2006): A Comparison of Integration Programmes in the EU. Trends and Weaknesses. Challenge Papers, č. 1, březen 2006, www.ceps.be (15.4.2006), 25 s.
- CASTLES, S. (1995): How nation-states respond to immigration and ethnic diversity. New Community, 21, č. 3, s. 293–308.
- CASTLES, S., MILLER, M. J. (2003): The Age of Migration. Palgrave Macmillan, Third Edition, 338 s.
- COSTA-LASCOUX, J. (1999): L'intégration a la française: une philosophie, des lois. In: Dewitte, P. (ed.): Immigration et l'Intégration: l'état des savoirs. La Découverte, Paris, s. 328–340.
- Council of Europe (1998): Measurement and Indicators of Integration. Community Relations, http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Migration/Documentation/Publications_and_reports/Measurement%20and%20indicators%20of%20integration.pdf (3.12.2005), 182 s.

- Demographisches Jahrbuch 2004, Statistik Austria, <http://www.statistik.at/neuerscheinungen/demograph2004.shtml> (24.7.2006).
- DOOMERNIK, J. (2005): The State of Multiculturalism in the Netherlands. *Canadian Diversity*, 4, č. 1, <http://dare.uva.nl/document/17289> (15.3.2006), s. 32–35.
- DOOMERNIK, J. (1998): The Effectiveness of Integration Policies Towards Immigrants and Their Descendants in France, Germany and the Netherlands. ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp27.pdf> (3.12.2005), 87 s.
- DRBOHLAV, D. (2001): Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt (Alenky v kraji divů). In: Šišková, T. (ed.): *Menšiny a migranti v České republice. My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Portál, Praha, s. 17–30.
- DRBOHLAV, D., ČERNÍK, J., DZÚROVÁ, D. (2005): Country Report on the Czech Republic. In: IOM, *Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries* (European Comission Project). IOM, Vienna, s. 51–99.
- ENTZINGER, H. (2000): Different and equal; models for the analysis of integration policies. In: Council of Europe, *Strategies for implementing integration policies. Proceedings. Prague 4–6 May 1999*, s. 7–17.
- ENTZINGER, H., BIEZEVELD, R. (2003): Benchmarking in Immigrant Integration. European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/doc/study_indicators_integration.pdf (14.11.2005), 53 s.
- Eurostat Population and Social Conditions, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136184,0_45572595&_dad=portal&_schema=PORTAL (18.7.2006).
- FREEDMAN, J. (2004): Secularism as a Barrier to Integration? The French Dilemma. *International Migration*, 42, č. 3, s. 5–29.
- GARSON, J.-P., THOREAU, C. (1999): Typologie des migrations et analyse de l'intégration. In: Dewitte, P. (ed.): *Immigration et l'Intégration: l'état des savoirs*, La Découverte, Paris, s. 15–31.
- GEVREY, M. (2003): Les défis de l'immigration future. Rapport pour Le Conseil économique et social, <http://www.ces.fr/rapport/doclon/03102922.PDF> (18.2.2006), 361 s.
- GUYOMAR, M. (1999): La politique d'immigration française depuis 1945. In: Dewitte, P. (ed.): *Immigration et l'Intégration: l'état des savoirs*, La Découverte, Paris, s. 297–309.
- Haut conseil à l'intégration (2006): Le bilan de la politique d'intégration 2002–2005. La Documentation française, Paris, <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/064000272/0000.pdf> (31.5.2006), 328 s.
- HECKMANN, F. (1999): Integration Policies in Europe: National Differences or Convergence? *Efms Paper*, č. 33, http://web.uni-bamberg.de/~babef3/pdf/efms_p33.pdf (5.12.2005), 19 s.
- HINTERMANN, C. (2003): Research Impact Analysis and Discussion – Report from the Technical Meeting in Vienna 2001 and Future Research in the Field. In: Workshop on Demographic and Cultural Specificity and the Integration of Migrants, 21–23 March 2002, Helsinki, Finland, Working Papers E 16/2003, The Population Research Institute, Helsinki, Finland, s. 93–102.
- HOWARD, M. M. (2005): Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU. *International Migration Review*, 39, č. 3, s. 697–720.
- ICMPD, International Centre for Migration Policy Development (2005): *Integration Agreements and Voluntary Measures*, <http://www2.fmg.uva.nl/imes/books/icmpd2005.pdf> (15.11.2005), 224 s.
- JANDL, M., KRALER, A. (2003): Austria: A Country of Immigration? <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=105> (8.7.2005).
- KÖNIG, K., PERCHINIG, B. (2005): Austria. In: Niessen, J., Schibel, Y., Thompson, C. (eds.): *Current Immigration Debates in Europe: A Publication of the European Migration Dialogue*, MPG, http://www.migpolgroup.com/multiattachments/2956/DocumentName/EMD_Austria_2005.pdf (23.4.2006), 30 s.
- LACHMANOVÁ, L. (2006): Francouzský model integrace imigrantů: jeho výsledky a komparativní hodnocení. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta, UK, Praha, 152 s.
- MONGIN, O. (2004): La quadrature du cercle républicain et la vocation migratoire. *L'Asile*, le contrôle des flux migratoires et la volonté d'intégration. *Esprit*, č. 302, s. 61–77.
- Nationaler Kontaktpunkt Österreich im Europäischen Migrationsnetzwerk (2004): *Der Einfluss von Immigration auf die Österreichische Gesellschaft*, <http://www.auslaender.at/download/immigration-oesterreich-studie.pdf> (5.12.2005), 77 s.
- NIESSEN, J. (2000): Diversity and cohesion: new challenges for the integration of immi-

- grants and minorities. Council of Europe, Strasbourg, [http://www.coe.int/t/E/Social_Cohesion/migration/Documentation/Publications_and_reports/Diversity%20and%20Cohesion%20\(Eng\)%20.pdf](http://www.coe.int/t/E/Social_Cohesion/migration/Documentation/Publications_and_reports/Diversity%20and%20Cohesion%20(Eng)%20.pdf) (6.3.2006), 119 s.
- PENNINX, R., GARCÉS-MASCARENAS, B., SCHOLTEN, P. (2005): Policymaking Related to Immigration and Integration: A Review of the Literature of the Dutch Case. Country Report on The Netherlands, cluster C9, IMISCOE, http://www.imiscoe.org/workingpapers/documents/country_report_netherlands.pdf (15.3.2006), 31 s.
- RAXEN National Focal Point Austria (2004): Analytical Report on Legislation. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://eumc.eu.int/eumc/material/pub/RAXEN/4/leg/R4-LEG-AT.pdf> (23.1.2006), 76 s.
- RAXEN National Focal Point France (2004): Analytical Report on Legislation. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://eumc.eu.int/eumc/material/pub/RAXEN/4/leg/R4-LEG-FR.pdf> (23.1.2006), 40 s.
- VERMEULEN, H., PENNINX, R. (2000): Introduction. In: Vermeulen, H., Penninx, R. (eds.): *Migrant Integration. The Dutch Case*. Het Spinhuis, Amsterdam, s. 1–35.
- WEIL, P. (2005): *La République et sa diversité*. Seuil – République des idées, Paris, 112 s.
- WIHTOL DE WENDEN, C. (2005): Conceptual and political approaches to integration: the French perspective. In: Süßmuth, R., Weidenfeld, W. (eds.): *Managing Integration. The European Union's responsibilities towards immigrants*, s. 61–65.
- WOLF, R., TUDOSE, M. (2005): Country Report on Germany. In: IOM, *Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries* (European Commission Project), IOM, Vienna, s. 101–146.
- ZEBRA (1999): Änderung der Notstandshilfegewährung. <http://zebra.or.at/zebratl/599art/599artikel7.htm> (5.6.2006).

S u m m a r y :

DEVELOPMENT AND EFFECTIVENESS OF MODELS OF IMMIGRANT INTEGRATION: THE CASE OF AUSTRIA, FRANCE AND THE NETHERLANDS

The process of immigrant integration is one of the main social cohesion mechanisms helping to ensure stability of ethnically heterogeneous societies of Western Europe. In the course of time, states have developed their own approaches to integrate immigrant population, especially by using different immigration and integration policies. Based on these differences, three distinct models of immigrant integration were defined: differential exclusion model, assimilation model and multicultural model. The article focuses on three European countries representing different models – Austria the differential exclusion model, France the assimilation model and the Netherlands the multicultural model. Based on the current development in integration approaches of these states, important changes were found. It can be said that these countries can no longer be perceived as „classical examples“ of models in question. Changes in their approaches to the immigrant integration in recent years have exceeded boundaries of the models. Furthermore it seems that integration policies are developing in a convergent manner towards integration of individuals that are obliged to learn the language and to respect values and norms of the receiving country without the necessity to loose their ethnical culture.

Different integration approaches should have different results in the field of immigrant integration. Thus a comparative research of the effectiveness of the Austrian, the French and the Dutch integration approaches (understand as a level of immigrant integration) was made. The level of immigrant integration was measured by using different indicators. The choice of indicators was based on academic literature and the data were found mainly in national statistical databases. The main method of evaluation was to compare the values of indicators obtained for the immigrant population with the values for the natives and then to compare the differences that were found between the two subpopulations within the given countries. However, the results are limited not only due to the complexity of the integration process, but also to many methodological limitations that were faced.

Regarding the level of immigrant integration on the labour market, the French situation was clearly the worst – especially the difference in unemployment rate between the immigrants and the natives was high. On the other hand, the Austrian labour market showed the highest level of immigrant integration. In contrast to the traditional goals of the French model, the level of cultural integration of immigrants was surprisingly low,

especially compared to Austria. The Netherlands seemed to be the most inclusive state in terms of the legal–political dimension of integration; also approaches of the receiving society were far better than in France or Austria.

Although the original aim was to compare the overall effectiveness of the process of integration, it has not been reached due to the lack of comparable data necessary to such a complex evaluation.

(Pracoviště autorky: autorka je postgraduální studentkou katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e–mail: lenka_lach@yahoo.com.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 112, číslo 2, vyšlo v červnu 2007

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221995511, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje RNDr. Dana Fialová, Ph.D., katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221951397, fax: 224919778, e-mail: danafi@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšenčíkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého je sešitu 150 Kč, celoroční předplatné pro rok 2007 je součástí členského příspěvku ČGS, a to v minimální výši pro řádné členy ČGS 500 Kč, pro členy společnosti důchodce a studenty 300 Kč a pro kolektivní členy 2 000 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č. j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraníční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 8. 5. 2007.

© Česká geografická společnost, 2007

GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Year 112, number 2, published in June 2007

Published by Czech Geographic Society. Editor: Department of Social Geography and Regional Development, Faculty of Science, Charles University, Albertov 6, 128 43 Prague 2, tel. 221995511, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. – Foreign subscription through the agencies KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de and MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Prague, Czechia, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Subscription arranged by other agencies is not in compliance with publisher's contractual provisions and are spread illegally.

© Česká geografická společnost, 2007 (Czech Geographic Society, 2007)

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 15–20 normostran (1 normostrana = 1800 znaků) včetně příloh, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek (cca 600 znaků), shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

RASMUSSEN, T. F. (1994): Zkušenosti a pojetí územního a regionálního plánování v Norsku. *Sborník ČGS*, 99, č. 1, s. 1–13.

Citace knihy:

GREGORY, K., J. (2000): *The changing nature of physical geography*. Arnold, London, 368 s.

Citace kapitoly z knihy:

MARCOU, G. (1993): New tendencies of local government development in Europe. In: Bennet, R. J. (ed.): *Local government in the new Europe*. Belhaven Press, London, New York, s. 51–66.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymešováním migračních regionů se zabýval Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Obrázky zpracované v digitální podobě je nutné dodat (souběžně s vytištěným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr, .jpg). Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby.

Fotografie zpracované v digitální podobě musí mít dostatečné rozlišení (minimálně 300 dpi). Fotografie odevzdané v analogové podobě formátu min. 13x18 cm a max. 18x24 cm musí být technicky dokonalé a reprodukovatelné v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, pramen, příp. odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, včetně PSC, e-mailová adresa.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje, autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honoráře autorské ani recenzní nejsou vypláceny.

Poděkování autora článku za finanční podporu grantové agentuře bude zveřejněno jen po zaslání finančního příspěvku na redakční zpracování ve výši minimálně 5000,- Kč na konto vydavatele.

Autorský výstik se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze v elektronické podobě (soubor .pdf). Redakční rada si vyhrazuje právo na vyzádnání poskytnout publikovaný příspěvek v elektronické podobě (soubor.pdf), a to členům ČGS pro studijní účely.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: jancaek@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.